

**T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**MODERN TÜRKİYE’NİN İNŞASINDA AHLAK EĞİTİMİ:
1943 İKİNCİ MAARİF ŞÛRASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
SERHAT KUMBALI**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. MEHMET TEMEL**

**NİSAN 2016
MUĞLA**

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MODERN TÜRKİYE’NİN İNŞASINDA AHLAK EĞİTİMİ:
1943 İKİNCİ MAARİF ŞÛRASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SERHAT KUMBALI

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
“Yüksek Lisans”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 05. 05. 2016
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 23. 04. 2016

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet TEMEL
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Hatice Nur ERKIZAN
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN

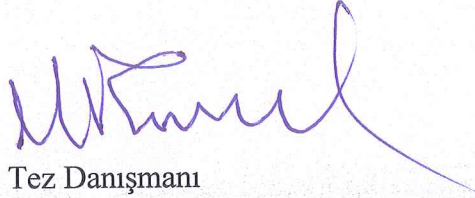
Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ

NİSAN 2016
MUĞLA

TUTANAK

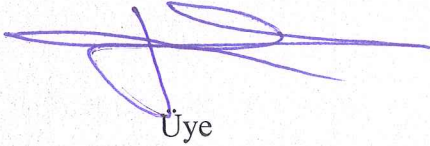
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 30/03/2016 tarih ve 726/3 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24. maddesine göre, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Serhat KUMBALI'nın "Modern Türkiye'nin İnşasında Ahlak Eğitimi: 1943 İkinci Maarif Şûrası" adlı tezini incelemiş ve aday 29/04/2016 tarihinde saat 14:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 30 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin olduğu ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet TEMEL

Üye

Prof. Dr. Hatice Nur ERKIZAN

Üye

Doç. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN

YEMİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Modern Türkiye’nin İnşasında Ahlak Eğitimi: 1943 İkinci Maarif Şûrası” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23/04/2016

SERHAT KUMBALI

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı : Kumbalı

Adı : Serhat

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : Modern Türkiye'nin İnşasında Ahlak Eğitimi: 1943 İkinci Maarif Şûrası

Y. Dil : Moral Education in the Building of Modern Turkey: 1943 Second Educational Council

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

(X)

O

O

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte : Edebiyat Fakültesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : Temel, Mehmet

Ünvanı : Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI: 156 + IX

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. İkinci Maarif Şûrası
2. Türk Ahlâkının İlkeleri Ders Kitabı
3. Ahlak Eğitimi

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELELER :

1. İkinci Maarif Şûrası
2. Ahlak
3. Eğitim

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELELER:

1. Second Educational Council
2. Morality
3. Education

- 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum (X)
- 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir O
- 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir O

Yazarın İmzası :

Tarih : 29 / 04 / 2016

ÖNSÖZ

Modern dönemde devletin kendine sadık bireyler yetiştirmesinin bir aracı olarak ortaya çıkan ahlak eğitimi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde sistemli bir şekilde ilk defa İkinci Maarif Şûrası'nda ele alınmıştır. 15-21 Şubat 1943 tarihleri arasında toplanan şûrada, teorik tartışmalara girilmeksizin, Türk ahlakının ilkeleri tespit edilmiştir. Şûra sonrasında, şûrada tespit edilen bu ilkeler doğrultusunda ders kitapları hazırlanmış ve bu haliyle Türk ahlakına dair alınan kararlar uygulamaya da geçirilmiştir.

Şûrada ahlak mevzusunun gündeme gelmiş olmasının lisansüstü düzeyde çok az sayıdaki müstakil çalışmaya konu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, dönemin tarihini eğitim ve din bağlamlarında ele alan daha kapsamlı çalışmalarda da kendine kısmen yer bulabilmiştir. İlgili çalışmalarda, bu şûrada ahlak konusunun niçin ele alınmış olduğu yorumlanırken özellikle 1930'lu yılların temel alındığı görülmektedir. Genel kabul gören görüşe göre, hükümet yetkilileri, 1930'lu yılların başından itibaren din derslerini örgün eğitim kurumlarından kademeli olarak kaldırmış olmaları sonrasında gençlikte bir ahlak buhranı oluştuğunu fark etmişler ve bunun üzerine 1943 yılında toplanan İkinci Maarif Şûrası'nda ahlak meselesini ele almaya karar vermişlerdir. Ne var ki, söz konusu çalışmaların, bu görüşe yer verirken, hükümet yetkililerinin ve diğer şûra üyelerinin bu şûrada niçin ahlak konusunun ele alındığına dair yapmış oldukları açıklamaları göz ardı etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim şûra boyunca, ele alınan ahlak meselesinin gençliğin ahlakında görülen herhangi bir buhran üzerine düşünülmmediği açık olarak tekrar tekrar vurgulanmıştır.

Dolayısıyla bu tez, gençlik ahlakında herhangi bir sorunun dayanak noktası yapılmadığı İkinci Maarif Şûrası'nda ele alınan ahlak eğitiminin nedenlerini ve amaçlarını farklı bir yerde aramaktadır. Bu çalışmada eğitim ve ahlak olgularının ideolojik niteliklerinden ve toplumsal bir sonuç oldukları gerçeğinden hareket edilmiştir. Bu doğrultuda, rejim tarafından İkinci Maarif Şûrası'nda ahlaki ilke olarak belirlenmiş olan davranış ve düşünüş kalıpları, şûra öncesi dönemde yine rejimin uyguladığı politikalarda aranmış, amaçları ve işlevleri tespit edilmeye

çalışılmış ve böylece İkinci Maarif Şûrası'na gelindiğinde aynı davranış ve düşünüş kalıplarının yer aldığı ahlak eğitimi raporunun amaçları anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada izlediğimiz bu yöntem, Erken Cumhuriyet dönemi devlet politikalarında belli başlı bazı ana istikametleri tekrar etme zorunluluğunu doğurmuştur ki tezin birinci bölümü bu ana istikametleri içeren süreçten oluşmaktadır. Örneğin, kabul edilen ahlaki ilkeler arasında tasarruf ve tutum gibi davranış kalıplarının olması nedeniyle birinci bölümde hükümetin genel olarak tasarruf ve tutum politikalarına yer verilmiş ve böylece ahlak raporunun yer verdiği bu davranış kalıplarını anlamak üzere yeterli bakış açısı edinilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise 1943 İkinci Maarif Şûrası'nda gündeme gelen ahlak eğitime dair verilere yer verilmektedir. Bu veriler, şûradan sonra Maarif Vekilliği tarafından yayımlanan, şûraya dair genel kurul görüşmeleri ile kabul edilen ahlak komisyonu raporunu içeren “İkinci Maarif Şûrası” adlı eser ile yine şûra sonrasında şûrada kabul edilen ahlak ilkeleri doğrultusunda hazırlanıp, ilk ve ortaokullarda Yurt Bilgisi derslerinde ek kitap olarak okutulmak üzere basılan “Türk Ahlâkının İlkeleri” adlı ders kitabından temin edilmiştir. Bununla beraber, ahlak konusunun tartışıldığı komisyon ve genel kurul görüşmelerine ışık tutan dönemin gazete ve dergilerinden de faydalanılmış ve bu hususta Adem Ersoy'un “İkinci Maarif Şûrası'nda Alınan Kararlar ve Dönemin Aydınlarının Görüşleri” adlı yüksek lisans çalışması yol gösterici olmuştur. Toplanan tüm bu veriler, ikinci bölümün değerlendirme kısmında, birinci bölümde ele alınmış olan rejimin genel politikaları doğrultusunda değerlendirilmiş, ahlak eğitiminin nedenleri ve amaçları anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışma sonunda söz konusu ahlak ilkelerinin modern Türkiye'nin iktisadi, toplumsal ve kültürel alanlarında belirlenen hedeflere yönelik bireylerden beklenen davranış ve düşünüş kalıplarından oluştuğu görülmüştür. Ahlak eğitimi, bu haliyle, Türk inkılabında kurumsal atılımların tamamlayıcı bir parçası, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma arzusu içinde eksikliği hissedilen fazilet ve değerlerde devletin bir müdahalesi olarak ortaya çıkmaktadır. Örnek vermek gerekirse, ahlak eğitimi raporunun, bir işçinin işçi olarak verimliliğini sürdürmesi için günlük yaşantısında uyması beklenen davranış ve düşünüş kalıplarını ilke olarak içerdiği görülmektedir.

Dolayısıyla, tesadüf değildir ki ahlak komisyonunun etkin isimlerinden Hilmi Ziya Ülken, diğer konuların yanında, şûrada mevzubahis olanın “endüstri toplumunun ahlakı” olduğunu dile getirmiştir.

Yapılan literatür araştırmasında, İkinci Maarif Şûrası’nda ele alınan ahlak eğitimi lisansüstü düzeyde müstakil olarak konu edinmiş olan yalnızca bir çalışmaya rastlanılmıştır. Adem Ersoy tarafından hazırlanan bu çalışma “İkinci Maarif Şûrası’nda Alınan Kararlar ve Dönemin Aydınlarının Görüşleri” adlı başlığı taşımaktadır. Ersoy’un çalışmasında, dönemin hükümetini bu şûrada ahlak eğitimi meselesini ele almaya iten hususun din eğitimi eksikliği nedeniyle gençlikte ahlak buhranı görülmesi olduğu savunulurken, bu çalışmada bu görüşün açıklayamadığı noktalar belirtilmiş ve ahlak eğitiminin amaçları yeniden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu haliyle, Modern Türkiye’nin İnşasında Ahlak Eğitimi: 1943 İkinci Maarif Şûrası adlı çalışmamızın İkinci Maarif Şûrası’nda ele alınan ahlak eğitiminin nedenleri ve amaçlarına dair yeni bir bakış açısı getirdiği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde yardımlarını benden esirgemeyen, konu seçiminde ve çalışmanın inşası sürecinde her zaman kolaylık sağlayan ve teşvik eden danışman hocam Prof. Dr. Mehmet TEMEL’e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, katkıları ile çalışmanın yükünü hafifleten ve gidişatını kolaylaştıran Eyüp Murat KURT’a minnettar olduğumu belirtmek isterim. Yine, 2211 Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı kapsamında yüksek lisans eğitimim boyunca vermiş olduğu maddi destekten dolayı TÜBİTAK’a teşekkürü bir borç bilirim.

Serhat KUMBALI
2016 - Muğla

ÖZET

Erken Cumhuriyet döneminde hükümetler, eğitim politikalarına yön vermek üzere eğitim kongrelerinin toplanmasına önem vermişlerdir. Danışma birimi olarak toplanan bu kongreler, hükümetlerin belirledikleri konular üzerine raporlar hazırlamış ve öneri niteliğinde tekrar hükümetlere sunmuşlardır. İlki 1939 yılında gerçekleşmiş olan bu kongrelerin ikincisi, İkinci Maarif Şûrası, ahlak, dil ve tarih meselelerini tartışmak üzere 15-21 Şubat 1943 tarihleri arasında Ankara'da toplanmıştır.

Bu çalışmada İkinci Maarif Şûrası'nda ele alınan ahlak eğitiminin nedenleri ve amaçları anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada, Maarif Vekilliği tarafından 1943 yılında yayımlanan, şûraya ilişkin çalışma programı, raporlar ve konuşmaların yer aldığı İkinci Maarif Şûrası adlı eser, şûra sonrasında şûrada alınan kararlar doğrultusunda okullarda okutulmak üzere basılan Türk Ahlâkının İlkeleri ders kitabı ve şûra ile ilgili basına yansıyan gelişmeler temel başvuru kaynakları olmuştur. Bu kaynaklardan elde edilen veriler, Erken Cumhuriyet döneminin iktisadi, toplumsal ve kültürel bağlamına oturtulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, modern Türkiye'nin inşası sürecinde belirli hedefler doğrultusunda gündeme alınan kurumsal atılımların ve dönemin liderlerinin talep ettiği davranış ve düşünüş tiplerinin, 1943 yılına gelindiğinde, İkinci Maarif Şûrası'nda ahlak adı altında ele alındığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Maarif Şûrası, Ahlak, Eğitim

ABSTRACT

During the Early Republican Period, governments attached importance to educational conferences collecting, to give direction to their educational policies. These congresses gathered as advisory units, prepared reports on issues governments assigned and presented them as recommendation to the governments again. The second edition of these congresses, which the first took place in 1939, The Second Educational Council, to discuss issues of morality, language and history, collected between 15-21 February, 1943 in Ankara.

In this study the causes and aims of moral education, discussed at The Second Educational Council, has been tried to be understood. In the study, work called "The Second Educational Council", published in 1943 by the Minister of Education, in which work schedule, reports and talks about the council take place, coursebook, "The Principles of Turkish Morals", published after the council, in accordance with decisions taken at the council, to be read in schools and news over council reflected on the press were used as main reference materials. The data obtained from these sources, has been tried to fit into the economic, social and cultural context of the Early Republican Period. In this regard, it was concluded that in the process of building of modern Turkey, attitude and mentality types which institutional breakthroughs, put on the agenda in line with certain goals and leaders of the period demanded, by the year 1943, were handled under the name of morality in The Second Educational Council.

Key Words: The Second Educational Council, Morality, Education

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MAARİF ŞÛRASI ÖNCESİ TÜRK AHLAKININ İLKELERİNİ OLUŞTURAN SÜREÇ

1. İmparatorluktan Cumhuriyete Ekonomik, Toplumsal ve Siyasi Tablo	6
2. 1923'ten 1943 İkinci Maarif Şûrasına Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Politikalar	11
2.1. Sanayileşme ve Sanat Mektepleri	11
2.1.1. Sanayi Atılımı	11
2.1.2. Sanat Mektepleri	14
2.2. Tasarruf ve Tutum	16
2.3. Sağlık, Beden Eğitimi ve Spor	22
2.3.1. Sağlık	22
2.3.2. Beden Eğitimi ve Spor	27
2.4. Eğitimde İş/Etkinlik İlkesi	32
2.5. Eğitim ve Bilgide Pragmatist Görüşler	35
2.6. Toplumsal-İktisadi İlişkilerde Solidarist Yaklaşımlar	37
2.7. Laiklik	44
2.8. Dil İnkılabı	47
2.9. Aile	51
3. 1943 Yılında Okul Müfredat Programlarında Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel İlkeler	55

İKİNCİ BÖLÜM

1943 İKİNCİ MAARİF ŞÛRASİ VE TÜRK AHLAKININ İLKELERİ

1. Dönemin Genel Koşullarında Eğitim, Ahlak ve İkinci Maarif Şûrası	62
1.1. İkinci Dünya Savaşı	62
1.1.1. Güvenlik ve Eğitim	63
1.1.2. Ekonomide Ahlak Buhranı	64
1.1.3. İdeolojiler Çatışması Olarak İkinci Dünya Savaşı ve İkinci Maarif Şûrası	67
1.2. Hasan Ali Yücel ve Dönemin Eğitiminin Genel Özellikleri	69
2. İkinci Maarif Şûrası	72
2.1. Eğitim Şûraları ve İkinci Maarif Şûrası	72
2.1.1. Eğitim Şûralarının Tarihçesi ve Önemi	72
2.1.2. İkinci Maarif Şûrası ve Ahlak Eğitimi Komisyonunun Misyonu	74
2.2. İkinci Maarif Şûrası Ahlak Görüşmelerinde Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Konular	77
2.2.1. Evrensel Ahlak – Milli Ahlak	78
2.2.2. Milli Ahlakın Genel Özellikleri	80
2.2.3. Sanat Mektepleri Sorunu	83
2.2.4. Sağlık	86
2.2.5. Milli Müdafaa	86
2.2.6. İktisadi Meseleler ve İş/Etkinlik İlkesi	87
2.2.7. Bilgide Pragmatik Görüşler	91
2.2.8. Toplumsal-İktisadi İlişkilerde Solidarist Yaklaşımlar	92
2.2.9. Aile	94
3. İkinci Maarif Şûrası Sonuçları	95
3.1. Ahlak Komisyonu Raporu	95
3.2. Türk Ahlâkının İlkeleri Ders Kitabı	96
3.3. Değerlendirme: İkinci Maarif Şûrası'nda Ahlak Eğitimi	96

3.3.1. Gençlikte Ahlak Buhranı ve İkinci Maarif Şûrası.....	96
3.3.2. Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Yönleriyle Türk Ahlakının İlkeleri.....	99
SONUÇ	121
KAYNAKÇA.....	123
EKLER	141

KISALTMALAR

age	adı geçen eser
agm	adı geçen makale
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
BBYSP	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
DSO	Devlet Sanayi Ofisi
s.	sayfa
TSKB	Türkiye Sanayi Kredi Bankası

GİRİŞ

Eğitim olgusu tüm devlet şekillerinde kendini göstermiştir. Bununla birlikte, ancak ulus devlet olgusunun yerleşmeye başladığı Aydınlanma Dönemi'yle birlikte bir devlet hizmeti olarak ele alınmaya başlamıştır. Devlet aygıtının, modern dönemde, eğitimi ulus yaratma yolunda araç olarak kullanmaya başlamasıyla da ki toplumun tümünü kapsayan merkezi, zorunlu ve parasız bir eğitim sistemi doğmuştur.¹ Modern çağlarda olduğu kadar diğer tarihsel dönemlerin hiç birinde çok sayıda insan kolektif ve sistemli bir şekilde zamanlarının büyük bir kısmını bu kurumlarda geçirmek zorunda kalmamıştır.²

Modern ulus devletlerin sadık bireyler yetiştirme çabası bugünkü anlamda okulun icadını da beraberinde getirmiştir. Rousseau, 18. yüzyılda, sadakatin en önemli bileşenlerinden yurtseverlik duygusunun hem yaratılabileceğini hem de şekillendirilebileceğini iddia etmiştir. Bu, devletin üst kademesindeki hükümet yetkililerini eğitimi ulusun çocuklarını yetiştirecek biçimde şekillendirmeye yönlendirmiştir. Bu fikirler hem Avrupa'da, hem de Avrupa dışında etkili olmuş, ulusal eğitim, ortak bir kimliğe sahip, devlete sadık bireyler yetiştirmenin bir aracı olarak geç 18. yüzyılda doğmuştur.³

Modern devletin eğitime yüklediği bu görev eğitim-ideoloji⁴ ilişkisini pekiştirmiştir.⁵ Nitekim, ideoloji kavramının ilk olarak Napolyon'un girişimiyle kurulan, eğitim sistemini Fransız Devrimi felsefisi üzerine kurmakla görevli Ulusal Enstitü'nün üyeleri tarafından kullanılması tesadüf değildir.⁶ Dolayısıyla, özellikle modern devletin doğuşu ile birlikte, ideolojik amaçların üzerinde yoğun etkisini gösterdiği eğitimin tanımı yapılırken, bilgi, amaç-kavram olmaktan ziyade bir araç-

¹ Ufuk Şimşek ve diğerleri, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının İdeolojik Temelleri", *Turkish Studies*, Volume 7/4, Fall 2012, s.2813; Feyyat Göçer, *Değişme Sürecinde Devlet ve Eğitim*, Tek Ağaç, Ankara, 2005, s.39.

² İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.15-16.

³ Şimşek ve diğerleri, *agm*, s.2811-2812.

⁴ İdeoloji, bir siyasi grubun inançlarını, değerlerini, temel ilkelerini ifade eden düşünce sistemi olarak tanımlanabilir. Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s.533. Kavramın ifade ettiği diğer anlamlar için bkz. Doğu Ergil, "İdeoloji Üzerine Düşünceler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.38, Sayı, 1, (1983), s.69-95; Ünsal Oskay, "Popüler Kültür Açısından 'İdeoloji' Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.35, Sayı, 1, (1980), s.197-253.

⁵ Eğitim-ideoloji ilişkisinin Rönesans'la başladığı savunulmaktadır. Bkz. Göçer, *age*, s.77.

⁶ Bkz. Oskay, *agm*, s.200-201.

motif olarak ele alınmıştır.⁷ Bu durum, eğitim kurumlarının, bilgi üretim merkezleri olmalarının yanında, devlet ile olan ilişkisi içinde çeşitli misyonlar yüklenmesine sebep olmuştur. İdeolojik bir kurum olarak kaşımıza çıkan eğitim, hedeflenen toplumsal düzene uygun, ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda akıllı üretici ve tüketici, ulus devlet düzeni içinde ulusal ülküyü benimsemiş sadık bireylerin yetiştirilmesi görevini üstlenmiştir.⁸

Bireyde istendik karakter inşasının önemli bir aracı olarak ahlak eğitimi de eğitim-ideoloji ilişkisi dışında düşünülemez. Devlet eğitim aracılığıyla bireylerin ahlakını da belirleme çabasıdadır. Okul, devletin ahlaki amaçlarını, toplumun ahlaki amaçlarına dönüştürmenin vasıtası olmuştur.⁹ Bunun tarihsel yansımalarını devrim sonrası Fransa'sında görmek mümkündür. Meşruiyetini ilahi hukuktan alan krala, kiliseye ve soylulara karşı gelişen devrim sonrası oluşan laik siyasi düzenin ahlak eğitiminde meydana getirdiği değişiklik Durkheim'in Sorbonne'da verdiği ahlak eğitimi derslerine yansımıştır:

“Okullarda çocuklarımıza tamamıyla laik denebilecek bir ahlak eğitimi vermeyi kararlaştırdık. Bir başka deyişle semavi dinlerin üzerine oturdukları tüm ilkeleri yadsıyan ve yalnızca akıl aracılığıyla doğrulanabilen düşünce, duygu ve uygulamalar üstüne oturtulan tamamıyla akılcı (rasyonalist) bir eğitim sürecine geçtik. Oysa bu boyuttaki bir değişiklik eğitim konusundaki mevcut düşünce yapılarını sarsmadan, edinilmiş alışkanlıklarda değişikliklere yol açmadan, yeni düzenlemelere gidilmeden gerçekleştirilemezdi.”¹⁰

Cumhuriyet Türkiye'si'nde de, ahlak eğitimi ve devlet ilişkisinin net bir şekilde gözlemlenebildiği gelişme İkinci Maarif Şûrası olmuştur. Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in başkanlığında 15-21 Şubat 1943 tarihleri arasında toplanan şûra

⁷ Hüseyin Akyüz, **Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 266.

⁸ Göçer, **age**, s.77; Mahmut Tezcan, **Eğitim Sosyolojisi**, Feryal Matbaası, Ankara, 1996, s.68; Akyüz, **age**, s.265-266.

⁹ Mustafa Gündüz, **Ahlâk Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2010, s.251 ve s.264-265.

¹⁰ Emile Durkheim, **Ahlak Eğitimi**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2004, s.20-21. Fransız Devrimi'nin gelişimi ve sonuçları için bkz. Oral Sander, **Siyasal Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s.161-175.

Türk ahlakının toplumsal ve kişisel ilkelerini belirlemiştir.¹¹ Şûra'da ahlak komisyonu kurulmuş ve şûra sonunda *Ahlâk İlkeleri, İdealimiz Türk Çocuğu, Buraya Varmak İçin Türk Çocuğu, Türk Ahlâkının Toplumsal ve Kişisel İlkelerinin Başlıcaları, Okullarda Ahlâk Eğitiminin Geliştirilmesi, Dilekler* başlıklarıyla oluşturulmuş ahlak raporu kabul edilmiştir. Şûradan sonra Vekâlet tarafından ilk ve ortaokullarda yurt bilgisi kitaplarına ek olarak okutulmak üzere Türk Ahlâkının İlkeleri ders kitabı yayımlanmıştır. Bu tezin amacı 1943 yılına gelindiğinde, İkinci Maarif Şûrası görüşmeleri, ahlak raporu ve şûra doğrultusunda yayımlanmış ders kitabı örneğinde, devletin ahlak eğitimi ile neyi amaçladığını belirleyebilmektir.

Bunun için şûrada kabul edilen ahlak ilkeleri, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan şûranın toplandığı tarihe kadar geçen dönemde uygulanan ekonomik, toplumsal ve kültürel politikalar ışığında ele alınabilir. Bizi ise, bu şûrada ele alınan ahlak eğitiminin hedeflerini belirlemek için dönemin devlet politikalarına yönlendiren iki etken olmuştur. İlk olarak, yukarıda da bahsedildiği üzere, özellikle modern-ulus devlet olgusunun ortaya çıkışıyla dönüşen eğitim-ideoloji ilişkilerinin niteliğinden hareketle, ahlak eğitimi doğrultusunda devletin ele aldığı ahlak ilkelerinin anlam sınırlarını ve hedeflerini yine devletin ya da hükümetin politikalarında aranabileceğini kabul etmiş oluruz. "Ahlak" derken neyin kastedildiğini anlamak için bizi belirli zamanda ortaya çıkan devlet politikalarına yönlendiren bir diğer etken ise ahlak kavramını sosyal olgu olarak kabul eden sosyolojik bakış açısı olmuştur. Felsefe alanında özsel bir kategori olarak kabul edilen ahlak, sosyal bilimlerin yükselişi ile birlikte tarihsel/toplumsal bir kategori olarak ele alınmaya başlamıştır.¹² Buna göre ahlak toplumsal bir olaydır.¹³ Bu nedenle ahlak devirlere, toplumlara ve gruplara göre değişir ve evrensel bir ahlaktan söz edilemez.¹⁴ En evrensel düzeyde kabul edilen dine bağlı ahlak bile zamana ve mekâna göre değişmektedir.¹⁵ Ahlaki normlar, değişen yapısal koşullarla birlikte

¹¹ İkinci Maarif Şûrası, T.C. Maarif Vekilliği, 1943.

¹² Fahrettin Altun, "Medya Etiği ve Tarafsızlık Söylemi", *İş Ahlakı Dergisi*, C.4, Sayı, 8, (Kasım 2011), s.10.

¹³ Yünni Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.54.

¹⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji*, Remzi Yayınları, İstanbul, 1943, s. 260; Ünal Akyüz, *Siyaset ve Ahlak, Yasama Dergisi*, Sayı, 11, 2009, s.96.

¹⁵ Türker Alkan, *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s.91.

eskiyebilir, yerlerine yeni normlar gelebilir.¹⁶ Dolayısıyla, devletin 1943 yılına gelindiğinde ahlak eğitiminden ne beklediğini belirlemek için, aynı dönemde ortaya çıkan devlet düzeyindeki ilişkilere göz atmak gerekmektedir. Nitekim, hükümet temsilcisi dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel de, ele alınan ahlak ilkelerinin evrensel ilkelerden oluşmadığını, çağın gereği benimsenen ana fikirler doğrultusunda ele alındığını belirtmiştir:

“Esasen biz burada umumi olarak ahlâkın bütün dünyaya şâmil ilkelerini tesbit etmiyoruz... Bugün terbiyesi elimize verilmiş olan nesillerin, içinde yaşadığımız devrin bize telkin ettiği ana fıkirlere göre nasıl yetiştirilmesi lâzım geleceğini, ahlâk terbiyesi klişesi içinde tetkik etmek üzere buraya toplandık.”¹⁷

Dolayısıyla bu tezde, 1943 İkinci Maarif Şûrasında kabul edilen ahlak ilkelerinin anlamları ve hedefleri, eğitim-ideoloji ilişkisi içinde, sosyolojik bir bakış açısıyla, devletin belirli bir dönemde uyguladığı ekonomik, toplumsal ve kültürel politikalar doğrultusunda tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, birinci bölümde, bizi şûrada kabul edilen ahlak ilkelerine götürecek şekilde, devletin 1943 öncesi dönemde uyguladığı ekonomik, toplumsal ve kültürel politikalara yer verilmiştir. Birinci bölümün sonunda bu politikaların İkinci Maarif Şûrası'nın toplandığı dönemde yürürlükte olan müfredat programlarına yansımaları ele alınmış, böylece ahlak raporunun kabul edildiği ve Türk Ahlâkının İlkeleri ders kitabının yayımlandığı yıllarda eğitim sisteminin devlet düzeyindeki politikalar doğrultusunda ülke gençlerinden talep ettiği davranış ve düşünüş kalıpları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bölüm, İkinci Maarif Şûrasında kabul edilen ahlak ilkelerinin şûra öncesinde nasıl oluştuğunu, amaçlarının ne olduğunu, nasıl uygulandığını ve eğitim sisteminde nasıl yer aldığını görmek bakımından önem arz etmektedir.

¹⁶ Gündüz, age, s.38. Nitekim, avcı-toplayıcı devirde insan çevre ilişkisi içinde eşitlikçi kurallar düzenini destekleyen ahlak, endüstriyel toplumda çevrenin sömürülmesini meşrulaştırmıştır. Muammer Tuna, “Toplum ve Çevre”, *Sosyolojiye Giriş*, Martı Kitap ve Yayınevi, Ankara, 2003, s.372-373. Emile Durkheim, ahlak olgusunun bu toplumsal kaynağından hareketle, ilkel toplumlarda ahlakın yer almadığına dair görüşlere karşı çıkmıştır: “Zaman zaman ilkel toplumlarda ahlak olmadığı söylenmiştir. Oysa bu tarihi bir yanılgıdır. Ahlaki olmayan bir toplum yoktur. Yalnızca onların ahlak anlayışıyla bizimki aynı değildir.” Durkheim, age, s.23.

¹⁷ İkinci Maarif Şûrası, s.168.

İkinci bölüm ise üç kısımdan oluşmuştur. Buna göre, ilk kısımda İkinci Maarif Şûrası ahlak görüşmeleri ve kararlarını etkilediği düşünülen dönemin genel koşulları ele alınmıştır. İkinci kısımda, 1943 yılında toplanan İkinci Maarif Şûrası ahlak görüşmelerinde ele alınan konulara yer verilmiştir. Bu bölümün üçüncü kısmında önce İkinci Maarif Şûrası sonunda kabul edilen ahlak komisyonu raporu ile yayımlanan Türk Ahlâkının İlkeleri ders kitabına kısaca değinilmiş sonra ahlak eğitiminin değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Değerlendirme başlığında, birince bölümde yer verilmiş olan, devletin kuruluşundan beri uygulamakta olduğu ekonomik, toplumsal ve kültürel politikalar doğrultusunda toplumdan beklediği davranış ve düşünüş kalıplarının, 1943 yılına gelindiğinde bu şûrada kabul edilen ilgili ilkeler üzerinden nasıl ahlaki ilkeye dönüştürüldüğü gösterilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MAARİF ŞÛRASI ÖNCESİ TÜRK AHLAKININ İLKELERİNİ OLUŞTURAN SÜRECİ

1. İmparatorluktan Cumhuriyete Ekonomik, Toplumsal ve Siyasi Tablo

20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti ekonomik ve siyasi bunalım içinde bir imparatorluk görüntüsü vermektedir. Bunalım içinde, çökseleliğe kısmen izin veren İkinci Meşrutiyet Dönemi ekonomi ve siyasetin Türk halkına dayandığı ulus devletin temellerinin atıldığı dönem olmuştur. Her ne kadar iç ve dış sorunlarla uğraşan devletin ekonomik ve siyasal bağımsızlığını tekrar kazanımı için girişimler olsa da, imparatorluk dağılmaktan kurtulamamış, Osmanlı son dönemi sorunları ve çözümleriyle 1923 sonrasında Cumhuriyete miras kalmıştır.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl sonlarına doğru Avrupalı devletler tarafından yarı-sömürge konuma sürüklenmiştir. İmparatorluğun güçlü zamanlarında verilen kapitülasyonlar ekonomik çöküntüye giden yolu açmış, 1800'li yılların başındaki toprak kayıpları devletin güçsüzlüğünü gözler önüne sermiş, var olan imtiyazlara yenileri eklenmiştir. 1838'de İngiltere'yle yapılan ticaret antlaşması yerli üretimin belini kırmış, yaşanan süreçte borçlanmadan yaşayamayan bir ülke haline gelen Osmanlı'nın ekonomisi Düyun-ı Umumiye gibi mali kurumların yönetimine girmiş, ekonomik bağımsızlık yitirilmiştir. İmtiyazlar çağında, Türk ve Müslüman kesim ekonomik ve yasal konularda yabancılar ve onların güdümündeki gayri-Müslim halklardan geride kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesi, kapitülasyonlar, getirdikleri ekonomik yıkımın yanı sıra yapılacak reformlara set olmuş, yabancı elçilikler çıkan yasaların kendi ülkelerinin çıkarlarına uygun olup olmadıklarının yasal denetleyicileri haline gelmiştir. Ekonomik bağımlılık, siyasi bağımlılığı da beraberinde getirmiştir.¹⁸

19. yüzyılda kötü gidişatı tırmandıran etken Fransız İhtilali ile birlikte tüm Avrupa'da etkisini gösteren milliyetçilik akımının Osmanlı sınırları içinde de

¹⁸ François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.8-9; Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.103 ve 180; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s.55.

yayılmaya başlaması olmuştur. Milliyetçilik, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce özellikle gayri-Müslimler tarafından benimsenmiş, Osmanlı'nın toprak kaybını hızlandırmıştır.¹⁹ 1908'den sonra Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Girit kaybedilmiştir. 1912'de Libya'nın İtalyanlar tarafından işgalinin yanı sıra, Arnavutluk bağımsızlığını kazanmıştır. 1913 sonrası Balkanların büyük bir bölümü elinden çıkan Osmanlı, artık, toprakları sadece Anadolu ve Arap yarımadasında yer alan bir Asya devleti haline gelmiştir.²⁰

Osmanlı'nın yıkılışında önemli rol oynayan bu ekonomik ve milliyetçi-ayrılıkçı etkiler için Keyder şu yorumu yapmıştır:

“Osmanlı İmparatorluğu, kapitalizmle bütünleşme süreci içinde geriledi ve çeşitli milliyetçi ayrılık hareketlerinin başarıya ulaşması sonucu parçalandı.”²¹

İmparatorluğun bunalıma gösterdiği refleks, gidişatı yönlendirecek olan yeni bir tipin ortaya çıkmasını sağlamıştır. 18. yüzyılda Avrupa'da daimi elçilikler kurulmaya başlamasıyla, buradaki diplomatların dönüşlerinde getirdikleri fikirler ve kitaplar değişimin, başka bir deyişle batılılaşmanın öncülleri olmuşlardır. Batılılaşma süreci içinde askeri ihtiyaçlar doğrultusunda kurulan okullar farklı zihni yapıya sahip insanların yetişmesini sağlamıştır.²² Bernard Lewis, imparatorluğun yaşadığı tüm olumsuzlukların karşısında eğitim alanında gösterdiği başarıya ve yetiştirdiği yeni bir elit sınıfa şöyle dikkat çekmiştir:

“Muhtemelen en büyük başarıları eğitimde oldu. 19. yüzyıl boyunca kurulan okullarda yeni bir ruh ve gerçekler hakkında yeni ve daha açık bir anlayışla, yeni bir okumuş elit, yavaş yavaş ve zahmetle yetişti... Bu yeni ruhun imparatorluğun egemen sınıflarına sinmesi yavaş ve çok şevk kırıcı oldu; fakat 20. yüzyıla gelindiği zaman, modern Türkiye'yi yapan büyük

¹⁹ M. Çağatay Okutan, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.42.ve 48.

²⁰ Georgeon, **age**, s.19.

²¹ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.9.

²² Tezel, **age**, s.107-108.

sosyal ve siyasal devrimi başaracak bilgi, yetenek ve her şeyin üstünde sorumluluk ve karar duygusuna sahip bir idareci elit yetişmiş bulunuyordu.”²³

Bu insan tipine 19. yüzyılın sonlarında devletin üst kademesinde daha çok rastlanmaya başlanmıştır. Askeri-bürokratik kadroyu oluşturan bu grup Osmanlı’nın son döneminde siyasi, toplumsal ve ekonomik gidişatı yönlendirmiştir.²⁴ Bu grubun içinden doğan İttihat ve Terakki öncülüğünde, 1908’de, Sultan Abdülhamit’in istibdadı sona erdirilmiş, Meşrutiyet tekrar ilan edilmiştir. İkinci Meşrutiyet olarak anılan, kısmen özgürlüğün hakim olduğu ve genelde İttihat ve Terakki’nin hegemonyası altında geçen dönemde devleti kurtarma yolları aranmış, ulusal Türk devleti bu süreç içinde nüvelenmiştir.

Ekonomik bağımlılığa ulusal tepki İkinci Meşrutiyet döneminde başlamış büyük savaşın sonuna kadar devam etmiştir.²⁵ Devrimi izleyen on yıl boyunca ekonomide radikal değişiklikler yapılmış, bir Türk burjuvazisi temelinde milli kapitalizm yaratılmaya çalışılmıştır.²⁶ Yusuf Akçura gibi Çarlık Rusyası’ndan gelmiş ve oradaki ekonomik gelişmeleri gözlemlemiş entelektüeller şu uyarılarda bulunmuştur:

“Eğer Türkler Avrupa kapitalizminden yararlanarak kendi işlerinden bir burjuva sınıfı çıkarmayı başaramazlarsa, sadece köylülerden ve memurlardan oluşan bir toplumun yaşama şansı çok zayıf olur.”²⁷

İktisadi yapılanmadan farklı olarak, Türk ulusçuluğu siyasi düzeyde ancak Meşrutiyet’in sonlarına doğru önem kazanmıştır. Bundaki etken imparatorluğun kozmopolit bütünlüğünü koruma arzusu olmuştur.²⁸ Ne var ki, Balkan Savaşları Türkçü ideolojiyi benimseyen kesimin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca Birinci

²³ Murat Katoğlu, “Cumhuriyet Türkiye’si’nde Eğitim, Kültür, Sanat”, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, C.4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, s.417.

²⁴ Tezel, *age*, s.109.-110.

²⁵ Ahmad, *age*, s.59.

²⁶ Erdal Yavuz, “Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-40”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, İletişim, İstanbul, 2011, s.155.

²⁷ Ahmad, *age*, s.58-59.

²⁸ Ahmad, *age*, s.97.

Dünya Savaşı sırasında imparatorluk içindeki Müslümanlar arasında da ulusçu akımların görülmesi Türkçülüğü haklı çıkaran başka bir etken olmuştur.²⁹

İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik çöküşe bir tepki-çözüm olarak ortaya çıkan Türk ulusçuluğu hareketi İkinci Meşrutiyet döneminde filizlenmiş, 1923 sonrasında, kurulan yeni devletin ideolojik temel taşı kabul edilmiştir. Burada, geri kalmışlığa karşı girilen çözümlerin dönemlendirilmesi açısından ufak bir hatırlatma yapılabilir. Türk ulusçuluğu hareketinde olduğu gibi “Cumhuriyet döneminde devrimsel değişme konusu olanların hiçbirisi bu dönemde çıkma değildir. Daha önceki dönemde hepsi üzerinde uzun tartışmalar olmuştur.”³⁰ Yeni Türk devletinin ideolojik temelleri İkinci Meşrutiyete, hatta Tanzimat’a kadar götürülebilir.³¹ Bir örnek vermek gerekirse, İkinci Meşrutiyet’in önemli siyaset adamlarından ve düşünür Abdullah Cevdet’in “medeni nikâhtan şapka ve giyime; tekke ve zaviyelerin kapatılıp modern eğitim sistemi kurulmasına, dilin yenilenmesine, milli sanayi ve ticarete kadar uzanan reform programlarının, Kemalist Devrim ile olan benzerliği son derece anlamlıdır.”³² Fakat, Cumhuriyet’in kurulup, saltanat ve hilafetin ortadan kaldırılmasıyla ki, diğer çözüm yollarının önu

²⁹ Selahattin Hilav, “*Düşünce Tarihi (1908-1980)*”, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C.4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, s.387. Akşin II. Meşrutiyet’teki İmparatorluğun kötü gidişatına çare arayan düşünce akımlarını dört başlıkta toplamıştır: İslamcılık, Garpcılık, Türkçülük ve Sosyalizm. Bu hareketlerden en zayıfı Osmanlı Devleti’nin toplumsal-iktisadi geri kalmışlığına vurgu yapan sosyalist hareket olmuştur. İslamcılık, Batı’nın yayılmacılığı karşısında çözümü tüm Müslümanların duygu ve düşüncelerinin dile getirildiği İslami tepkide görmüştür. Garpcılığın içinde sorunu toplum yapısında görüp Anglosakson yapıyı geliştirmek isteyen Prens Sabahattin ile tamamen pozitivist dünya görüşünün benimsenmesini isteyen ve sonradan Cumhuriyet Halk Partisi’nde de kendini gösteren pozitivistler olduğu gibi, “kalkınmacı” ortak zeminde Osmanlı halklarının birliğini isteyen Osmanlıcılık (İttihad-ı Anasır) hareketi de yer almıştır. Türkçülük, dil edebiyat, tarih gibi kültürel çalışmalarla başlamış, İttihat ve Terakki ile Türk ulusçuluğuna dönüşmüştür. İlk olarak büyük akımlardan Osmanlıcılık Balkan Savaşları sonrası Balkan topraklarının hemen hepsinin elden çıkmasıyla iflas etmiştir. Sina Akşin, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C.4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, s.45-49. Köker Osmanlıcılıktan vazgeçiş sürecinin milliyetçiliğe verdiği desteği şöyle ifade etmiştir: “Osmanlı vatandaşı” yaratmak koşuluyla devleti kurtarmanın olanaksızlığının anlaşılması İttihat ve Terakkiyi “gizli milliyetçiliğe” yönlendirmiştir.” Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.138. Diğer ana akım İslamcılık fikri ise Birinci Dünya Savaşı sırasında suya düşmüştür. Müslüman Araplar savaş sırasında yapılan cihada cevap vermemiş, dahası İngilizlerle birlikte Türklere saldırmışlardır. Georgeon, age, s.14.

³⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s.522.

³¹ Celal Hayır, “Cumhuriyet Dönemi: İktidar, İdeoloji, Sinema”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.7, Sayı, 31, s.349.

³² Katoğlu, agm, s.492.

açılmıştır.³³ Bu nedenledir ki, Kemalizm, “Batılılaşma hareketlerinin Kurtuluş Savaşı sonrasında aldığı ‘radikal’ bir biçimi” olarak tanımlanmıştır.³⁴

Batılılaşma yolunda önemli bir fikri birikimi Cumhuriyet’e devreden Osmanlı Devleti, aynı zamanda, çözülmesi gereken yüklü miktarda toplumsal ve ekonomik problemi de miras bırakmıştır. 1914’ün başında, Osmanlı Devleti’nin %48’i Fransız, %19’u Alman ve %13’ü İngilizlerin elinde olan dış borç tahvillerinin değeri 157 milyon Sterline ulaşmıştır.³⁵ Lozan’da bu borçlar, imparatorluğun dağılan toprakları arasında paylaştırılmış, Türkiye, toplam borcun % 50’den fazlasını ödemekle yükümlü kılınmıştır.³⁶ Birinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye’de ekonomik geçim, 1914 yılına kıyasla % 2000 oranında pahalılaşmıştır.³⁷ Büyük savaş sırasında sanayide bir atılım yapılmışsa da yenilginin ardından durgunluk başlamıştır.³⁸ Genç Türkiye’ye Osmanlı’dan kalan sanayi oldukça zayıf bir konumda kalmıştır.³⁹ Genel hatlarıyla bakılacak olursa, Osmanlı’nın son yıllarındaki iktisadi yapısı, geçimlik düzeyde tarım ekonomisi görüntüsü vermektedir.⁴⁰

Ayrıca, aralıksız süren savaşlar ve yetersiz sağlık koşulları içinde eriyen nüfus nedeniyle beşeri sermaye de iç açıcı durumda değildir. Türkiye sınırları içinde 1914 yılından 1927’ye kadar geçen zaman diliminde nüfus sayısında % 17’lik bir azalma söz konusu olmuştur.⁴¹ Kurtuluş Savaşı’ndan çıkan toplumun hem sağlık nitelikleri hem de kamunun sağladığı sağlık imkânları umut verici düzeyin altında kalmıştır.⁴² Dolayısıyla düşük nüfusun yanında sağlık hizmetlerinin yetersizliği büyük oranda işgücü kaybına neden olmuştur.⁴³

Kısaca ele alınan bu koşullar, imparatorluğun dağılması sonrası yeni devletin kurucu kadrosunun karşılaştığı sorunları oluşturmuştur. Kurtuluş zaferi sonrası Cumhuriyet 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilmiş, saltanat ve hilafetin kaldırılmasıyla

³³ Berkes, *age*, s.522.

³⁴ Hayır, *agm*, s.350.

³⁵ Tezel, *age*, s.111.

³⁶ Abdulkadir Buluş, *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, s.67.

³⁷ Buluş, *age*, s.69.

³⁸ Ahmad, *age*, s.117.

³⁹ Yavuz, *agm*, s.155.

⁴⁰ Buluş, *age*, s.62.

⁴¹ Tezel, *age*, s.114.

⁴² Tezel, *age*, s.118.

⁴³ Tezel, *age*, s.119.

geçilen yeni rejime Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü ile onların liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi damgasını vurmuşlardır.⁴⁴ Bu dönemde, güçlü ve bağımsız ulusal Türk devleti, milli birlik ve bütünlük, iktisadi kalkınma ve akılcı yaklaşımı ön plana alan, laik, muasır medeniyetler seviyesine ulaşma ülküsü, “bu devlet nasıl kurtulur?” sorusuna verilen cevapları oluşturmuştur.⁴⁵ Şimdi biz, parti devlet bütünleşmesinin yaşandığı bu dönemde, modern medeniyetler seviyesine ulaşma ülküsü içinde özellikle İkinci Maarif Şurası öncesi uygulanan iktisadi, toplumsal ve kültürel politikalara göz atalım.

Bu politikalar nelerdir? Bu politikalar İkinci Maarif Şûrası ahlak görüşmelerine, kabul edilen ilkelere ve basılan Türk Ahlâkının İlkeleri ders kitabına konu olmuş, sanayi atılımı doğrultusunda açılan sanat mekteplerini, tasarruf ve tutum alışkanlıklarını, iş eğitimi aracılığıyla bireylere kazandırılmak istenen çalışma ve meslek alışkanlıklarını, toplumsal ilişkileri düzenleyen solidarist yaklaşımları, bilgiye karşı gelişen pragmatik bakış açısı doğrultusunda atılan adımları, milli savunma ve iktisadi gelişme noktasında önem verilen sağlık, beden eğitimi ve spor ile ilgili gelişmeleri, dil inkılabını, vicdan hürriyetini, bilimsel bakış açısını benimsemiş toplum yapısını ve Cumhuriyet gençliğini yetiştirecek bir kurum olarak aileye verilen önemi kapsayan konularla ilgilidir. Bundan sonraki kısım, şûraya konu olmuş bu gelişmeleri tek tek başlıklar halinde ele almaktadır.

2. 1923’ten 1943 İkinci Maarif Şûrasına Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Politikalar

2.1. Sanayileşme ve Sanat Mektepleri

2.1.1. Sanayi Atılımı

Hem İttihatçılar hem de Kemalist yönetim modern ekonominin öncülerinden birinin sanayi atılımı olduğunun her zaman farkında olmuşlardır. 1913 ve 1927 yıllarında iki kez olmak üzere Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmış, 1924’te İş Bankası, 1925’de Sanayii ve Maadin Bankası kurularak sanayideki gelişmeler teşvik

⁴⁴ Cemil Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, C.4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, s.138.

⁴⁵ Burada Köker’in tespitine bazı eklemeler yapılmıştır. Bkz. Köker, *age*, s.181.

edilmeye çalışılmıştır.⁴⁶ Fakat konu ile ilgili izlenilen ekonomi planı 1930'lu yılların sonrasında izlenilenden farklı olmuştur. 1930 öncesinde, her iki yönetimin de sanayileşme ile ilgili öngörüsü bireyleri zenginleştirmek, zenginleşen bireylerin de yabancı yatırımcılarla birlikte sanayileşmeyi sağlaması olmuştur. Fakat bu yöntem 1908-1929 yılları arasında ithalat tabanlı bir ticari kapitalizmi oluşturmaktan öteye geçememiştir. Sanayi alanında beklenen büyüme gerçekleşmemiş, ilkel Osmanlı sanayisinin yapısı korunmuş ve sanayi atılımı cılız kalmıştır. Dolayısıyla 1920'li yılların sonunda, izlenen politika ile sanayileşmenin sağlanamayacağı anlaşılmıştır. Bu nedenle, Korkut Boratav, Türkiye'nin 1930'lu yıllarda devletin öncülüğünde başlattığı sanayi atılımını ilk sanayileşme olarak adlandırmaktadır.⁴⁷

Bunun yanında Türkiye'nin sanayi atılımı gerçekleştirmesinin 1930'lu yılların başına denk gelmesinin iç dinamiklere yaslanarak açıklanması eksik bir açıklama olmaktadır. İzlenen ekonomi politikalarının istenen sanayileşme sürecini getirmemiş olmasının yanında 1929 ekonomik buhranı Türkiye'de devletin bu süreci eline almasına direkt etki yapmıştır. Buhranla birlikte hammadde fiyatları sanayi fiyatlarından çok daha fazla düşmüş, bu durum dünya ekonomisi içinde hammadde ihraç edip sanayi ürünleri ithal eden azgelişmiş ülkeleri etkilemiştir. Süreç Türkiye'nin de aralarında bulunduğu azgelişmiş ülkelerin sanaysiz yapılarını aşma girişimlerini başlatmıştır.⁴⁸

Sanayi atılımı Türkiye'de 1930 yılların başlarında başlamış ve ilk uygulamalar Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın kurulması olmuştur. Devlet 1932 yılında kurulan DSO'ne sanayi işletmelerinin kuruluşu ve yönetimi görevini vermiştir. Bunun yanında aynı yıl sanayi kuruluşlarına işletme kredisi sağlamak, sanayi için gerekli hammaddenin karşılanmasına yardımcı olmak, sanayileşme için gerekli teşvik ve primleri düzenlemek ve bir makine piyasası oluşturmak amacıyla TSKB oluşturulmuştur.⁴⁹ Fakat iki kurumun kuruluşuna karşı özel sektör devletin kendi alanlarını ihlal edeceği endişesiyle tepki vermiş⁵⁰ ve "bu itibarla ofis ve TSKB kanunlarının yerine geçmek üzere bu kanunlarla erişmek

⁴⁶ Akşin, *agm*, s.57; Buluş, *age*, s.76.

⁴⁷ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.59-62.

⁴⁸ Boratav, *age*, s.62-64; Yavuz, *agm*, s.157.

⁴⁹ Ulaş Kıpall ve Özgür Uyanık, *Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s.102-105.

⁵⁰ Bu tepkiler ve nedenleri için bkz. Kıpall ve Uyanık, *age*, s.106-109.

istediğimiz milli hedeflere daha müessir daha seri bir surette ulaştıracak esasları ihtiva eden” Sümerbank kurulmuştur.⁵¹ Sümerbank’ın görevleri şu şekilde sıralanmıştır:

- DSO’nden devralacağı fabrikaları işletmek ve özel sanayi kuruluşlarındaki devlet iştiraklerini idare etmek,
- Özel kanunlarla kurulanlar dışında devlet sermayesiyle kurulacak bütün sanayi kuruluşlarının etüt ve projelerini hazırlamak, bunları kurmak ve yönetmek,
- Kurulması veya genişlemesi memleket için yararlı görülen sanayi işlerine sermayesinin olanakları oranında katılmak,
- Memlekete ve kendi fabrikalarına usta ve işçiler yetiştirmek için okullar açmak, sanayi mühendis ve uzmanları yetiştirmek için yurtiçinde ve yurtdışında öğrenci okutmak,
- Sanayi kuruluşlarına kredi vermek ve tüm bankacılık işlemlerini yapmak,
- Milli sanayinin gelişmesi için gerekli önlemleri araştırmak ve İktisat Vekaletine bildirmek.⁵²

Sümerbank sanayileşmenin ana merkezi olarak kurulmuş, onun izleyeceği yol ise Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nda çizilmiştir. BBYSP’nin sunuş yazısında tam bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıktan, daha da özelde sanayi alanındaki bağımsızlıktan geçtiği, sanayileşmenin Türkiye için kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir.⁵³

⁵¹ Kıpall ve Uyanık, *age*, s.112.

⁵² Kıpall ve Uyanık, *age*, s.113.

⁵³ Türkiye için sanayileşmenin kaçınılmaz olduğu şu sözlerle dile getirilmiştir: “Garp kültürünün, yani tekniğin ve büyük sanayiın sahası şark sahillerini ihata ediyordu (kuşatıyordu)... Bu sahalar sanayileşmemiş milletlere mamulat gönderiyor... büyük sanayiın tufanı altındaki dünya pazarlarında mevcut istihlal cihazları inhilal ediyor (üretim araçları parçalanıyor) ve daha dün müstakil vahdetler halindeki camialar büyük sanayinin hegemonyası altına girerek hukuken müstakil, fakat iktisaden tabi birer varlık haline düşüyordu. Garbın sanayi memleketleriyle ziraat ve hammadde memleketleri arasındaki bu tabiiyet, sanayi memleketlerini ihya edici, fakat hammadde memleketlerini de tedricen inhilal ettirici vaziyetler ihdas etti... Türkiye’nin emtea mübadelesindeki mevkiî Garp sanayi mamulatına bir mahreç ve... o sanayie hammadde yetiştiren bir ziraat memleketi olması(dır)... Büyük sanayici memleketler, aralarındaki bütün siyasi ve iktisadi... ihtilaflara rağmen, ziraatçı memleketleri her zaman için hammadde müstahsili mevkiinde bırakmak ve... piyasalarına hakim olmak davasında müttetiklerdir. Bu itibarla ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketine, er geç set çekmek hususunda siyasi nüfuzlarını kullanmakta birleşeceklerdir. Bilhassa bu hakikat muhtaç olduğumuz sanayii, zaman kaybetmeden kurmak için en mühim muharrikimizdir.” Boratav, *age*, s.65-66.

Planda beş ana sanayi kolunun kurulması kararlaştırılmış, kurulması planlanan bu beş sanayi alanındaki tesislerin başarıyla işleyebilmesi için BBYSP “Sınai Tesisat ve İşletme” başlığı altında üç öneriye yer vermiştir. Bunların ilki enerji santrallerinin kurulmasını önermektedir. İkincisi ülkenin maden yataklarının keşfi için Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdaresinin faaliyet alanının genişletilmesi ile ilgilidir. Üçüncüsü ise, inşa edilecek sanayi kuruluşlarında çalışacak yüksek mühendis, teknisyen, usta ve işçilerin yetiştirilmesi hususudur. Plan kapsamında inşa edilecek fabrikalarda 12-15 bin işçinin çalışması öngörülmüştür.⁵⁴

BBYSP planlanan süresinin 9 yıl kadar dışına taşmış olsa da 1934-1948 yılları arasında tamamlanmıştır. Aslında planın büyük kısmı kendi süresi içinde gerçekleştirilebilmiştir. Nitekim 1938 yılına gelindiğinde inşası planlanan 23 fabrikanın 19’unun temeli atılmıştır. Planın 1948’e kadar uzamasının nedeni ise İkinci Dünya Savaşı olmuştur.⁵⁵

2.1.2. Sanat Mektepleri

Ülkede inşa edilecek sanayi kuruluşları için yüksek mühendis, teknisyen, usta ve işçilerin yetiştirilmesi hususu hem Sümerbank’ın kuruluş görevleri arasında hem de BBYSP’nda yer almıştır. Dolayısıyla, sanayileşme sürecinde, tüm bu gelişmelere paralel olarak, sanayiye iş gücü sağlayan sanat mektepleri önem kazanmıştır. Sanat mektepleri, ülkenin sanayi ihtiyaçlarına cevap verebilecek, endüstrinin değişen teknolojisine ayak uydurabilecek nitelikte işçi ve teknisyen sağlayan meslek okullarıdır.⁵⁶ 1926 yılındaki verilere göre sanat mekteplerindeki sanat kolları şunlar olmuştur: Tesviyecilik, demircilik, marangozluk, terzilik, kunduracılık, dökümcülük, modelcilik, tenekecilik, motorculuk, inşaat, makinistlik, frezecilik, tornacılık, dökümcülük, elektrik, ahşap tornacılığı, oymacılık.⁵⁷

⁵⁴ Kıpall ve Uyanık, *age*, s.126-127. Planda, kurulması kararlaştırılan sanayi kolları için bkz. Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin 1. Sanayi Planı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972 s.16.

⁵⁵ Kıpall ve Uyanık, *age*, s.126-127.

⁵⁶ Kemal Turan, *Meslekî Teknik Eğitimin Gelişmesi ve Mehmet Rüştü Uzel*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s.35; Kemal Turan, *Ahilikten Günümüze Mesleki ve Teknik Eğitimin Tarihi Gelişimi*, İFAV, İstanbul, 1996, s.108.

⁵⁷ Kemal Turan, *age*, s.111-112.

Sanat mektepleri ilk defa Tanzimat Dönemi'nde fabrikalara eleman yetiştirmek için açılmıştır.⁵⁸ Endüstri alanında 1860 yılında Niş'te "İslâhane" adı ile bir okul kurulmuştur. Bu okullar daha sonra yaygınlaşmış ve İkinci Meşrutiyet'te "Mekteb-i Sanayi" adını almıştır. İsimleri, 1923'te "Sanatlar Mektebi", 1935'te "Bölge Sanat Okulu" olarak anılmış; 1974-75 öğretim yılından itibaren günümüzde de hala kullanılan "Endüstriyel Meslek Liseleri" adını almıştır.⁵⁹

Cumhuriyet'ten önce, her ne kadar, birçok teknik okul kurulmuşsa da, meslek eğitimi bir devlet politikası olarak ele alınmamıştır.⁶⁰ Bu nedenle, Osmanlı'dan cılız bir teknik eğitim devralınmıştır.⁶¹ Cumhuriyet'in ilk yıllarında da eğitim hareketinde merkezi yer teşkil eden ilköğretim ve okuma seferberliği nedeniyle teknik eğitime yeterince ilgi gösterilmediği söylenebilir. Yine de, teknik eğitimin öneminin farkında olduğu bu dönemde küçümsenmeyecek çalışmalar yapılmıştır.⁶²

Mustafa Kemal 16 Ocak 1924'te ziyaret ettiği İzmir'deki sanat okulunun defterine "Türkiye Cumhuriyeti bu san'at mekteplerinin tam inkişafına çok muhtaçtır" yazarak ülkenin bu kurumlara duyduğu ihtiyacı belirtmiştir.⁶³ Eğitimde izlenecek yolun belirlenmesi için 1924 yılında J. Dewey, 1925 yılında Kühne, 1926 yılında O. Buyse ülkeye davet edilmiş, bu uzmanlardan meslek ve sanat okulları için raporlar alınmıştır.⁶⁴ İsmail Hakkı Baltacıoğlu "Türkiye Meslek Mekteplerinin Islahı ve Tesisi Hakkında Rapor" hazırlamış ve 1927 yılında Maarif Vekaleti'ne sunmuştur. Rapor, okul ve sanayi ilişkileri, bu doğrultuda yapılacak eğitimin niteliği, iş hayatı için üretici ve yaratıcı elemanlar yetiştirme noktasında meslek eğitiminin önemi, okul atölyeleri gibi konuları içermiştir.⁶⁵ 1936 yılında Maarif Vekaleti'nin

⁵⁸ Cavit Binbaşıoğlu, *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Binbaşıoğlu Yayınevi, Ankara, 1982, s.172-174.

⁵⁹ Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985, s.267; Kemal Turan, *age*, s.84-85. İslâhane'nin kuruluşu Doğan'ın makalesinde 1861 olarak verilmiştir. Bkz. Hıfzı Doğan, "Mesleki ve Teknik Eğitim", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s.358.

⁶⁰ Hıfzı Doğan, *agm*, s.359.

⁶¹ Kemal Turan, *Meslekî Teknik...*, s.38; Katoğlu, *agm*, s.493.

⁶² Cicioğlu, *age*, s.241.

⁶³ Cicioğlu, *age*, s.247.

⁶⁴ Cicioğlu, *age*, s.241. Bu uzmanların çalışmalarına örnek olarak Buyse'nin 370 sayfalık raporu özetle şu konuları içermektedir: Mevcut meslek ve sanat okullarını ıslah etmek. Her ekonomik bölgenin ihtiyaçlarını karşılayacak meslek ve sanat okulları açmak. Küçük sanatlarla uğraşanların gelişmeleri için akşam okulları açmak. Meslek ve sanat okullarına öğretmen, yüksek teknik elemanları ve mühendisler yetiştirecek okullar açmak. Kemal Turan, *age*, s.46.

⁶⁵ Hıfzı Doğan ve diğerleri, *Okul Sanayi İlişkileri: Okuldan İş Hayatına Geçiş*, Ankara, 1997 s.27-29.

önerisiyle kurulan bakanlar arası bir komisyon “Mesleki Tedrisatın İnkişaf Planı” adlı bir rapor hazırlamıştır. Bu planda;

“Mevcut ve ileride kurulacak fabrikaların ihtiyacı olan becerili işçileri ve bayındırlık işlerinin çeşitli alanlarında çalışacak elemanları yetiştirmek için daha çok sayıda orta sanat ve sanat okullarının açılması”⁶⁶

gerekli görülmüştür.

1927-1934 yılları arasında meslek okullarına maddi destek sağlamak amacıyla 5 yasa çıkarılmıştır.⁶⁷ 1927-28 öğretim yılında 16 adet olan mesleki ve teknik eğitim veren okul sayısı 1938-1939’da 27’ye yükselmiştir.⁶⁸ Yine, 1937-1938 yılında endüstri alanında eğitim yapan sanat okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla Ankara’da Erkek Meslek Öğretmen Okulu açılmıştır.⁶⁹ 1935’e kadar vilayetlerce finanse edilen sanat okulları bu tarihten itibaren devlet bütçesine bağlanmışlardır.⁷⁰

Sanat mekteplerinde büyük atılımlar ise 40’lı yıllarda gerçekleşmiştir. 1933’ten beri Genel Müdürlüğe bağlı olan bu okullar için 1941’de Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı kurulmuştur.⁷¹ 1933 yılında 236.337 lira olan mesleki ve teknik öğretimin bütçesi 1936’da 744.297 lira, 1940’da 2.308.440 lira, 1941’de 4.543.287 lira olmuş, 1946’ya gelindiğinde ise 35.498.375 lirayı bulmuştur.⁷² Yine bütçelerine paralel olarak bu okulların sayıları 1942’de 113, 1949’da 275 olmuştur.⁷³

2.2. Tasarruf ve Tutum

Osmanlı son döneminden Cumhuriyet’e kalan bir başka konu tasarruf ve tutum politikaları olmuştur. 1912 yılında İstihlak-ı Umumi-yi Tensik ve Menafi-i Milliye-yi İktisadiyeyi Müdafaa Cemiyeti kurulmuş, cemiyetin amacı, tıpkı erken cumhuriyet döneminde kurulacak olan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti gibi, halkı

⁶⁶ Doğan ve diğerleri, *age*, s.31; Cicioğlu, *age*, s.252-254.

⁶⁷ Doğan ve diğerleri, *age*, s.33-34.

⁶⁸ Cicioğlu, *age*, s.242.

⁶⁹ Hıfzı Doğan, *agm*, s.372.

⁷⁰ Doğan ve diğerleri, *age*, s.34.

⁷¹ Hıfzı Doğan, *agm*, s.374.

⁷² Kemal Turan, *age*, s.89.

⁷³ Hıfzı Doğan, *agm*, s.381.

tasarrufa ve aynı zamanda yerli ürün tüketmeye teşvik etmek olmuştur.⁷⁴ Tasarruf ve tutum İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen "Misak-ı İktisadi" bildirgesinin maddeleri arasında yer alarak Cumhuriyet hükümetinin politikası haline gelmiştir.⁷⁵ İzmir İktisat Kongresi'nde kongre başkanı ve Manisa sanayi temsilcisi Kazım Karabekir de ekonomik kalkınma için şu üç maddenin önemli olduğunu ileri sürmüştür:

"Birincisi insanlarımızı, hayvanlarımızı, ürünlerimizi iyi korumalıyız... İkinci önemli esas üretimimizi arttırmak, demiryollarımızı, vapurlarımızı, özellikle yollarımızı yaparak, ürünlerimizi taşıyaya göndermek... Üçüncü mesele çok önemlidir. Bu sayın bacılarımıza düşmektedir. Tüketimi azaltarak tutumlu olmak."⁷⁶

Mustafa Kemal de aynı günlerde meclisi açış konuşmasında "Azami tutumluluk milli amacımız olmalıdır" demiştir.⁷⁷

Tasarruf ve tutum politikalarının önemini arttıran gelişme 1929 Dünya Ekonomik Buhranı olmuştur. Kriz, birkaç ihraç ürünü ile dünya ekonomisine bağlı olan, buna karşın dışardan pek çok sanayi ürünü tüketim mallarını ve çeşitli sermaye mallarını ithal eden Türkiye ekonomisini sarsmıştır. Türk lirasının değer kaybetmesi karşısında dış ticaret açığının kapatılması, bunun için de ürün ithalatının azaltılması gerekliliği vurgulanmıştır. İşte tam da bu noktada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde krize karşı alınacak önlemleri açıklayan İsmet İnönü halkı tüketim konusunda uyarılmış, ürettiklerinden fazlasını tüketmemeleri gerektiğini belirtmiştir:

"Şimdi iktisadi açığın girift olan, güç olan asıl kısmına geliyorum. Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi menbaya, yani istihsaline kifayet etmek endişesi; işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarfetmiyerek kanaatkâr bir hayata girmek

⁷⁴ Doğan Duman, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, Sayı, 2, (1992), s. 131-132.

⁷⁵ Sevilay Özer, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Çerçevesinde Yerli Malı ve Tutum Haftası Kutlamaları", *Turkish Studies*, Volume 8/5, (Spring 2013), s.598-599.

⁷⁶ İnan, *age*, s.57-58.

⁷⁷ Erdinç Tokgöz, "Atatürk'ün Tasarruf Politikası", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.38-39.

mecburiyetindedir... Aklı eren bütün vatandaşların şuurunu uyandırmak ve bu uğurda devletin bütün kuvvetlerini harekete getirmek kati kararımızdır.”⁷⁸

Bu ekonomik ortam içinde, 12 Aralık 1929 yılında, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti krize tepki olarak kurulmuş,⁷⁹ cemiyetin başkanlığına Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Özalp getirilmiştir. Diğer bütün mebuslar cemiyetin doğal üyesi kabul edilmiştir. Ayrıca 1929 yılından itibaren her Aralık ayının 12-19. günleri arası yerli malı ve tasarruf haftası olarak kutlanmıştır.⁸⁰ Cemiyetin kuruluş amacında “halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak” ifadesi yer almıştır.⁸¹

Cemiyet, kuruluşundan itibaren halkı tüketim kontrolü hususunda uyarmasının yanında onlarda tasarruf bilincini oluşturmayı misyon edinmiş ve ekonomik kalkınmada büyük önem taşıyan milli sermayenin yaratılması için çaba göstermiştir. Bununla beraber tasarruf ve milli sermaye arasındaki ilişkinin İkinci Meşrutiyet yıllarında da işlendiği görülmektedir. Nitekim 1908 Devrimi’nin Osmanlı toplumunun her alanına getirdiği devrimsel yenilikçi fikirlerden biri de ekonomi alanında tecelli etmiş, milli burjuva yaratmak ve kapitalizm ile kalkınmak dönemin iktisadi amacı olmuştur. Bu amaç doğrultusunda klasik iktisat teorisi benimsenmiş, yapılacak olan tasarruflarla milli burjuvaziyi yaratma sürecinde Müslüman-Türk girişimciler için gerekli olan sermaye birikiminin sağlanacağı düşünülmüştür. Bu düşünüş dönemin yazınına yansımış, halkta tasarruf bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. Dönemin siyasi arenasında sık görülen isimlerden Ethem Nejat “Zengin Olmanın Yolu” başlıklı yazısında sermaye birikiminin tasarruftan geçtiğinden bahsetmiştir. Yine “İş Adamı” başlıklı bir başka yazısında da Morgan Vanderbilt, Rockefeller, Carnegie gibi üst düzey işadamlarının bulundukları konuma sıfırdan geldiklerini öne sürmüş, Osmanlı girişimcilerinin de tasarruf yoluyla bu isimler gibi olabileceğini belirtmiştir.⁸² Nejat, aynı zamanda, 1911 yılında İzmir’de il genel

⁷⁸ Duman, *agm*, s.129; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Odtü, Ankara, 1977, s.92; Buluş, *age*, s.88.

⁷⁹ Doğan Duman ve Özgür Şahap Varnalı, “1930’larda Çocuk Piyeslerinde Yerli Malı Kullanımı ve Ulusal Ekonomi Bilincini Oluşturma Çabaları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6 Issue 2, (February 2013), s.1532.

⁸⁰ Özer, *agm*, s.601.

⁸¹ Asım Süreyya İloğlu, *Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929- 1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış*, Türk Ekonomi Kurumu, Ankara, 1974, s.11-12.

⁸² Duman ve Varnalı, *agm*, s.1530; Duman, *agm*, s.131-132.

kuruluna sunduğu ilköğretimi geliştirmeye dair raporunda ilköğretimin halka tasarruf zevki aşılması gerektiğinden bahsetmiştir.⁸³

Cumhuriyet Türkiye'si'ne gelindiğinde Başbakan İsmet İnönü 13 Aralık 1930 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada önce iktisadi kalkınma için sermaye birikiminin öneminden bahsetmiş ardından nizamnamesindeki amaçlara paralel olarak Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin görevini belirtmiştir:

“Her ailenin mütevazı varidatından artırarak bir köşeye vazedeceği meblağlarla, asıl esas olan milli sermayelerimiz kendi kendine teşekkül edecektir. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti halkı, bilhassa büyük sermayelerin küçük tasarruflarla teşekkül ettiği hususunu tenvir etmekle mükelleftir.”⁸⁴

Yine, cemiyetin kuruluşunun birinci yılında “Tasarruf ve Yerli Malları Haftası” açılışında konuşma yapan başbakan İsmet İnönü tasarruf konusunda herkesin sorumluluk almasını istediği şu konuşmasını yapmıştır:

“Sermaye için hariçten gelecek muvakkat ikrazların kıymeti söz götürmez. Fakat asıl milli sermaye milletin kendi tasarrufu ve biriktirmesi ile temin olunmalıdır. Her ailenin suhuletle biriktirebileceği mütevazı paralarla en devamlı ve esaslı milli sermayeler birikebilir.”⁸⁵

İnönü, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin davetlisi olarak Ankara Halkevinde 12 Aralık 1933 yılında yaptığı konuşmasında tasarruf derken bunun sadece biriktirmeden ibaret olmadığını ve düşünüldüğünden çok daha fazla faydaları olduğunu belirtmiştir:

“Tasarruf üzerinde konuşurken akla gelen bir noktaya işaret etmek isterim. Tasarruf denince, bundan sadece para biriktirmek anlamını çıkaranlar da vardır. Konuyu yalnız bu yönden görenler ve söyleyenler, parasını küple toprağa gömenlerden farksız gibidir.

Tasarruftan amaç, her zaman kazandığından fazlasını sarf etmemek ve fakat sarf etmek için mutlaka çok üretim yoluna gitmektir. Toplanan sermaye

⁸³ İ. Hakkı Tonguç, *Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1947, s.179.

⁸⁴ Özer, *agm*, s.601-602.

⁸⁵ İloğlu, *age*, s.50.

ise milli ekonomik ilerlemeye hizmet etmelidir. Ferdin kendi çıkarı da bundadır.

Milli tasarrufun ne olduğunu anlamak için yakın bir örneği söylemeliyim: ‘Ergani iç istikraz tahvilleri’... yurttaşlar, bu tahvilleri almakla biriktirdikleri paralarını, bir defa kendileri içi çok kârlı ve emin bir işe yatırmış oluyorlar. Fakat bundan daha değerli olan da, milli ekonomiye yardımdır. Bu sayede memleketin büyük bir servet kaynağı işlenecek, bundan bütün memleket, millet, devlet, ekonomik kalkınmada çok kuvvetlenecektir. Bunun sonucu olarak fertler de kazanacaklardır. Yurttaşların, biriktirdikleri para, küçük büyük sermaye halinde milli ekonominin ilerlemesine bu yolda yardım ederse ancak o zaman tasarruftan istenen amaç milletçe anlaşılmış sayılabilir.”⁸⁶

İsmet İnönü konuşmasının devamında üretim ve ticaret için sermaye ve krediye ihtiyaç olduğunu söylemiş, küçük tasarrufların milli kredi hacmini artırmakta olduğunu memnuniyetle karşıladıklarını belirtmiştir.⁸⁷ Gerçekten de bu dönemde küçük tasarrufların büyük sermayelere dönüşmesi hususunda bankacılık sistemi önem kazanmıştır. Ev halkı tasarrufları özellikle ticaret sermayesinin kredi gereksinimlerinin karşılanmasının temel kaynağı olarak görülmüştür.⁸⁸ O dönemde Türkiye İş Bankası milli kuruluşların kredi ihtiyaçlarını temin etmek ve ülkede tasarrufun ve mevduatın gelişmesine ön ayak olmak amacıyla kurulmuştur. Bu amaçla, tasarrufu teşvik etmek için ikramiye ve kumbara sistemini ilk uygulayan ve seyahat çeklerini ilk kullanan banka olmuştur. Bu uygulamalar ile halkın bankalara alışmasını sağlamış, iş adamlarının kredi ararken başvurdukları ilk kuruluş olmuştur.⁸⁹

Bu dönemde halkı tasarrufa ve tutumlu olmaya teşvik için Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin öncülüğünde ülke çapında çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetler şu şekilde özetlenebilir:

⁸⁶ İnönü, *age*, s.179.

⁸⁷ İnönü, *age*, s.180.

⁸⁸ Tezel, *age*, s.277.

⁸⁹ Atatürk döneminde bankacılık faaliyetleri ve bankacılık sistemine verilen önem için bkz. Derya Bozoklu, “Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemi ve Gelişimine Genel Bir Bakış”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.19. Sayı 55, (2003), s.269-302.

- Tüketimin en alt düzeye indirilmesi için ülkenin dört bir yanına genelgeler gönderilmiştir.
- İbadet yerlerinde hutbelerde cemaate tasarruf fikri telkin edilmiştir. Aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın emriyle vaazlarda halka ülke ekonomisinden bahsedilmiştir.
- Gökyüzüne uçaklarla tasarrufla ilgili vecizeler yazılmıştır. Ayrıca uçaklardan ekonomi ve tasarruf vecizeleri ile hediye kartları atılmıştır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından bu kartları getirenlere yemiş dağıtılmıştır.
- İlgili günlerde kumbaralara olan rağbet artmış, sahipleri arasında kumbara yarışması düzenlenmiştir.
- Cemiyet tarafından tasarrufla ilgili plaklar hazırlatılarak bunların umumi yerlerde dinletilmesi sağlanmıştır.
- Gazetelerde “iki kazanıp bir yiyeceksin, lüks inci boncuğa para vermeyeceksin” gibi telkinlerde bulunulmuştur.
- Okullarda ailelere ve öğrencilere tasarruf hakkında bilgiler verilmiştir.
- Millet mektebi öğretmenlerinden halkı tasarruf konusunda aydınlatmaları istenmiştir.⁹⁰

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin öncülüğünde gerçekleştirilen bu uygulamalar dışında Maarif Vekaleti de tasarruf politikası uygulamalarına doğrudan müdahil olmuştur. Örneğin, okullara yerli malı ve tasarruf haftası boyunca etkinlikler düzenlenmesini, bütün öğrencilerin katılacağı törenler yapılmasını ve eğitim binalarının koridorlarının tasarruf fikrini telkin eden afişlerle süslenmesini içeren programlar göndermiştir. Konu ile ilgili dönemin gazetelerine de şu satırlar yansımıştır:

“Çocuklarımızın tasarruf sahasında muvaffak olmaları için Maarif İdaresi, muallimlerin nazarı dikkatini celbetmiştir. Badema, her muallim, okuttuğu ders ne olursa olsun talebeye tasarrufun mahiyetini, faidelerini

⁹⁰ Özer, agm, s.603-606.

telkin edecek, bir çocuğun gündeliğinden biriktireceği paranın ilerde ne büyük bir servet teşkil edeceğini anlatacaktır.⁹¹

Dönemin aydınları da kaleme aldıkları yazı ve şiirlerle gazete ve dergilerde artık bir devlet politikası haline gelmiş olan tasarruf ve tutumu teşvikle Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ne ve hükümete yardımcı olmuşlardır. Halk milli tasarruf hareketine destek vermeye başlamış, örneğin, Kadro Dergisi'ne konu ile ilgili birçok destan, türkü ve koşma gelmiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Milli Tasarruf ve Halk Edebiyatı" başlığı altında verdiği halktan gelen mısralardan biri şöyledir: "Bir kadın mantosu binlerce lira, elbette dayanmaz buna hiç para, hangi servetine behey budala, bir gün olacaksın sersem perişan."⁹²

Ebuzziya Zade de Zaman gazetesinde yazdığı bir yazısında Türklerin kendilerini eskiden beri tasarrufa alıştırmadığından yakınmış ve bu sorunu bir "milli eksiklik" olarak görmüştür. Daha sonra tasarrufun Avrupa'nın en güçlü devletlerinin en önemli dayanaklarından olduğundan, bu yoldan en çok kendini gösterenin de Fransa olduğundan bahsetmiştir. Fransa'nın tasarruf politikasından rakamlar veren Ebuzziya Zade tasarruf yoluyla oluşan bu Fransız servetinde büyük zenginlerin paralarının olmadığını söyleyip Türk halkını tasarrufa teşvik etmiştir. Ona göre tasarruf milli bir vazifedir.⁹³

Görüldüğü gibi uzun vadeli politikalarla birlikte Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan tasarruf ve tutum uygulamaları, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte ülkenin her kesimini içine alacak şekilde genişlemiştir.

2.3. Sağlık, Beden Eğitimi ve Spor

2.3.1. Sağlık

Tek parti rejiminin kalkınma ve savunma ile ilgili söylemleri ve politikaları göz önüne alınmadan ele alındığında bir yanı eksik kalacak olan konulardan biri sağlık politikalarıdır. Atatürk dönemi sağlık politikaları ile ilgilenen bir doktorun da dediği gibi:

⁹¹ Duman ve Varnalı, *agm*, s.1533.

⁹² Tokgöz, *agm*, s.43.

⁹³ Özer, *agm*, s.601.

“Sağlık Bakanlığı’nın kuruluşu ülkemiz için tesadüfî, kendi başına tekil bir olay değildir... bu olay belli bir bakış açısı, felsefe ya da siyasanın ürünüdür.”⁹⁴

Dönemin devlet adamları hastalıklarla boğuşan, sağlıksız insan gücünün savaş meydanlarında yurdu ne derece savunmasız bıraktıklarını görmüşlerdir.⁹⁵ 1925 yılında toplanan Birinci Türk Tıp Kongresi’nde açılış konuşmasını yapan İsmet İnönü, doktorlara sağlıklı kişinin yurt savunmasındaki önemini hatırlatmıştır.⁹⁶ Bunun yanında ülke kalkınma için gerekli insan gücünden yoksun kalmıştır. Uzun savaşlar gibi nüfusu kitlesel olarak olumsuz etkileyen etmenlerin yanında toplumda görülen sıtma, kolera, dizanteri, tifüs ve veba gibi salgın hastalıklar üretken nüfusun önemli kısmının kaybedilmesine neden olmuştur.⁹⁷ Yetişmiş insan gücünün yokluğu, savaş sonrası dönemde yeni bir başlangıcın önündeki en büyük engellerden biri olarak ortaya çıkmıştır.⁹⁸

Atatürk bir konuşmasında “Kendine inkılabın ve inkılapçılığın çeşitli ve hayati vazifeler verdiği Türk vatandaşının sağlığı ve sağlamlığı her zaman üzerinde dikkatle durulacak milli meselemizdir”⁹⁹ demiştir. Bu konuşmada Atatürk devrimleri ve vatandaş sağlığı arasındaki ilişki aşikârdır. Bu yüzden erken Cumhuriyet’te sağlık sorunu kendi başına tekil bir olay değildir. Kaldı ki yeni kurulan devlette sağlığın ekonomik işlevselliğin farkında olunarak ilerletileceği Antalya’ya sıtma salgını nedeniyle gönderilen Hıfzıssıhha Umum Müdürü Dr. Ekrem Hayri Bey’in hazırladığı 1920 tarihli rapordan da anlaşılmaktadır:

“Bir Malarya musabının en aşağı senevi on nöbet geçirmek mecburiyeti teemmül olunduğu takdirde memleket için heder olan mesai saatlerinin adedi yalnız Antalya’da 4 milyon gibi akıllara hayret verecek bir

⁹⁴ Erdem Aydın, “Atatürk’ün Sağlık Kavram ve Anlayışı”, *Ankara Tıp Mecmuası*, C.48, (1995), s.45.

⁹⁵ Orhan Özkan, “Atatürk Döneminde Sağlık Politikası”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.192.

⁹⁶ Ayhan Vergili, *Türkiye’de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s.145.

⁹⁷ Makbule Sarıkaya, “Gürbüz Çocuk Yarışmaları”, *Atatürk Dergisi*, C.1, Sayı, 1, (2012), s.202.

⁹⁸ Buluş, *age*, s.64.

⁹⁹ Aydın, *agm*, s.50.

miktara balığ olur. Milli servetimizin bundan ne zayi ettiğini hesap etmek külfetini iktisat mütehassıslarına bırakırım... Elhasıl ki Anadolu'da yaşayan Türk Milletini tamamen imhaya azim bir hali savlette bulunan bu dehha hastalık; milli bünyemize tırnaklarını geçirmiş ve memleketi yavaş yavaş seneden seneye kuş uçmaz kervan geçmez beyabanlara döndürecek derecede tehditkâr bir şekil almıştır”¹⁰⁰

Devletin ilk bütçe tartışmalarında, nüfusun yokluğundan dolayı ekili arazi oranının düşüklüğüne dikkat çekilmiştir.¹⁰¹ Mustafa Kemal 1 Mart 1922’de meclisin açılışında şu konuşmayı yapmıştır:

“Sağlık ve sosyal yardım konusunda izlediğimiz amaç şudur: Milletimizin sağlığının korunması ve kuvvetlendirilmesi, ölüm oranının azaltılması, nüfusun artırılması, sosyal hastalıkların ve bulaşıcı hastalıkların etkisiz bir duruma sokulması, böylece millet fertlerinin dinç ve çalışmaya yetenekli kusursuz vücut yapılarına sahip olarak yetiştirilmesi.”¹⁰²

Dahası devletin ekonomi alanında izleyeceği yol haritasını çizen İzmir İktisat Kongresi’nde konuşan kongre başkanı ve Manisa sanayi temsilcisi Kazım Karabekir sağlık ve iktisadi kalkınma arasındaki ilişkiye şu şekilde dikkat çekmiştir:

“Köylerin, evlerin, çeşmelerin, bataklıkların etkisiyle sağlığımızı koruyamaz, bin türlü hastalık içinde çırpınırsak... alınan bütün ekonomik tedbirler, kanunlar hiç olur... Memleketimizi gezip bilen doktorlarımız, veterinerlerimiz, burada yaptığımız ekonomi kongresine benzer kongreler yapmalıdırlar ki, sağlığımızı elde ederek, ekonomimizi de koruyabilelim.”¹⁰³

Kongre sonunda kabul edilen esaslara sağlıklı yaşamı telkin eden bir madde eklendiği görülmektedir.¹⁰⁴ Bu gelişmeler ışığında, sağlık politikaları ile iktisadi

¹⁰⁰ Aydın, *agm*, s.47.

¹⁰¹ Buluş, *age*, s.69.

¹⁰² *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Hazırlayanlar: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, M. Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.311.

¹⁰³ İnan, *age*, s.57.

¹⁰⁴ İlgili madde şu şekildedir: “Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi bedenî terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve himmeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını

kalkınma için gerekli olan hem nicel (nüfusun artması) hem de nitel (dinç ve çalışmaya yetenekli kusursuz vücut yapısı) kaynağın karşılanması amaçlandığı söylenebilir. Dolayısıyla bu dönemde toplum sağlığını ilgilendiren konulardaki kurumsal atılımların bu temeli de göz önüne alınabilir.

Kurumsal olarak atılan önemli adımlardan ilki, Avrupa ülkelerinden sadece üçünde sağlık bakanlığının olduğu bir dönemde, 2 Mayıs 1920’de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın kurulması olmuştur.¹⁰⁵ 28 Şubat 1921 yılında yürürlüğe giren İçki Yasağı Kanunu ile alkollü içkilerin, tıbbi amaçlı üretimlerinin dışında, üretilmesi, ithali, satılması ve kullanılması yasaklanmıştır.¹⁰⁶ 1930 yılında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu kabul edilmiş¹⁰⁷, bu kanunla birlikte doğum öncesi ve sonrası tüm tedavi masrafları karşılanarak doğum özendirilmeye çalışılmış, sütannelik işi denetime tabi tutulmuş, tüm öğrencilerin okullarda, okul hekimlerince, muayeneleri zorunlu kılınmış, orta ve liselerdeki kız öğrencilere, haftada en az bir saat çocuk bakımı dersi konmuştur.¹⁰⁸ Umumi Hıfzıssıhha Kanununun yedinci bölümü işçiler hıfzıssıhhasına ayrılmıştır. Burada çırak yaşı ve çalışma süreleri, çalışma yerleri, tüm işçilerin çalışma saatleri ve işyeri güvenlikleri, çalışan hamile ve süt veren kadınlar hakkında özel hükümler, belli işçi sayısına göre doktor bulundurma veya 500’den yukarı işçi için işverenin hastane yaptırması zorunluluğu belirlenmiştir.¹⁰⁹ Yine, 1933 yılında çıkarılan kanunlarla, uyuşturucu maddelerin üretim, ithal ve ihracı devlet tekeline alınmış, denetimi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na bırakılmıştır.¹¹⁰

Bu dönemde halka kalkınma sürecinde sağlık ve sağlıklı olmanın gerekliliği anlatılmıştır. Bu süreç eğitim seferberliği ile yan yana götürüldüğü gibi¹¹¹ bazı propaganda araçları ile de halka ulaşılmaya, sağlıklı bir toplum yaratma çabasıyla nüfusun artmasına, artarken de verimliliği yüksek bireyler yetiştirilmesine

çoğaltır.” Bu kongrede kabul edilen Misak-ı İktisadî maddeleri için bkz. A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara, 1997, s.323-325.

¹⁰⁵ Orhan Özkan, **agm**, s.195-196. Osmanlı döneminde bu iş sadece İşçilerine bağlı genel bir müdürlük tarafından yürütülmüştür. Muhittin Gül, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası”, **G.Ü. Dişhek. Fak. Dergisi**, C.5, Sayı, 1, (1988), s.250.

¹⁰⁶ Mehmet Temel, **Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele**, Nehir Yayınları, İstanbul, 2008, s.15.

¹⁰⁷ Muhittin Gül, **agm**, s.253.

¹⁰⁸ Orhan Özkan, **agm**, s.202.

¹⁰⁹ Orhan Özkan, **agm**, s.202.

¹¹⁰ Temel, **age**, s.15-16.

¹¹¹ Muhittin Gül, **agm**, s.251.

çalışılmıştır. O dönemde sağlık politikaları ile gençliğe önem verilmiş, çocuklara, gençlere ve ebeveynlere ulaşmak için Gülbüz Türk Çocuğu Dergisi gibi çeşitli yayınlar kullanılmıştır.

Nitekim, dergi Cumhuriyet döneminin nüfus ve sağlık politikalarını en iyi özetleyen örneklerden biri olmuştur. Dergi Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından 1926-1935 yılları arasında çıkarılmış, hükümetin politikasına yön vermek için kullanılmıştır. Derginin imtiyaz sahibi, aynı zamanda cemiyetin de kurucusu milletvekili Dr. Fuad Mehmet Bey'dir.¹¹² Mottosu "Türk Çocuğu'nu gülbüz yetiştirmek ve Gülbüz Türk çocuklarından kuvvetli, sağlam bir millet vücuda getirmek"¹¹³ olan dergi tarafından çocuk ölümleri "milli facia" olarak nitelendirilmiş ve "yeni teşkilatlanan Türkiye Cumhuriyeti'nde ülkenin nüfusunu eksiltten, güçsüzleştiren, ekonomisini ve geleceğini tehdit eden başlıca tehlikelerden halkı korumak ve bu şekilde nüfusu arttırmak milli bir görev olarak kabul edilmiştir."¹¹⁴ Dergideki ideal çocuk yarışmalarıyla ebeveynler yurdun geleceği çocukları sıhhatli bir şekilde yetiştirmeye teşvik edilmiştir. Dergiye gönderilen fotoğraflar, örneğin, "İsparta Umum Gazeteciler Bayii Lütü efendi kerimesi 13 aylık Pervin. Boyu 50 santim, ağırlığı 9 kilo. Anne sütüyle beslenmiştir. Şimdiye kadar hiçbir hastalık görmemiştir"¹¹⁵ yazılı bilgilerle yayımlanmış, halkın sağlık ve beslenme arasındaki bağ konusunda bilinçlenmesi amaçlanmıştır. Dergi için iyi bir beslenme demek sağlıklı bireylerin yetişmesinin önkoşulu olmuştur; sağlıklı birey ise yurdun ekonomisi ve geleceğinin teminatıdır ki bu görüş tek parti döneminin sağlık politikalarının gerekçelerinin ekonomi kısmını en iyi anlatan formüllerden biri olmuştur.

Sağlık politikaları, özetle, ekonomik kalkınmanın ve yurt müdafaasının önemli bir parçası olarak görülmüştür. Genel sağlık uygulamalarının yanında ise, güçlü ve sağlıklı bir nesil yaratma sürecinde, özellikle beden eğitimi ve spor konusu üzerinde durulmuştur. Şimdi tek parti döneminde ele alınan beden eğitimi ve spor ile ilgili görüş ve uygulamalara göz atalım.

¹¹² Alev Sınar Çılgin, "Genç Cumhuriyet'in Ütopyası: Gülbüz Türk Çocuğu", U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:5, Sayı, 6, (2004), s. 97 ve 99.

¹¹³ Makbule Sarıkaya, "Gülbüz Türk Çocuğu Dergisinde Çocuk Sağlığı Sorunu", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl:5, Sayı, 9 (Bahar 2009), s.152-153.

¹¹⁴ Sarıkaya, "Gülbüz Çocuk...", s.203.

¹¹⁵ Sarıkaya, agm, s.205.

2.3.2. Beden Eğitimi ve Spor

Henüz çökmekte olan imparatorlukta kurulmaya başlanan spor, rejim ve sosyal politika ilişkisi yeni Türkiye'nin tek parti hükümeti sırasında uç seviyeye ulaşmıştır. Osmanlının son yıllarında da tezahürleri görülmek üzere, özellikle erken Cumhuriyet Dönemi'nde devlet yöneticileri tarafından spora yüklenen anlam bir eğlence olarak boş olan zamanı değerlendirme ya da profesyonel olarak yapılmakta olan bir fiziki aktivitenin ötesine geçmiş yurt savunması ve ekonomisinin önemli bir aracı olarak görülmüştür.

Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın 1913 yılında İstanbul'da Türkçülük ideolojisi doğrultusunda Altınordu takımını kurduğu ve isminin de Türk milliyetçiliğinin babası olarak bilinen Ziya Gökalp tarafından verildiği bilinmektedir. Milliyetçi politikalar doğrultusunda erken Cumhuriyet döneminde devlet kurumlarına verilen isimleri andıran ve spor ve siyasetin yakın ilişkisine bir örnek teşkil eden bu konunun yanında, yine 1913 yılında, Fenerbahçe'nin kuruluş amacını "Beden ve fikir eğitimini yaygınlaştırmak, vatan gençlerine hayat mücadelelerini, sıkıntılara ve askeri seferlere alıştırmak"¹¹⁶ olarak belirtmesi Cumhuriyet döneminde iyice yerleşecek olan spor aracılığıyla vatani müdafaaya hazır gençler yetiştirme politikasının daha o dönemde filizlenmeye başladığını göstermektedir. Spor, Mütareke Döneminde de azınlıklar ya da işgal kuvvetleri ile yapılan müsabakalar yoluyla, milli şuurun canlı ve ateşli kalmasının bir aracı olmuştur.¹¹⁷

Türkiye'de ilk defa 1921'de İdman İttifakı Heyet-i Muvakkatesi'nin kurulmasıyla sporda ulusal düzeyde bir teşkilatlanmaya gidilmiştir.¹¹⁸ Bununla

¹¹⁶ Metin Kılıç, "Tek Partili Dönemde Türkiye'de Modern Sporun Teşekkülü", *Tarih Okulu*, Sayı, XIV, (2013), s.30.

¹¹⁷ 18 Şubat 1946 tarihinde Beden Eğitimi ve Spor Şûrasında konuşan Hasan Ali Yücel: "Harp sebebiyle pek güç devam edebilmiş olan kulüp çalışmaları mütareke yıllarında İstanbul'un sosyal bünyesinde büsbütün başka bir rol oynamıştır. Yerli azınlık ve işgal kuvvetlerinin takımlarına karşı Türk kulüplerinin teker teker veya karma halinde yaptıkları müsabakalar işgal altında muzdarip şehir halkının milli duygu ve heyecanlarını canlı, ateşli tutan unutulmaz bir hareket olmuştur" demiştir. Hasan Taner Kerimoğlu ve Mithat Kadri Vural, "Maarif, Beden Eğitimi-Spor Şûraları ve Hasan-Âli Yücel", *Hasan-Âli Yücel*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.186.

¹¹⁸ Yiğit Akın, "Gülbüz ve Yağız Evlatlar": Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.56.

beraber ilk merkezi spor teşkilat ise, 1923'te ise Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı adıyla kurulmuştur¹¹⁹. Rahmi Apak bu cemiyetin görevlerini şu şekilde özetlemiştir:

- 1- Spor vasıtasıyla gençliği içki, kumar ve diğer kötü alışkanlıklardan korumak.
- 2- Yurttaşları, daha küçük yaştan itibaren teşkilatçılığa ve kendi kendisini idareye alıştırmak.
- 3- Manen ve maddeten yüksek vasıflarda, karakterde ve yüksek dövüş kabiliyetli bir nesil yetiştirmek.
- 4- Spor gezileri vasıtasıyla gençliğe yurdu tanıtmak ve sevdirmek.
- 5- Dış temaslar vasıtasıyla Türklüğü hariçte tanıtmak.¹²⁰

Apak'ın gözlemlerinden yola çıkarak denilebilir ki, kurulan bu spor kurumu vasıtasıyla, yeni rejimin şiddetle ihtiyaç duyduğu, sağlıklı, kolektif çalışma bilincine sahip, savaş durumunda yurdunu koruyabilecek şekilde fiziken güçlü, yurdunu tanıyan ve seven, aynı zamanda uluslararası platformda da tanıtan bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır.

1936 yılında Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı kapatılmış, Türk Spor Kurumu kurulmuştur. Bu kurumun kurulmasıyla faaliyetleri doğrudan CHP tarafından yönlendirilmeye başlanmıştır.¹²¹ Kurumun kurulduğu yıllarda hükümetin bu kuruma olan mali yardımı Tablo 1'de görüldüğü gibi ciddi oranda artmıştır.

YIL	LİRA
1926	40.000
1927	33.000
1928	30.000
1930	100.000
1931	40.000
1932	50.000
1933	70.000
1934	80.000
1935	203.000
1936	239.000
1937	239.000
1938	239.000

Türk Spor Kurumuna Yapılan Mali Yardımlar
Tablo 1¹²²

¹¹⁹ Metin Kılıç, *Etnisite ve Spor*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.86; Akın, *age*, s.57.

¹²⁰ Kılıç, *agm*, s.31.

¹²¹ Funda Şenol Cantek ve Betül Yazar, "Erken Cumhuriyet Dönemi Dergi ve Gazetelerinde Spor ve Kadın (1928-1960)", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı, 29, (2009), s.210-211.

¹²² Kılıç, *agm*, s.36.

Yine, 1934'ten itibaren devletin teşvikiyle belediyeler ve il özel idareleri yerel spor giderleri için mali kaynak yaratmaya başlamışlardır. Aynı şekilde spor kulüpleri sayısında da artış olmuş 1923'te 14 olan spor kulübü sayısı 1933'te 230'a, 1938'te ise 442'ye çıkmıştır. Aynı dönemde sporcu sayılarındaki artış da dikkat çekicidir: 1923 yılında 827, 1928 yılında 6.380, 1933 yılında 10.450, 1938 yılında 27.601.¹²³

Devlet, kurulma aşamasından başlamak üzere beden eğitimi konusuna yeni rejiminin kurulmasında önemli bulduğu bilim, sanat ve ahlak eğitimlerine gösterdiği ilginin aynını göstermiştir. Spor bir devlet meselesi olarak ele alınmıştır.¹²⁴ Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden toplanan Birinci Heyet-i İlmiye'nin beş komisyonundan biri izcilik ve beden eğitimi çalışmalarını yapacak komisyon olmuştur.¹²⁵ O dönemde Mustafa Kemal güzel sanatlar ve fikir eğitimi kadar beden eğitime de verdiği önemi şu sözlerle dile getirmiştir:

“Yüksek ve inkılâpçı bir kültür seviyesine varmak için, önümüzdeki yıllarda daha çok emek vereceğiz. Müspet bilimlerin temellerine dayanan, güzel sanatları seven, fikir terbiyesinde olduğu kadar beden terbiyesinde kabiliyeti artmış ve yükselmiş olan erdemli, kudretli bir nesil yetiştirmek, ana siyasamızın açık dileğidir.”¹²⁶

Tüm bu spora olan ilginin nedenini, o dönemde rejimin de spordan beklentilerini ve ona yüklediği görevi de aydınlatacak bir şekilde, dönemin devlet adamlarının açıklamalarından, parti programlarından ve sporla ilgili kanunlaşan yasalardan öğreniyoruz. Dönemin milli eğitim bakanı Mustafa Necati Bey Avrupa'daki eğitimi incelemek üzere yurtdışına gönderilmiş ve dönüşünde İstanbul'da yaptığı basın toplantısında beden eğitimi konusunun Avrupa'da ne anlama geldiğini şu sözlerle dile getirmiştir:

¹²³ Kılıç, *agm*, s.36-37.

¹²⁴ Kerimoğlu ve Vural, *agm*, s.188.

¹²⁵ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1964, s. 28-37.

¹²⁶ Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.19.

“Uluslar özellikle genel savaştan sonra bedensel eğitimlerine çok önem vermişlerdir. Çekoslovakya’da gördüğüm Sokol örgütü, İtalya’da bu tür bir örgüt, Alman gençlerinin örgütü, İngiltere’de bütün ulusun ilgilendiği bu büyük çalışmalar yurdumuza belli bir yöntem ile girmiş değildir.”¹²⁷

Mustafa Necati Bey Avrupa’daki fiziki eğitimleri gezmiş görmüş ve bu uygulamaların amaçlarını militer bir tonla açıklamıştır. Ayrıca bu konuşmasında Türkiye’deki beden eğitimi öğretmenleri sorununun İsveç’ten getirilen öğretmenler aracılığıyla yıl sonuna kadar çözülmüş olacağını söylemiştir.¹²⁸

Mustafa Necati’nin de dolaylı olarak dile getirdiği gibi spor Avrupa’da ülke müdafaası nedeniyle önem kazanmış ve aynı mentalite o yıllarda Türkiye’de de yerleşmiştir. 1923’te basında çıkan bir yazıda İsmet İnönü beden eğitimi ve spordan beklediği amaçları şöyle dile getirmiştir:

“İdmanın Türk gençliği için pek çok faydaları olacak, gerek ordunun ve gerek bütün gençlerin idman sayesinde iyi bir sıhhat sahibi olarak vatana ve memlekete kıymetli hizmet edecekler...”¹²⁹

6 Temmuz 1936’da da Atatürk Türk Spor Kurumu Dergisi’nde yayımlanan makalesinde Türk gençlerine şöyle seslenmiştir:

“Türk gençleri! Bütün bir ömürlük sağlığı korumayı, gündelik zevki teşkil etmeyi, temiz ihtiraslara yol açmayı, yurt uğrunda üzerinize düşen vazife için sizi hazırlamayı bir arada temin eden, bu şerefli zevkli işe bir an evvel koşmanız ve katışmanız için ne eksik?”¹³⁰

Devlet adamlarının sözlerinden de anlaşılacağı üzere Türkiye’de spor o dönemde yurt savunması ve ordu için gerekli görülmüş ve bu görüş CHP

¹²⁷ Nejla Günay, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Beden Eğitiminin Gelişimi ve Gazi Beden Terbiyesi Bölümü” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.29, S. 85, (Mart 2013), s.79-80; Mustafa Necati Bey Mayıs 1927’de Avrupa eğitim kurumlarını yerinde tanımak amacıyla beraberindeki bir heyetle iki ay sürecek Avrupa seyahatine çıkmıştır. Bkz. Deryâ Acar, *Yeni Mektep Hareketinin Türk Eğitim Hayatı Üzerindeki Etkileri (1909-1929)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2012, s.131-133.

¹²⁸ Günay, *agm*, s.79.

¹²⁹ Akın, *age*, s.56.

¹³⁰ Mutlu Türkmen, *Siyasal Toplumsallaşma Aracı Olarak Beden Eğitimi ve Spor; İşçi Sporları ve Türkiye’deki Etkileri (1923-1938)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2012, s.307.

programlarına ve devletin uygulamalarına da yansımıştır. CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultayında 1935 parti programına koyduğu madde spor ile müdafaa arasında kurulan münasebeti ve yurt insanından bu yöndeki beklentileri göstermektedir:

...Türk gençliğinin başı, onları temiz bir ahlak yüksek bir yurd ve inkılap aşkı içinde toplayacak milli bir teşkilata bağlanacaktır. Bütün Türk gençliğine neşe ve sıhhatlerini, nefse ve millete inanlarını besleyecek beden terbiyesi verecek ve gençlik, inkılabı ve bütün istiklal şartları ile yurdu müdafaa etmeği en üstün vazife tanıyan ve bu vazifeyi yerine getirmek uğrunda her varlığın fedasını hazır tutan bir zihniyetle yerleşecektir.

Bu ana terbiyenin tam netice vermesi için Türk gençliğinin bir yandan düşünme, karar verme ve teşebbüs alma gibi yüksek muvaffakiyet hassaları inkişaf ettirilecek ve öte yandan gençlik her zorlu işin başarılmasında tek unsur olarak sıkı disiplinin tesiri altında çalıştırılacaktır.

Türkiye'de spor teşkilatı bu esaslara göre düzenlenecek ve yürütülecektir. Gençlik teşkilatının üniversite, mektepler ve enstitüler, halkevleri, toplu işçi kullanan fabrika ve müesseselerle irtibatı ve yukarıdaki gayeler etrafında iş ve yol birlikleri tanzim edilecektir.

Yurdda beden ve inkılâp terbiyesi ile spor işlerinde yeknesaklık göz önünde tutulacaktır.

Mekteplerde, devlet müesseselerinde ve hususi müesseseler ve fabrikalarda bulunanlar arasında yaşlarına göre herkesin beden terbiyesi ile meşgul olması mecburiyet altına alınacaktır. Spor ve beden terbiyesi ile lüzumu olan saha ve kurumlar meydana getirilecektir. Sahaları teminde hususi idare ve belediyeler bilhassa alâkalandırılacaktır.¹³¹

Dönemin iktidarının beden eğitiminin yurt savunmasındaki öneminin üzerinde durduğunu gösteren programda dikkat çeken diğer ayrıntılar da kurulacak olan spor teşkilatının toplu işçi kullanan fabrika ve müesseselerle irtibatının sağlanması ve artık beden eğitiminin yaşlarına göre tüm yurttaşlar için zorunlu hale

¹³¹ H. Aliyar Demirci, "Tek Parti Döneminde Siyaset-Gençlik İlişkilerine Bir Örnek: Gençlik Teşkilatı Tasarıları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.58, Sayı, 2, (2003), s.71-72.

getirilmesinin düşünülmesi olmuştur. Beden eğitimi yükümlülüğü 1938 yılında kanunlaşmıştır. O yıl kabul edilen “Beden Terbiyesi Kanunu” tüm yurttaşların müdafaa ve sağlık için beden eğitimi yükümlülüğünü zorunlu kılmıştır. 1939 yılında toplanan CHP’nin 6. kurultayının 52. maddesinde beden eğitimi yoluyla inkılap, istiklal ve yurdun müdafaa edilmesi tekrar yer almıştır.¹³² Beden Terbiyesi Kanunu ile birlikte Beden Terbiyesi Mükellefiyeti uygulaması başlamış ve bu uygulamayı ülke çapında yönlendirmesi için bir ordu mensubu Tümgeneral Cemil Tahir Taner görevlendirilmiştir.¹³³ Uygulama için bir asker seçilmesi ise o dönemde beden eğitimine yüklenen militer anlamın bir başka göstergesi olmuştur.¹³⁴

2.4. Eğitimde İş/Etkinlik İlkesi

İş, “eğitimde, öğrencinin bedensel ve zihinsel çalışma halinde iken bilgi, beceri ve alışkanlıklar kazanmasını yahut kalıcı davranışlar edinmesini sağlayan bir ilkedir.”¹³⁵ Çocuğun gelişmesinde teorik derslerin yanında el işlerini içeren ameli derslere verilen önem eğitimde iş ilkesinin doğmasına neden olmuş, çocuğun çeşitli istendik alışkanlıklar kazanmasını temin için genel eğitim müfredatlarına genel tarım, genel ev ekonomisi, genel ticaret, teknik resim, el işleri, resim-iş gibi dersler konulmuştur.¹³⁶ Akımın temsilcileri G. Kerschensteiner (1854-1932), J. Dewey (1859-1952), H. Gauding (1860-1923), W. H. Kilpatrick (1871-1965), O. Decroly (1871-1932), A. Ferriere (1879-1960), C. Freinet (1896-1966) olmuştur.¹³⁷ Bu isimlerden J. Dewey ve A. Ferriere Türkiye’ye de gelmiştir.¹³⁸

¹³² Taner Bulut, “Cumhuriyet’in Bir Gençlik Projesi Olarak Kızılay Kampları (1936-1950)”, *ÇTTAD*, C.6, Sayı, 14, (Bahar 2007), s. 125-126.

¹³³ Cantek ve Yarar, *agm*, s.208.

¹³⁴ Parla kitlesel spor için şu yorumu yapmaktadır: “Kitlesel spor, askeri disiplin, buyruklara itaatın paramilitarize edilmiş ya da yarı sivilleştirilmiş biçimidir; kolektif enerjiyi tek yöne kanalize etmenin, bireylere belli bir direktifi içselleştirmenin ve onları seferber etmenin yoludur.” Taha Parla, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku**, C.3, İletişim, İstanbul, 1995, s.205.

¹³⁵ Cavit Binbaşıoğlu, **Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, s.595. Cumhuriyet dönemi eğitim bilimleri ile ilgili belgelerde “iş” ve “etkinlik” kavramlarının birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülmüştür. Bkz. Cavit Binbaşıoğlu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Bilimleri Tarihi**, Öğretmen Hüseyin Hüsnü Tekişik Eğitim Araştırma Geliştirme Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s.14.

¹³⁶ Recep Yalçın, **İsmail Hakkı Tonguç’un Türk Eğitim Sistemi Üzerine Görüşleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2006, s.74.

¹³⁷ Binbaşıoğlu, **Eğitim Düşüncesi...**, s.119.

¹³⁸ Binbaşıoğlu, **Türk Eğitim...**, s.596.

İş eğitiminin amacı, pratik dersler vasıtasıyla öğrencilerin yaşamın zorluklarını öğrenmelerini, ödev ve sorumluluk bilinci geliştirmelerini, üretim alışkanlığı kazanmalarını, toplumsal işbirliği yapmayı sağlayan bir disiplin kazanmalarını, girişimci olmalarını, yaşam için yararlı bir yapıt ortaya koymalarını ve emir ve buyruklar beklemeksizin görevlerini yerine getirmelerini sağlamak olmuştur.¹³⁹

Cumhuriyet ile birlikte yeniden kalkınma sürecine giren Türkiye bu huy ve alışkanlıklara sahip yurttaş yetiştirilmesine öncelikle önem vermiş, dönemin eğitimcileri eğitimde iş ilkesini gündemlerine almışlardır. Tek parti döneminde önce öğretmen okullarında sonra Gazi Eğitim Enstitüsü'nde resim-iş derslerine giren, 1936-1946 yılları arasında İlköğretim Genel Müdürlüğünde bulunan İsmail Hakkı Tonguç, eğitimde iş akımının öncülerinden olmuştur. İsmail Hakkı Tonguç iş eğitimine değinen 1927'de yayımladığı "Elişleri Rehberi" adlı yapıtının İş İlkelerine Dayalı Öğretim ve Eğitime İlişkin Birkaç Söz adlı bölümünde şunları belirtmiştir:

"Yeni yetişen kuşak işsever, düşünceli, iradeli, bizzat çalışarak elde edebileceği bilgilerle, deneylerle donanımlı etkin olmalıdır... İş ilkesine dayalı eğitim ve öğretim yapılan okula İş Okulu denir. İş okulunun özü olarak bilinen eğitsel iş iradeyi eğiten, çocuğun türlü organlarını, yetilerini güçlendiren, onu bizzat çalışmaya iten uğraşlardır. İş okulu çocuğun dışarıdaki canlılığını sürdürür, çocukları devingen tutar. İş okulunun amacı çocuğa mümkün olduğunca hazır ve fazla bilgi vermek değil, ona özgür ve sürekli çalışma alışkanlığı, düşünme gücü kazandırmaktır. Uygarlık çalışma alışkanlığından doğmuştur."¹⁴⁰

Aynı dönemde önemli eğitim kurumlarında çalışan ve 1943-1950 yıllarında milletvekilliği yapan Hıfzırrahman Raşit Öymen 1931'de yayımladığı "Yeni Mektebe Doğru" adlı eserinde "öğretimde iş ve doğrudan doğruya etkinlik ilkesi", "yeni okulda toplumsal etkinlik şekilleri", "yeni okulda resim öğretiminin yeri" gibi konulara yer vermiştir.¹⁴¹ 1936-1939 yılları arasında Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği

¹³⁹ 20. yüzyılda iş eğitimi akımı için bkz. Binbaşıoğlu, *Eğitim Düşüncesi...*, s.117-139.

¹⁴⁰ Yalçın, *age*, s.75-77.

¹⁴¹ Binbaşıoğlu, *age*, s.159-160.

yapan Halil Fikret Kanat “Pedagoji” adlı eserinde çocuğa istendik alışkanlık kazandırma sürecini şöyle açıklamıştır:

Çocuklardan istenilen hareketleri mutlaka onlara yaptırmak kuralı pedagoji belitlerinden (axiome) sayılır. Biz, çocukların iyi yurttaş olmasını, iyi ve kötü hareketleri takdir etmesini, ödevlerine bağlılık göstermesini, yarım iş yapmamasını, girişimci ve örgütçü olmasını istiyoruz. O halde çocuğa – küçük ölçüde de olsa- bu gibi ödevler verilmeli ve çocuk serbest bir insan gibi bu ödevleri yapmaya alışmalıdır.¹⁴²

Bu dönemde eğitimde iş ilkesi ile ilgili bazı yabancı eserlerin de Türkçeye çevrildiği görülmüştür. Bu çeviri eserlerden bazıları şunlardır:

- John Dewey, Mektep ve Cemiyet, Çeviren: Avni Başman, 1924,1930.
- A. Ferriere, Faal Mektep Usulü, Çeviren: M. Baha Arıkan, 1929.
- A. Ferriere, Faal Mektebin Tatbikatı, Çeviren: Mustafa Işıksal, 1932.
- C. Washburne, Terbiyede İleri Adımlar, Çeviren: Avni Başman, 1930.
- G. Kerschensteiner, İş Mektebi Tecrübesi, Çeviren: Mansur Tekin, 1932.
- G. Kerschensteiner, İş Okulu Kavramı, Çeviren: Fuat Gündüzalp, 1947.¹⁴³

Faal bir karakter yetiştirme meselesi olarak devletin üst eğitim kadroları tarafından benimsenen iş aracılığıyla eğitim uygulamada Cumhuriyetin genel okul programlarına yansımıştır. 1926 İlkokul Programı'nda iş eğitimi ilkelerinin benimsendiği görülmektedir. Programın giriş kısmında şu ifadeler yer verilmiştir:

“Eski programlarda ‘iş esaslarına’ ve talebenin şahsi mesaisi ve faaliyetine lüzumu kadar itina edilmemiştir. Yeni programlarda bu noktalara da hususi bir ehemmiyet verilmiştir.”¹⁴⁴

İş okulu anlayışı “Okul, çocuğu en geniş bir ölçüde faaliyete, yaratmaya ve işe sevk edecek canlı bir muhit olmalıdır”¹⁴⁵ ifadesi ile 1936 İlkokul Programı'nda da yer almıştır.

¹⁴² Binbaşıoğlu, age, s.155 ve 171-172.

¹⁴³ Binbaşıoğlu, Türk Eğitim..., s.596.

¹⁴⁴ Nur Mala, Cumhuriyetten Günümüze İlköğretim Programlarının Faydacı Ve İlerlemeci Ekole Uygunluğu Bakımından Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya, 2011, s.90-92.

2.5. Eğitim ve Bilgide Pragmatist Görüşler

Pragmatizm yeni bir felsefi akım olarak 20. yüzyılda Amerika'da ortaya çıkmıştır.¹⁴⁶ Pragmatizme göre hakikate, dünyaya yönelik eyleme geçildiğinde ulaşılmış olur.¹⁴⁷ Bu düşünüşe göre bir fikir işliyorsa doğrudur.¹⁴⁸ Dolayısıyla hakikati ameli hayatta arayan pragmatizm için eğitim, öğrenciyi hayatta başarılı olacak şekilde yetiştirmeli, teorik derslerin yanında uygulamalı dersleri de içermelidir.¹⁴⁹

Türkiye eğitim sisteminde de, daha en başında, ülkenin kalkınması ve gelişmesi adına pragmatist düşünüşün benimsenmiş olduğu görülmektedir. Mustafa Kemal, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmasında devletin tüm adımlarını ekonomik büyümeyi esas alarak atması gerektiğini belirtmiş, bu doğrultuda ilköğretim ve ortaöğretim programlarının ekonomik programları esas alması ve ticaret, tarım ve sanat dünyasında verimli kuşaklar yetiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵⁰ Üretim ihtiyacı bilginin mahiyetini de etkilemiş, eğitim sisteminden bireyi daha aktif kılacak beklentiler dile getirilmiştir. Mustafa Kemal 1 Mart 1923'te meclisin dördüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada pragmatist bir ifade ile bilginin çerçevesini şu şekilde çizmiştir:

“Efendiler! Eğitim ve öğretimde uygulanacak yöntem, bilgiyi insan için fazla bir süs, bir hükmetme aracı veya medenî bir zevk olmaktan çıkarıp, maddi hayatta başarılı olmayı sağlayan pratik ve kullanılabılır bir araç haline getirmektir.”¹⁵¹

Tek parti döneminde eğitimciler de pragmatist düşünüş doğrultusunda bilgiden ziyade onu harekete geçirecek karaktere vurgu yapmışlardır. Örneğin,

¹⁴⁵ Şehbâl Deryâ Acar, “Yeni Dünyaya Mukaddime: ‘Yeni Okullar’”, Prof. Dr. Yahya Akyüz’e Armağan: Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları, Pegem Akademi, Ankara, 2011, s.116.

¹⁴⁶ Gamze Gülbahar, Cumhuriyet Dönemi (1920-1950) Türk Eğitim Sisteminin Felsefi Temelleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2006, s.92.

¹⁴⁷ George Ritzer, Modern Sosyoloji Kuramları, De Ki, Ankara, 2011, s.209.

¹⁴⁸ Hasibe Çetin, “Eğitimden İdealist Beklentiler Pragmatist Yaklaşımlar”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C.27, Sayı, 2, (1994), s.660.

¹⁴⁹ Gülbahar, age, s.94-95.

¹⁵⁰ Şevket Gedikoğlu, Kemalist Eğitim İlkeleri, Uygulamalar, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978, s.17.

¹⁵¹ Atatürk’ün Söylev..., s.494.

milletvekilliği yapmış ve Gazi Eğitim Enstitüsü müdürlüğünde bulunmuş İsmail Hakkı Baltacıoğlu “Talim ve Terbiyede İnkılap” adlı kitabında insanların hayat başarısına bilgiden ziyade, karakterlerinde taşıdıkları girişim, azim, sebat, cesaret ve şecaat ile ulaşabileceklerini belirterek şöyle demiştir:

“İnsanların hayat başarısı, birinci derecede bilgilerinin, zekâlarının değil, girişim, azim, sebat, cesaret ve şecaat gibi ahlak özelliklerinin, yani karakterlerinin ürünüdür.”¹⁵²

1936-1939 yılları arasında Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği yapan Halil Fikret Kanat “Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye” adlı eserinde hayatın “yapıcı ve prodüktif (üretici) insan” istediğini belirtmiştir.¹⁵³ İyi insan, sadece yazan ve söyleyen değil, iş yapan ve başarabilen olarak tanımlanmıştır. 1936-1946 yıllarında İlköğretim Genel Müdürlüğü’nde bulunmuş İsmail Hakkı Tonguç eğitimin en önemli görevlerinden birini “ekonomik ve toplumsal yaşamın çemberiyle çevrilmiş olan insanla iş ve meslek kaderlerini yeniden birleştirmek olmalıdır”¹⁵⁴ şeklinde tanımlamış ve iyi insan hakkında düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “İyi insan, iş gören, işi başarabilen adamdır. İş yapmayan, yalnızca yazan ya da söyleyen insana, biz, iyi insan diyemeyiz.”¹⁵⁵

Başarı için üretim ve verimliliği hedefleyen pragmatist görüşler, tek parti döneminde, yalnızca konuşmalarda yer almamış aynı zamanda uygulamalara da yansımıştır. 1926 ilkokul programının pragmatizmi benimseyen eğitimciler tarafından hazırlandığı bilinmektedir.¹⁵⁶ Nitekim dönemin Talim ve Terbiye Heyeti başkanı Mehmet Erişirgil’in yazılarında pragmatist görüşü savunduğu görülür. Nietzsche’nin görüşlerini yazılarına taşıyan Erişirgil hakikatin iş ve hayat olduğunu belirtmiştir:

“Ona göre (Nietzsche’ye) ‘hakikat’i iş ve hayat meydana getirmiştir. Biz geniş anlamda ihtiyaçlarımızı en ziyade doyurmaya yarayan,

¹⁵² İsmail Hakkı Baltacıoğlu hakkında daha detaylı bilgi ve ilgili görüşleri için bkz. Binbaşioğlu, **Eğitim Düşüncesi...**, s.151-154 ve 168-169.

¹⁵³ Binbaşioğlu, **age**, s.156.

¹⁵⁴ Binbaşioğlu, **age**, s.140.

¹⁵⁵ Binbaşioğlu, **age**, s.158.

¹⁵⁶ Binbaşioğlu, **age**, s.143.

eylemlerimizin gücünü arttıran fikirlere hakikat diyoruz. Onun ölçüsünü soyut fikirlerde değil işte, hayatta aramalıyız.”¹⁵⁷

Erişirgil’in başkanlığı sırasında hazırlanan 1926 ilkokul programının giriş kısmında pragmatist görüşün Türk eğitimine uygulanışı savunulmuştur.¹⁵⁸ 1930’lu yıllarda basında aydınların orta ve yüksekokul seviyelerinde iş hayatının ihtiyaçlarına göre okul açılması gerektiği ile ilgili yazılar yer almıştır.¹⁵⁹ Aynı yıllarda eski dönemin eğitim kadroları bilgi üretim sürecinde ekonomik değişimlere ilgisizlikleri yüzünden eleştirilmiştir. Bu eleştiriler 1933’te Darülfünunun kapatılmasının ve modern ihtiyaçlara göre yeni bir üniversite kurulmasının gerekçelerini oluşturmuştur.¹⁶⁰ Cumhuriyet Halk Fırkası’nın programında bilgi ve eğitime dair benimsenmiş olan pragmatist görüş 1936 İlkokul Programında “Eğitim ve öğretimde güdülen usul, bilgiyi, yurttaşa maddî hayatta başarı elde ettiren bir cihaz haline getirmektir”¹⁶¹ ifadesi ile aynen yer almıştır.

2.6. Toplumsal-İktisadi İlişkilerde Solidarist Yaklaşımlar

Solidarizm (tesanütçülük/dayanışmacılık), 19. yüzyıl liberal ve kolektivist fikirlerinin toplumsal soruna sistemli bir çözüm sunamamasını eleştirerek, her iki akımın eksikliklerini gideren, uzlaştırıcı bir çözüm üretmeye çalışmıştır. Liberalizm, devletin birey üzerindeki hâkimiyetini en aza indiren siyasi ekonomik teoridir. Toplumsal ilerlemenin, bireysel gelişme ile geleceğini savunan liberalizmde esas olan bireyin hürriyeti, şahsi teşebbüs ve mülkiyet hakkının mutlaklığı ile vatandaşlar arasındaki ilişkilerde devlet müdahalesinin en az düzeyde tutulmasıdır. Ne var ki, solidarizme göre, devlet müdahalesini minimize eden, ferdi hürriyeti yücelten liberalizmin “laissez faire, laissez passer”¹⁶² sloganıyla yol açtığı kargaşa ortamında bireyler ve sınıflar amansız bir mücadeleye girişmişler, bir tarafta zengin

¹⁵⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.634.

¹⁵⁸ Ülken, *age*, s.632.

¹⁵⁹ Ülken, *age*, s.663.

¹⁶⁰ Maarif Vekili Reşit Galip 1933’te İstanbul Üniversitesi’nin açılışında yaptığı konuşmada geride kalan dönemde üniversitenin yerine getirmediği görevlerinden bahsederken şöyle demiştir: “İktisat alanında önemli değişimler olmaktadır. Darülfünun, bunlara tamamen ilgisiz duruyordu...” Horst Widmann, *Atatürk ve Üniversite Reformu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s.71-72.

¹⁶¹ *İlkokul Programı*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1936, s.11-12.

¹⁶² “Bırak geçsin, bırak yapsın” şeklindeki, Manchester Okulu iktisatçıların formüle ettiği, liberal düşünüş sisteminin esasını oluşturan slogan. Bkz. Mehmet Emin Resulzade, *Millî Tesanüd*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1978, s.13.

zümreler belirirken diğer tarafta fakirlik artmış, adalet göz ardı edilmiştir. Diğer taraftan, liberalizmin yol açtığı adalet sorununun çözümü üzerine ortaya çıkan kolektivist görüşler ferdi hürriyet ve şahsi mülkiyet haklarını yok sayan, cemiyeti yücelten otoriter uygulamalarla bu sefer özgürlük kavramını göz ardı etmişlerdir.¹⁶³ Solidarizm ise bu iki teoriyi telif eden bir üçüncü yol olarak ortaya çıkmıştır. Resulzade solidarizmi şöyle tanımlamıştır:

“Tesanütçülükte (solidarizmde) asrî medeniyetin esasını teşkil eden hürriyet, şahsî teşebbüs ve mülkiyet esasları bâkidir. Fakat aynı zamanda devlet, mutlak liberalizmde olduğu gibi, fertler, sınıflar ve zümreler arasındaki münasebet ve mücadelelere lakayt, sırf zabıta vazifesiyle mükellef bir müessese değildir. Bu sistemde hürriyet de, mülkiyet de mutlak değil, meşruttur (şarta bağlıdır). Şart ise umumun menfaati ve devletle milletin selametidir. Şahsın olsun, zümre veya sınıfın olsun hürriyeti, topluluğun yüksek menfaatleri ve hürriyetini bozmamak şartlarıyla çerçevelenmiştir.”¹⁶⁴

Solidarizm, İkinci Meşrutiyet’te İttihatçı aydınlar öncülüğünde Türk düşünsel hayatına girmiştir. Liberalizmin çıkarıcı eylemler nedeniyle sınıflaşma sorununa yol açtığını belirten II. Meşrutiyet solidarizmi, toplumda olası bir sınıf çatışmasına karşı, sınıfsal çelişkileri gidermek amacıyla, bireysel girişim (teşebbüs-ü şahsî) korunmakla birlikte, bireysel kapitalizm yerine devlet kapitalizmini önermiştir. Aynı zamanda sınıf çatışması reddedilmiş, çelişen sınıflar yerine işbölümü ile birbirlerine bağlı, ahenk ve dayanışma içindeki meslek zümrelerinden kurulu bir toplum modeli tasarlanmıştır.¹⁶⁵ Solidarist felsefe Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra “menfaatlerde ahenk” amacıyla kendini iki ana ilkede göstermiştir: Halkçılık¹⁶⁶ ve Devletçilik.

¹⁶³ Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, *Toplum ve Bilim*, Sayı, 1, (Bahar 1977), s. 94-95; Resulzade, *age*, s.13-15.

¹⁶⁴ Resulzade, *age*, s.15.

¹⁶⁵ Toprak, *agm*, s. 95-96.

¹⁶⁶ İlhan Tekeli ve Gencay Şaylan Türkiye’de halkçılık ideolojisinin evrimi üzerine yaptıkları çalışmalarında halkçılığın üç boyutu üzerinde durmuşlardır. Bunlardan ilki, halkın siyasal hayat ve yönetimde söz sahibi olmasına ilişkin siyasal boyuttur. İkincisi halk değerlerinin değişme sürecinde nasıl korunacağına dair kültürel boyuttur. Üçüncüsü ise sosyal yapı içinde toplumsal düzen ile ilgili olarak toplumsal sınıflar sorunu karşısındaki tutumdur. Köker, *age*, s.145. Tekeli ve Şaylan’ın çalışması için bkz. İlhan Tekeli ve Gencay Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı, 6-7, (Yaz-Güz 1978), s.44-110.

Cumhuriyet halkçılığı temellerini Ziya Gökalp'in solidarizmden uyarladığı görüşlerden almıştır. Gökalp, çıkarları doğrultusunda her daim mücadele halinde olan sınıfları reddetmiş, onun yerine birbirleriyle dayanışma ve uyum içinde olan meslek zümrelerini koymuştur. Gökalp'e göre toplumda iş bölümünün artması ile bu zümreler birbirlerinin eksikliklerini daha fazla duyacaklar, birbirlerine daha fazla bağlanacaklar ve böylece bireylerin toplumdaki işlevlerinin farklılaşması sonucu aralarındaki organik dayanışma (tesanüt) güçlenecektir:

“Bir cemiyetin içinde, muhtelif sınıflar, birbirini istismar yahut imha etmeye çalışır. Mesela dünyanın her yerinde eşraf sınıfı rençber sınıfını istismarla meşguldür. Buna karşılık olmak üzere Avrupa'nın başka ülkelerinde nazariye halinde, bugünkü Rusya'da ise ameliye halinde, amele sınıfı eşraf tabakasını mahvetmeye çabılıyor. Demek ki bir cemiyetin içindeki sınıflar, aralarında uzlaşma imkânı bulunmayan düşman zümreleri halindedir. Halbuki bir cemiyetin muhtelif meslek zümreleri birbirine rakip ve düşman olacakları yerde, bilakis yekdiğerine son derece muhtaç ve dostturlar.

Bir cemiyette terzi kunduracısız, kunduracı terzisiz, fırıncı kasapsız, kasap fırıncısız, şair filozofsuz, filozof şairsiz, doktor avukatsız, avukat doktorsuz kalmayı hiçbir zaman isteyemez. Bütün içtimai meslekler birbirinin lazım ve melzûmudur. O halde sınıflar kalkıp da onların yerinde meslek zümreleri kuvvetli bir surette teşekkül edince içtimai darvinizm iflas ederek, cemiyet içinde dahili sulh hüküm sürmeye başlar.”¹⁶⁷

İşte Gökalp halkçılığı buradaki toplumda birbirleriyle çatışan sınıfların olduğunu reddeden, buna karşın toplumun işbölümü temelinde birbirlerine sıkıca bağlı meslek gruplarından oluştuğunu varsayan görüşleri doğrultusunda tanımlamıştır:

“Halkçılık, ayırıcı zümreler yerine, cemiyetin fertlerini birbirine sıkı rabitalarla birleştiren meslek zümrelerinin kaim olmasına çalışıyor. Çünkü, cemiyet içtimai bir uzviyete benzetilirse, bu uzviyetin birer hayati vazife ifa eden hakiki uzuvları ancak meslek zümreleri olabilir. Bundan dolayıdır ki

¹⁶⁷ Toprak, *agm*, s. 97-98.

cemiyetler tekâmül ettikçe işbölümü ve ihtisas müesseseleri gittikçe derinleşiyor ve mesleki teşkilatlar gittikçe daha sıkı bir tesanüt, daha büyük bir ehemmiyet kazanıyor.”¹⁶⁸

II. Meşrutiyet döneminde başını Gökalp’in çektiği önemli İttihatçı kesimlerin benimsediği solidarizm ile ilgili fikirler ile halkçılık Mustafa Kemal’in 17 Şubat 1923’te İzmir İktisat Kongresi’ndeki açılış konuşmasına yansımıştır. Mustafa Kemal karşısında onu dinleyen çeşitli meslek zümrelerinin temsilcilerine;

“Bizim halkımız yararları birbirinden ayılır sınıflar halinde değil, tersine varlıkları ve çalışma sonucu birbirine lazım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada dinleyicilerim çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır ve işçilerdir. Bunların hangisi birbirinin karşıtı olabilir. Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, birbirine ve işçiye muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir”¹⁶⁹

diyerek seslenmiştir. Kongre, “sınıfsız ve imtiyazsız” bir toplum yapısını kabul eden 12 maddelik Misak-ı İktisadiyi oy birliği ile kabul etmiştir.¹⁷⁰ Dahası, Cumhuriyet Halk Fırkası ismini solidarizmin devlet felsefesi hali olan halkçılıktan almıştır.¹⁷¹ Mustafa Kemal 16 Ocak 1923 tarihinde İzmit’te İstanbul Gazeteleri Temsilcilerine yaptığı bir konuşmada;

“...bütün sınıfları birbirinden ayıramaz olan, çünkü çıkarları da birbirleriyle zıt olmayan, halkımızın ortak yararlarını ve mutluluğunu sağlamak için Halk Fırkası adı altında bir parti kurulması düşünülmektedir”

demiştir.¹⁷²

Halkçılık felsefesi ilke olarak Cumhuriyet Halk Fırkasının 1931 programına girmiştir. Programda halkçılık şu şekilde tanımlanmıştır:

¹⁶⁸ Toprak, *agm*, s. 98-99.

¹⁶⁹ Atatürk’ün Söylev..., s.478.

¹⁷⁰ Buluş, *age*, s.66.

¹⁷¹ Toprak, *agm*, s. 95. Koçak partinin halk kavramına yüklediği anlam için şunları söylemiştir: “Parti, halk tanımını herhangi bir sınıfa mal etmiyor, aksine sınıflar üstü bir halk tanımından yola çıkarak, her cins ayrıcalığa karşı olduğunu açıklıyordu.” Koçak, *agm*, s.132.

¹⁷² Atatürk’ün Söylev..., s.426.

“İrade ve hâkimiyet kaynağı millettir. Bu irade ve hâkimiyetin, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkıyla yapılmasını tanzim yoluyla kullanılması Fırka’ca büyük esastır. Kanunlar önünde mutlak bir eşitlik kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.

Türkiye Cumhuriyeti halkını, ayrı ayrı sınıflardan meydana gelmiş değil ve fakat ferdi ve toplumsal hayat için işbölümü itibariyle muhtelif mesai sahiplerine ayrılmış bir camia kabul etmek esas prensiplerimizdendir. A- Küçük çiftçiler, B- Küçük sanayi sahipleri ve esnaf, C- Amele ve işçi, Ç- Serbest meslek sahipleri, D- Sanayi sahipleri, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar, Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin ve bütün camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple hedeflediği gaye, sınıf mücadelesi yerine toplumsal intizam ve dayanışma temin etmek ve birbirini bozmayacak surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler kabiliyet ve çalışma derecesiyle orantılı olur”¹⁷³

Toplum içinde herhangi bir sınıf çatışmasına karşı çıkan, toplumu dayanışma içinde kurgulayan ve bunun için de işbölümü temelinde birbirlerine bağlı kesimlerden oluşmuş bir toplum fikrini öne süren felsefe 1931 yılında Halkçılık adıyla parti programında yer aldıktan sonra, 1937 yılında Anayasa’ya girmiş ve resmi olarak Türk Devletinin temellerinden birini oluşturmuştur.¹⁷⁴

Solidarist görüşün düşünsel altyapısını oluşturduğu temel ilkelerden bir diğeri, Tek Parti döneminin siyasi ve ekonomik hayatına yön vermiş devletçilik ilkesi olmuştur.¹⁷⁵ Aslında devletçilik Cumhuriyet’in ilk on yılında rafa kalkmış bir vaziyette bekletilmiştir. Bu dönemde özel teşebbüsün ülkenin kalkınmasında büyük

¹⁷³ Doğu Perinçek, **Atatürk’ün CHP Program ve Tüzükleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s. 128-130.

¹⁷⁴ Toprak, **agm**, s. 92.

¹⁷⁵ Devletçiliğin solidarizm ile olan ilişkisi dolayısıyla, 1930’ların başında güç kazanmasını sadece kalkınmacı ekonomik politikalarından ve konjonktürel şartlardan kaynaklandığı yolunda yapılan açıklamaların eksik olduğu belirtilmiştir. Bkz. Ergun Özbudun, **Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.103-105; Buluş, **age**, s.89.

işler başarabileceğine inanılmış, dolayısıyla herhangi bir devlet müdahalesi söz konusu edilmemiştir. Fakat bu liberal anlayışa karşı yeni bir anlayışın doğmakta olduğu İsmet İnönü'nün 1 Mart 1928'de Yüksek İktisat Meclisi'ndeki sözlerine yansımıştır:

“İktisadiyat devleti, devlet de iktisadiyatı tamamlar. Cumhuriyetin şiarı, yüksek gayemizi teşkil eden iktisadi devlet idealini süratle tahakkuk ettirmek için vasıtalar aramaktadır.”¹⁷⁶

Devletçiliğe götüren çareleri ve vasıtaları aramak için kurulan İktisat Meclisi'nin açılış konuşmasını yapan İnönü'nün bu sözlerini, İsmail Hüsrev Tökin, tesanütçü görüşün doğal bir sonucu olarak yorumlamıştır:

“İnönü bu nutkunda ilerde C.H. Partisinin ve devletin iktisat siyasetinin esası haline gelecek olan Devletçilik prensibinin temelini atıyordu: İktisat ve Devlet birliği. Milli Şef tesanütçü hayat görüşünün mantığı bir neticesi olarak devletle iktisadi hayat arasında bir birlik görmekte ve devletle iktisadın birbirini organik surette tamamladığı fikrini iktisadi siyasetin temel prensibi olarak almaktadır.”¹⁷⁷

O dönemde Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün devletçilik ile neyi kastettiği, gerekçeleri ve hedefleri ile fert ve cemiyet arasındaki ilişkiye dokunan görüşleri Medeni Bilgiler ders kitabında yer almıştır. Medeni Bilgiler, Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda Afet İnan tarafından kaleme alınmış ve 1930'ların başından itibaren okullarda okutulmaya başlamıştır. Kitapta bireycilerin (liberallerin) istekleri ve devletçilerin haklı oldukları noktalar sıralanmıştır. Buna göre, ülke içinde yollar, demiryolları gibi bayındırlık işleri, eğitim işleri, sağlık işleri, sosyal yardımlaşma işleri ile ziraat, ticaret ve zanaata ait ekonomik işler olduğu, bireycilerin bu işleri devletin yapmaması, bireylere bırakması gerektiği iddiasında oldukları ve devletin bu işlere karışmasını kişisel hürriyete saldırı saydıkları fakat bireysel çıkarların çoğu kez genel çıkarla çelişki halinde bulunduğu ve bu işlerin içinde bütün milletin ortak çıkarına değinen noktalar da olduğu için bu noktada

¹⁷⁶ İsmail Husrev Tökin, *C.H. Partisinin İktisadi Siyaset Sistemi*, Ülkü Basımevi, Ankara, 1946, s.10.

¹⁷⁷ Tökin, *age*, s.10.

devletin düzenleyici rolünü kabul etmek gerektiği belirtilmiştir. Bununla beraber, bireysel çıkarların en sonunda rekabete dayandığı, bununla ekonomik düzenin kurulamayacağı, serbest rekabetin güçlülerle zayıfları karşı karşıya bırakmak gibi sosyal sakıncaları da olduğu belirtilmiş, bu nedenlerle devletin siyasal, fikri hususlarda olduğu gibi ekonomik işlerde de düzenleyiciliğini kabul etmek gerektiği vurgulanmıştır. Kitapta devletçiliğin özel ve bireysel ekonomik girişim ve faaliyete meydan bırakmayan kolektivizm ve komünizm gibi bir sistem olmadığı da ayrıca vurgulanmış, devletçiliğin, bireysel faaliyeti esas tutmakla beraber, tüm kişisel “çıkarıcı” faaliyetleri sınırladığı ifade edilmiştir.¹⁷⁸ Levent Köker de Recep Peker ve İsmet İnönü’nün devletçiliği “iktisadi kalkınma sürecinin ilerlemesiyle birlikte güçlenecek olan özel teşebbüsün yaratacağı bireysel zenginliklerin genel toplumsal çıkarla çatışmasını önlemek” noktasında faydalı gördüklerini belirtmiştir.¹⁷⁹ Devletçilik, öncelikle partinin 1931’deki kurultayında kabul edilmiş, 1935’te parti programına, 1937’de de Anayasa’ya girmiştir.¹⁸⁰

Sınıf çatışmasının karşısında yer alan, bireysel teşebbüslere karşı olmamakla birlikte özel çıkarları toplumun genel çıkarları ile sınırlayan, temellerini solidarizmden alan halkçılık ve devletçilik felsefelerinin resmi olarak devlet tarafından benimsenmesinde “milli birlik” görüşü etken olmuştur. Tökin’in ifade ettiği şekliyle, 1923’ü takip eden dönemde hem milli varlığa tehdit oluşturan iç siyasi çekişmeler, hem de kuruluştan İkinci Dünya Savaşı’na kadar dünya devletlerinin izledikleri tehditkâr politikalar milli birliğin daha da kuvvetlenmesini zorunlu kılmış ve dolayısıyla, fertler ve müesseseleri birbirini tamamlayan tezatsız bir milli varlık fikriyle solidarist dünya görüşü benimsenmiştir.¹⁸¹ Liberal görüş, beraberinde

¹⁷⁸ A. Âfet İnan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.56-62.

¹⁷⁹ Köker, ayrıca, Peker ve İnönü’nün devletçiliği faydalı gördükleri diğer iki noktayı şöyle özetlemiştir: “Topyekûn toplumsal kalkınmanın hızlı bir biçimde gerçekleştirilmesinde devletin yönlendirici ve yol gösterici gücünün yanında, bizzat devletin bu ilerlemeyi sağlaması.” Bununla beraber, “toplumsal ilerlemenin ayrılmaz bir ögesi olarak değerlendirilen bireysel zenginleşmenin gerçekleşmesinde devletin koruyucu ve teşvik edici rolünün benimsenmiş olması.” Köker, *age*, s.204.

¹⁸⁰ Buluş, *age*, s.86.

¹⁸¹ İsmail Husrev Tökin, *C.H. Partisinin Dünya ve Cemiyet Görüşü*, Ülkü Basımevi, Ankara, 1946, s.14-15.

getirdiği sınıflaşma sorunu ile ulusal birliğe tehdit oluşturduğu fikriyle bir kenara itilmiştir.¹⁸²

Solidarist ilkeler, ileride görüleceği gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu bazı ekonomik ve toplumsal çarpıklıklar nedeniyle 1940'lı yıllarda tekrar hatırlatılmış, bu haliyle hem devletin yapısal özellikleri, hem de dönemin koşulları nedeniyle İkinci Maarif Şûrası'nda ahlak meselelerine yansımıştır.

2.7. Laiklik

Laiklik, genel anlamıyla, din ve devlet işlerinin ayrılması demektir. İlke herhangi bir dinin, mezhebin, ya da tarikatın devlet işlerine karışmasına karşı çıkar.¹⁸³ Laikliğin Cumhuriyet öncesi döneme hâkim olup olmadığı ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Osmanlı Devleti'nin laik yapısını vurgulayanlar devlet içindeki çeşitli dini grupların kendi iç işlerinde serbest bırakılmasına dikkat çekmişlerdir.¹⁸⁴ Fakat Osmanlı Devletinin, İslam haricindeki dinlerin varlığını kabul etmesine rağmen teokratik yapısını terk etmediğini ileri sürenler bu görüşün karşısında olmuşlardır. Buna göre Osmanlı'da devlet sık sık din-ordu tahakkümü altında kalmış, ulema devletin yönetiminde söz sahibi olabilmıştır.¹⁸⁵ Yine de Osmanlı son döneminde laikleşme yolunda adımlar atıldığı görülmüştür.¹⁸⁶ Ne var ki laikleşme yolunda atılan adımların gerekçesi ilke olarak laiklik değil, devletin karşılaştığı sorunların aşılması olmuştur.¹⁸⁷

¹⁸² Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.381. Aslında biz önceki bölümlerde bahsettiğimiz üzere toplumsal kalkınmanın dinamosunu oluşturacağı düşüncesiyle milli bir burjuvazinin yaratılması gerekliliği fikrinin daha İkinci Meşrutiyet yıllarında yerleştiğini biliyoruz. Tek parti dönemi için de şu gerçeği atlamamak gerekir ki rejim sınıf oluşumunu değil, sınıf çatışmasını reddetmiştir. Ahmad'ın ifadesiyle "bir burjuvazinin gelişmesi için ellerinden geleni" yapmışlardır. Halkçılık, sınıf çatışması ve sınıf mücadelesi gibi kavramları etkisizleştirmiş ve burjuvazinin oluşum sürecine katkıda bulunmuştur. Ahmad, *age*, s.81 ve 84-85. Köker de devletçilik ilkesine "iktisadî işler yanında siyasî ve fikrî nazımlık görevini devlete yükleyerek, kapitalist gelişmenin yaşatacağı çelişkileri otoriter yöntemlerle bastırmanın temeli olarak eğilmek gerektiğini" vurgulamıştır. Köker, *age*, s.216. Tökin de sınıflaşmanın iktisadi gelişmenin zorunlu bir sonucu olduğunu, fakat parti programında geçen tesanütçü görüşün gerçeği inkâr mahiyetinde değil, sosyal ayrılıklara ve farklara rağmen millet bireyleri arasında manevi bir birlik ve "gönül bağı" oluşturmak amacıyla olduğunu belirtmiştir. Tökin, *age*, s.18.

¹⁸³ Akşin, *agm*, s.119.

¹⁸⁴ Ahmet Küçükaga, **Türkiye'de Laiklik Serüveni**, Emre Yayınları, İstanbul, 1999, s.27.

¹⁸⁵ Bekir Özgen, **Düşünce Özgürlüğü ve Laiklik**, Çınar Yayınları, İstanbul, 1994, s.61-63.

¹⁸⁶ Örneğin, şer'îye mahkemelerinin Şeyhülislâmlık makamından alınıp Adliye Nezareti'ne bağlanması gibi. Akşin, *agm*, s.63.

¹⁸⁷ Davut Dursun, **Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992, s.36.

Cumhuriyet tarihinde laiklik ilke olarak 1931 yılında CHP'nin parti programına, 1937'de Anayasaya girmiş,¹⁸⁸ devletin resmi doktrini halini almıştır. Fakat milli mücadele devrinden beri dinin devlet üzerindeki etkisini azaltan, laikleşme yolunu açan bazı gelişmeler olmuştur. Yaşanan süreç laikliğe duyulan ihtiyacın gerekçelerini de göstermiştir.

Bu gelişmelerin ilki egemenliğin dini meşruiyeti olan sultandan millete geçmesi olmuştur. Nitekim daha Kurtuluş Savaşı yıllarında düzenlenen kongre ve yayımlanan genelgelerde milli irade vurgusu yapılmış,¹⁸⁹ 1921 Anayasasının ilk maddesi egemenliği kayıtsız şartsız millete vermiştir.¹⁹⁰ Fakat “din, millî devletin değil, ‘eşhas devleti’nin temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla dini devletten ayırmak milli devleti kurmanın ilk ve zorunlu adımı olmaktadır.”¹⁹¹ Bu doğrultuda, 1 Kasım 1922’de saltanat, 3 Mart 1924’te hilafet kaldırılmış, 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edilmiş ve yönetim meşruiyetini dini ve dünyevi temellerden alan hanedan yerini, halkın egemenliğine dayanan bir yönetim erkine bırakmıştır.¹⁹² Böylece egemenlik meşruiyetinin değişmesi laikleşme sürecine eşlik etmiştir.

Cumhuriyet tarihinde laiklik sürecini beraberinde getiren bir başka gelişme ise dinin devrime karşı siyasi bir tehdit halini alması olmuştur. Bunun en açık örneği İslamiyet’in en büyük temsilcisi halifelğin konumu olmuştur. Halifelik, devrimle birlikte, muhalefetin simgesi olarak tutucu kesimin Cumhurbaşkanına karşı dengelemek için etrafında toplandığı bir kurum halini almıştır. Bu haliyle devlet içinde yarattığı sorunların yanında, Ağa Han önderliğindeki Müslümanların tutucuların davalarını desteklemedeki istekleri ile ulusal devleti kendi sınırlarının dışındaki krizlerin içine sürüklemiştir. Dolayısıyla reformlar ve ulus devlet karşısında siyasi bir tehdit olarak algılanan halifelik kurumuna 3 Mart 1924’te son

¹⁸⁸ Murat Eren, *Laiklik Açısından Demokrat Parti Dönemi Milli Eğitim Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.9-10.

¹⁸⁹ Kemal Çelik, “Atatürk’te Yasallık (Meşruiyyet) Anlayışı”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı, 39, (Mayıs 2007), s.402-403.

¹⁹⁰ Münir Koştaş, “Türkiye’de Laikliğin Gelişimi (1920’den Günümüze Kadar)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.39, Sayı, 2, (1999), s.189-190.

¹⁹¹ Köker, *age*, s.175.

¹⁹² Fatma Acun, “Osmanlı’nın Torunları Cumhuriyet’in Çocukları: Osmanlıdan Cumhuriyet’e Değişme ve Süreklilik”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı, 15, (Mayıs 2007), s.49-50.

verilmiştir.¹⁹³ Yine, 1925'te patlak veren Şeyh Sait isyanı hükümetin laik politikalarını hedef almış,¹⁹⁴ inkılaplara tehdit oluşturmuştur. Bu nedendir ki aynı yılın sonlarına doğru çıkarılan bir kanunla türbeler, tekke ve zaviyeler kapatılmış, “şeyh”, “derviş”, “mürîr” gibi unvanların kullanımı yasaklanmıştır.¹⁹⁵ Bundan sonra, Hıyanet-i Vataniye Kanununda yapılan bir düzenleme ile dini siyasi amaçlar doğrultusunda kullananlar vatan haini sayılmışlardır.¹⁹⁶ 1938'de kabul edilen Cemiyetler Kanunu ile de mezhep ve tarikatlara dayalı cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştır.¹⁹⁷

Dönemin devlet adamlarını, izledikleri politikalarında laikliğe sevk eden önemli etmenlerden biri de onu akılcı yaklaşımı benimsemiş, iktisadi kalkınmayı gerçekleştirecek çağdaş toplumun önkoşullarından biri olarak görmeleri olmuştur. Devletin geleceğini şekillendiren dini kurumlar bilgisizliğin ve gericiliğin kaynağı olarak görülmüştür.¹⁹⁸ Daha Kurtuluş Savaşı yıllarında, bu amaçları gerçekleştirecek olan eğitim kurumlarında yapılacak eğitimin, ilerlemenin zorunlu bir şartı olarak hurafelere dayalı eğitimden uzak olması gerektiği belirtilmiştir.¹⁹⁹ Dolayısıyla dönemin ihtiyaçlarını karşılamadığı düşünülen dini eğitimin baskın olduğu mahalle mektepleri ve medreseler 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Yasasının kabul edilmesinden sonra kapatılmıştır.²⁰⁰ Bu okulların da kapatılmasıyla birlikte eğitimde laikleşmeye hız verilmiş, 1927'den itibaren devlet okullarında okutulan din dersleri

¹⁹³ Ahmad, *age*, s.70; Oğuz AYTEPE, “Yeni Belgelerin Işında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı, 29-30, (Mayıs-Kasım 2002), s.20-23. Cumhuriyetin ilanı sonrası Rauf Orbay, Adnan Adıvar ve Refet Paşa'nın Halife Abdülmecid'i ziyaretleri, İsmet İnönü'nün hazırladığı bir önergeyle Halk Fırkası Meclis Grubu'na getirilerek görüşülmüştür. Koçak, *agm*, s.134-135.

¹⁹⁴ Jorge Blanco Villalta, *Atatürk*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s.348.

¹⁹⁵ Emrah Şimşir, *Laiklik Teorileri Açısından 1938 – 1950 Dönemi Türkiye'sinde Laiklik Anlayışı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2012, s.62.

¹⁹⁶ Nurgün Koç, “Şeyh Sait Ayaklanması” *Turkish Studies*, Volume 8/2, Winter 2013, s.158.

¹⁹⁷ Berkes, *age*, s.536.

¹⁹⁸ İnan, *age*, s.70. Akşin de kalkınma ve laiklik ile ilgili şunları söylemektedir: “Şeriatın yürürlükte olmaması, Türkiye (ve diğer Müslüman ülkeler) için, bir kalkınma, bir varolma sorunudur. Zira şeriat ya da şeriatçılar, kadını eve kapatmak istemektedirler. Oysa kadının kalkınma yarışının dışına itilmesi, Türkiye'de nüfusun yarısının kalkınma yarışına katılmaması demektir.” Akşin, *agm*, s.120.

¹⁹⁹ Yahya Akyüz, “Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi”, *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s.92-93.

²⁰⁰ Feriha Özkan, *Atatürk'ün Laiklik Anlayışının Eğitim Sistemimizdeki Yansımaları (1919-1938)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2006, s.82-83.

kademeli olarak kaldırılmıştır.²⁰¹ Cumhuriyet Halk Fırkası, 1927 tarihli tüzüğünde laiklik deyimine yer vermeden onun içeriğini “müsbet ve tecrübevî ilim ve fenler”e ve “muasır medeniyet”e atıfta bulunarak tanımlamıştır.²⁰² Bu haliyle “Kemalist laiklik politikasının, fertleri mütefekkir kılmak, boş inançları yok etmek ve yerine toplumun temeli olarak düşünülen ‘müsbet ve tecrübevî’ ilim anlayışını geçerli kılmak öncüllerine dayandırıldığı görülmektedir.”²⁰³

Dinin devlet kurumlarındaki etkisinin azaltılması ve halk üzerindeki konumunun kontrol altına alınması ihtiyacının doğduğu bu koşullar içinde laik topluma giden yol “vicdan hürriyeti” fikrini ön plana çıkarmıştır. Din ve mezhep işlerinin insanın vicdanına bırakılması ve herhangi bir din adına kimsenin zorlanmaması gerektiği devlet adamlarının söylevlerinde dile getirilmiştir.²⁰⁴ 1924’te çıkarılan Diyanet İşleri Başkanlığı Kanunu ile inanç ve ibadet özgürlüğü sağlayan kurallar koyulmuştur.²⁰⁵ Vicdan hürriyeti laiklik ilkesinin de kabul edildiği anayasa değişikliğinde “Hiçbir kimse mensûb olduğu felsefî içtihad, din ve mezhepten dolayı muâhaze edilemez”²⁰⁶ ifadesi ile yer almıştır.

2.8. Dil İnkılabı

Türkiye tarihinde dil üzerine tartışmalar Osmanlı Devleti’nin Tanzimat dönemine kadar gider. O dönemde dilde sadeleşme görüşlerinin temelinde ulusçuluk ilkesinden çok halka ulaşma ve halk ile devlet arasındaki iletişim kopukluğunu giderme kaygılarının olduğu söylenebilir. Devlet adamları Avrupa’nın sahip olduğu bilgi halka aktarılırken onların anlayacağı şekilde neşredilmesini istemiştir. Örneğin, dilde sadeleşmenin önemli savunucularından Reşit Paşa eğitim kitaplarının halkın anlayacağı şekilde yazılmasını istemiştir. Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlıcanın sadeleştirilmesini, dilin anlaşılmasız ifadelerden arınmasını, ifadelerin açık bir şekilde

²⁰¹ Asım Arı, “Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.22, Sayı, 2, (2002), s.190.

²⁰² Özbudun, *age*, s.93.

²⁰³ Köker, *age*, 176.

²⁰⁴ Atatürk bir konuşmasında bu durumu şu sözlerle açıklamıştır: “Din ve mezhep, herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiçbir kimse hiçbir kimseyi ne bir din, ne de mezhep kabulüne zorlayabilir.” Ali Kılıç, *Atatürk’ün Hususiyetleri*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.57.

²⁰⁵ Berkes, *age*, s.535.

²⁰⁶ F. Ertan Temuçin, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik”, *Atatürk Yolu Dergisi* Sayı, 39, (Mayıs 2007), s.412.

yazılmasını ve kültürel ve ilmi terimlerin karşılıklarının bulunmasını savunmuştur.²⁰⁷ Ziya Paşa da halkın dilinin kullanılmaması nedeniyle devlet ve toplum arasında meydana gelen iletişim kopukluğuna dikkat çekmiştir. Ona göre kullanılması gereken dil İstanbul ahalisi ve halkın kullandığı dildir.²⁰⁸ Bu dönemde aydınlar da çıkarılan gazetelerin halk tarafından anlaşılacak sadelikte yazılmalarını istemiştir.²⁰⁹

Fakat özellikle İttihat ve Terakki Dönemi'nde dil ile ilgili tartışmaların, cemiyetin ideolojisi doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. Özellikle Balkan Savaşlarından sonra devlete zarar veren milliyetçi akımlardan Osmanlı aydınları da etkilenmiş ve dilde Türkçülük doğrultusunda fikirler savunulmaya başlamıştır.²¹⁰ O dönemde dil tartışmalarını Türk milliyetçiliği odağında işleyen dernekler etkili olmuştur. Örneğin milliyetçilik temelinde Türk tarihinin araştırılması amacıyla kurulan Türk Derneği'nin amaçlarından biri Türkçe'nin sadeleşmesini sağlamak, Türkçeyi sevdirmek ve yaymak olmuştur.²¹¹

Bu dönem ulus devlet temelinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalmış ve milliyetçilik doğrultusunda dil politikaları yavaş yavaş sistemli hale gelmeye başlamıştır. Cumhuriyet döneminde ilk önemli atılım Tunalı Hilmi'den gelmiştir. Her fırsatta öz Türkçenin savunuculuğunu yapan Tunalı Hilmi'nin meclise konu ile ilgili kanun önerisi verdiği görülmüştür. Kanunla birlikte Maarif Vekilliğine bağlı bir Türkçe Komisyonu'nun kurulması, terimlerin Türkçeleştirilmesi, ders kitaplarının öz Türkçeye göre hazırlanması, gazete ve dergilerde, resmi yazılarda, meclis kanunlarında bu Türkçe kurallarının kullanımının teşvik edilmesi istenmiştir. Kanun siyasi ortamın henüz konu ile ilgili olgunlaşmamış olması nedeniyle kabul edilmemiştir.²¹² Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında dil devrimine şüphe ile bakan ve karşı çıkan devlet adamları mevcuttur. Örneğin İzmir'deki İktisat Kongresi'nde dil devriminin bir parçası olarak görülen Latin alfabesine geçilmesi ile ilgili kendisine öneri gelen Kazım Karabekir bu öneriye karşı çıkmış, Hakimiyet-i Milliye

²⁰⁷ Ömer Gündüz ve İsmail Fırat, "Dil Devriminin Gerçekleşmesinde Türk Dil Kurumunun Rolü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, Sayı, 34, s.60.

²⁰⁸ Gündüz ve Fırat, *agm*, s.60.

²⁰⁹ Osmanlı'da dilin sadeleşmesinde basının rolü için bkz. Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 81-86.

²¹⁰ Gündüz ve Fırat, *agm*, s.61.

²¹¹ Gündüz ve Fırat, *agm*, s.62.

²¹² Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinin Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972, s.391.

gazetesinde olası bir alfabe değişikliğinin dini kimliğe yapacağı yıkıcı etkiden bahsetmiştir.²¹³

Her ne kadar Cumhuriyetin önemli isimlerinin dil konusunda bazı şüpheleri olsa da, rejimin en etkili ismi Mustafa Kemal'in dil devrimi konusundaki görüşleri net olmuştur ve konu ile ilgili konuşmaları bu devrimin gerekçelerini de içermiştir. Nitekim kendisi bir konuşmasında:

“Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması, milli hissin gelişmesinde başlıca etkindir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil şuurla işlensin”²¹⁴

demiştir. Yine başka bir konuşmasında “Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır”²¹⁵ demiş, ilgili süreç kurulan kurumlar ve kanun değişiklikleri aracılığıyla yürütülmüştür.

Dil devriminin en önemli safhalarından biri onun en önemli basamaklarından biri olarak görülen harf inkılabı olmuştur. Bir dönem Türkiye Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık görevlerinde bulunmuş olan Şükrü Saraçoğlu 1924 yılında yaptığı bir konuşmada Arap harflerinin Türk diline uygun olmadığından bahsetmiştir.²¹⁶ Mustafa Kemal de bir konuşmasında “Büyük Türk milleti bilgisizlikten, az emekle kısa yoldan, ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir vasıta (Latin esasından alınan Türk alfabesi) ile sıyrılabilir”²¹⁷ demiştir. Mustafa Kemal bu ifade ile Türkçe'nin etkinliğinin ancak Latin esaslı bir alfabede verimli olacağını dile getirmektedir. Bu doğrultuda gerekli çalışmaları yapmak üzere öncelikle bir Dil Heyeti Komisyonu kurulmuş; daha sonra 1 Kasım 1928 tarihinde Latin alfabesinin

²¹³ Bilal Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s.57-58. Katoğlu'nun çalışmasında konu ile ilgili şu satırlar yer almaktadır: “İşte burada (İzmir İktisat Kongresi'nde), İzmir'li işçi delegelerden Nazmi Bey ile iki arkadaşı tarafından 'Latin harflerinin kabul edilmesi' konusunda bir önerge veriliyor. Ancak bu önerge kongre başkanı Kâzım Paşa tarafından, değil oylamaya sunulmak, okutulmadan başkanlık divanı tarafından reddedilmiştir. Daha sonra Kâzım Paşa 'Hakimiyeti Milliye'ye: Latin harflerinin kabul olunmayacağı, bunun müthiş bir felaket olacağı, bir – hercü merce- neden olacağı yolunda bir demeç vererek, bu önergeyi verenlerin de sonradan bunun yanlışlığını anlayarak pişman olduklarını açıkladı...” Bkz. Katoğlu, *age*, s.436-437.

²¹⁴ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.149.

²¹⁵ Kocatürk, *age*, s.146.

²¹⁶ Levend, *age*, s.395.

²¹⁷ Kocatürk, *age*, s.146. Harf İnkılabı ve Atatürk'ün görüşleri için bkz. Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, TTK yayınları, Ankara, 1991.

kabulünü öneren kanun mecliste kabul edilmiştir.²¹⁸ Bundan sonra kitlelere yeni alfabeği öğretebilmek için Millet Mektepleri açılmıştır.²¹⁹ Devrim ile birlikte dilden Arapça ve Farsça sözcükler çıkmaya başlamıştır.²²⁰

Harf İnkılabından dört yıl sonra, 12 Temmuz 1932’de Mustafa Kemal’in direktifiyle Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur.²²¹ Kurum 17 Ekim 1932 tarihinde ilk toplantısını Mustafa Kemal’in başkanlığında yapmış ve dil devrimi ile ilgili şu amaçları tespit etmiştir:

- 1- Türk dilini ulusal kültürümüzün eksiksiz bir anlatım aracı haline getirmek
- 2- Türkçeyi çağdaş uygarlığımızın önümüze koyduğu gereksinimleri karşılayacak bir güce ulaştırmak
- 3- Bunun için Türkçeye yabancı kalmış öğeleri yazı dilinden atmak, halkçı bir yönetimin istediği biçimde halk ile aydınlar arasında nitelikçe iki dil varlığını ortadan kaldırmak ve ana öğeleri Türkçe olan ulusal bir dil yaratmak...²²²

Bu amaçlar doğrultusunda 1382 Arapça ve Farsça kelime karşılıklarının bulunması amacıyla gazetede yayımlanmış, geri dönüşler sonucunda 640 kelimenin Türkçe karşılığı kabul edilmiş ve bu kabul edilenler de gazetede yayımlanmıştır. 1932 yılının sonlarında bakanlar kurulu kararıyla başlayan yabancı sözcüklerin halk dilindeki karşılıklarını derleme çalışmaları 1939-1957 yılları arasında çıkan Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi’nde yayımlanmıştır.²²³ Dil çalışmalarını halkla ele ele vererek götüren hükümet Birinci Türk Dil Kurultayı’nın toplanma günü olan 26 Eylül’ü Dil Bayramı olarak kabul etmiştir.²²⁴

1930’lu yılların ortalarından itibaren dilde tasfiyeciliğin ve öz Türkçeleşmenin yavaşladığı söylenmiştir. İddianın merkezinde ise Güneş Dil Teorisi olmuştur. Güneş Dil Teorisine göre bütün diller Türkçeden türemiştir. Bakıldığında

²¹⁸ Gündüz ve Fırat, *agm*, s.63.

²¹⁹ Koçak, *agm*, s.153.

²²⁰ Gündüz ve Fırat, *agm*, s.63.

²²¹ Mustafa Özkan, “Yenileşme Sürecinde Türk Dili”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.32 (2004), s.98.

²²² Şerafettin Turan, *Atatürk ve Ulusal Dil*, Cumhuriyet, 1998, s. 25.

²²³ Hakan Cucunel, *Türk Dil Devriminin Ulus Devlet Olma Sürecine Katkısı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s.121.

²²⁴ Bayram Ceyhan, *Türk Dil Kurumunun Kuruluş Sürecinde Mecliste ve Basında Dil Tartışmaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.62.

bütün kelimelerin kökünün Türkçe olduğu görülecektir. Dolayısıyla zaten Türkçe bir anadil olduğuna göre Arapça ve Farsça kelimelerden kurtulmak artık ulus devlet için zaruri değildir. Bu doğrultuda Güneş Dil Teorisinin Mustafa Kemal'in dildeki tasfiye sürecindeki aşırılıkların farkına varıp bu aşırılıklardan kurtulma isteğinin bir parçası olduğu yorumları yapılmıştır.²²⁵ Nitekim bu tezi savunanlar arasında yer alan Falih Rıfkı Atay da kendisi ve Mustafa Kemal arasında geçen bir konuşmayı şu şekilde aktarmaktadır:

“Bir akşam Atatürk, sofraya bittikten sonra, benim, yanı başındaki iskemleye oturmamı emretti: ‘Dili bir çıkmaza saplamışızdır’ dedi. Sonra: ‘Bırakırlar mı dili bu çıkmazda? Hayır. Ama ben de işi başkalarına bırakamam. Çıkmazdan biz kurtaracağız’ dedi... İstiyordu ki, Türkçede mümkün olduğu kadar çok kelime bırakalım, ancak bu kelimelerin Türkçe olduğunu da izah edebilelim.”²²⁶

Atatürk'ün ölümünden sonra, Güneş Dil Teorisindeki maksat her ne olursa olsun dilde sadeleşme ve tasfiye çalışmaları devam etmiştir. 1939 itibarıyla, Dil Kurumunca, Türkçe bilim terimleri kabul edilerek, Arapça terimlerin kullanılması yasaklanmıştır.²²⁷ Süreç, 1942 yılında toplanan Dördüncü Türk Dil Kurultayı ile devam etmiştir.²²⁸ Fakat, 1940'lı yıllara gelindiğinde, devam eden dil çalışmaları yanında, toplumun bir kısmının dil hareketine gereken riayeti, gerek bilgisizlikten gerekse de kasıtlı olarak, göstermediği anlaşılmaktadır. O yıllarda basında çıkan bir yazı dil hareketinin sadece teknik meselelerle halledilemeyeceğini, psikolojik ve ahlaki ortamın da göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamıştır.²²⁹

2.9. Aile

Aile her toplumda, toplumsal-siyasal düzenin yeniden üretiminin bir parçası olarak görülmüştür. İdeolojik bir kurum olarak aile içindeki organik eğitim, onu eğitim kurumlarından daha verimli kılmaktadır. Belge'nin ifadesiyle “aile, çocuğa

²²⁵ Gökhan Yavuz Demir, “Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş-Dil Teorisi”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:11, Sayı, 19, (2010/2), s.393.

²²⁶ Demir, **agm**, s.393.

²²⁷ Mustafa Çıkar, **Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s.103.

²²⁸ Demir, **agm**, s.393.

²²⁹ Zahir Güvemli, “Yetişenlerin Dili”, **Vakit**, (22 Şubat 1943), s.2.

ideolojiyi annesinin sütüyle birlikte verir, yutturur.”²³⁰ Aile kurumunun bu özelliği, yeni bir düzenin oturtulmaya çalışıldığı İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde özellikle vurgulanmıştır. Gökalp ve çevresi tarafından, aile, ulusal devletin çekirdeği olarak görülmüştür. İttihatçılar, yeni bir siyasi ve sosyal yapılanmanın ancak gelenekselin çözülmesiyle mümkün olabileceğine inanmışlar, bu durumda dikkatlerini aile üzerinde yoğunlaştırmışlardır.²³¹

Cumhuriyet’e gelindiğinde, Mustafa Kemal, Başkomutanlık Meydan Savaşı’nın ikinci yıldönümü dolayısıyla 30 Ağustos 1924 yılında Dumlupınar’da yaptığı konuşmada ailenin sosyal, iktisadi ve siyasal alanda oynadığı role dikkat çekmiştir:

“...uygarlığın temeli, yükselmenin ve kuvvetin temeli aile hayatındadır. Bu hayatta kötülük, mutlaka sosyal, iktisadi, siyasal güçsüzlüğü gerektirir.”²³²

Aile kurumunun sosyal yapıyı dönüştürücü etkisinin farkında olan Erken Cumhuriyet yöneticileri, Türk Medeni Kanunu ile yurttaş yetiştirme görevini aile içinde anneye vermiştir.²³³ Mustafa Kemal’in şu sözleri çocuğun düşünsel inşasında anneye verilen rolü göstermektedir:

“...bizi analarımızın adam etmesi gerekirdi. Onlar edebilecekleri kadar etmişlerdir. Ancak bu günkü seviyemiz, bu günün gerektirdiği zorunluluk ve ihtiyaçlara yeter değildir. Başka zihniyette, başka olgunlukta adamlara ihtiyacımız var. Bunları yetiştirecek olanlar da bundan sonraki annelerdir.”²³⁴

Dolayısıyla bu dönemde ideolojik bir kurum olarak aileye verilen önem kadın politikalarını da şekillendirmiştir. Nitekim bu dönemde yapılan kamusal reformlarda

²³⁰ Murat Belge, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.675.

²³¹ Zafer Toprak, *Türkiye’de Popülizm 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, s.264.

²³² *Atatürk’ün Söylev...*, s.614.

²³³ 20. yüzyılın başında hazırlanmış Türk Medeni Kanunu’nda, o dönemde hazırlanmış birçok medeni kanunda olduğu gibi, kadın, çocuğa ve eve bakan anne olarak tanımlanmıştır. Bkz. Murat Doğan, “Türk Medeni Kanunu’nun Evliliğin Genel Hükümleri Bakımından Getirdiği Yenilikler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.52 Sayı, 4, (2003), s.95-96.

²³⁴ Vahap Sağ, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.2, Sayı, 1 s.20.

kadının annelik rolünün zedelenmemesine dikkat edilmiş, aynı zamanda aydın bir anne kimliğine bürünmesi hedeflenmiştir. Örneğin kadının kamusal alana katılımının önü açılmış olsa da meslek edinmesi kocasının iznine bağlanmıştır. Herhangi bir anlaşmazlık durumunda kadın mahkemeye meslek edinmesi durumunun aile birliğinin yararına olduğunu ispat etmek zorunda kalmıştır.²³⁵ Dönemin dergi ve gazetelerini tarayan araştırmacılar makale ve yazılarda betimlenen “çalışan kadın” imajının “ev ve aile kadını” imajını sarsmamasına dikkat edildiğinden ve kadının ev ödevlerinin (ana ve eş) öncelikli olduğunun vurgulanmasından bahsetmişlerdir.²³⁶

Yine, kadına toplum hayatında tanınan konumla aydın-anne olması amaçlanmıştır.²³⁷ Nitekim daha Jön Türkler zamanında kadının toplumda rol alacak kadar özgür olmadıkça toplumun modernleştirilemeyeceği anlaşılmıştır. Aldıkları eğitim ile kadınların aile içinde modernleştirici rol üstlenmeleri beklenmiştir.²³⁸ Mustafa Kemal’in kadınlar ile ilgili bir söylevi aynı bakış açısının Cumhuriyet döneminde de devam ettiğini göstermektedir:

“Şunu söylemek istiyorum ki, kadınlarımızın umumi vazifelerde üzerlerine düşen hisselerden başka kendileri için en ehemmiyetli, en hayırlı, en faziletli bir vazifeleri de iyi anne olmaktır. Zaman ilerledikçe, ilim geliştikçe, medeniyet dev adımlarıyla yürüdükçe, hayatın, asrın bugünkü gereklerine göre evlat yetiştirmenin güçlüklerini biliyoruz. Anaların, bugünkü

²³⁵ Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975, s.161.

²³⁶ Ayça Gelgeç Bakacak, “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Atatürk Yolu Dergisi* Sayı, 44, (Güz 2009), s. 634. Aynı doğrultuda konu ile ilgili Kemalist reformların kadınlara birbirleri ile çelişen roller ve imajlar sunduğundan bahsedilmektedir: “İş hayatında eğitilmiş profesyonel kadın; topluluklar, kulüpler kuran, buralara katılan sosyal kadın; uygun eğitim ve terbiye almış anne ve eş; gece kıyafetleri içinde balolarda dans eden, erkeklerle birlikte eğlenen feminen kadın.” Fatma Acun, “Görsel Verilerde Kadın İmajı (1923-1960)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı, 16, (Aralık 2007), s.98. Tüm bu durum rejimin hala ataerkil yapıyı devam ettirdiği yorumlarına neden olmuştur: “Dolayısı ile Türk Devrimi, Osmanlı’nın kadına yönelik algısında ilerici olmakla birlikte, diğer taraftan da hala erkek egemen bir anlayışa sahipti.” Ahmet Yılmaz, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi”, *ÇTTAD*, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), s.203.

²³⁷ Murat Belge şöyle demektedir: “...erken modernleşmenin ulus-devletçi ve milliyetçileri, özellikle geleneksel İslâm toplumunu dönüştürme projesinde kadınlara vermek istedikleri yerden dolayı kendilerinin son derece ilerici olduğuna inanmış olmalıdırlar. Çünkü kadın için iyi bir eğitim ve merkezî bir konum, Müslüman toplumda kabul görmeyen etkin bir rol talep etmektedirler. Ama tam da bu talepleri, kendileri için hayal ettikleri o ‘ilerici’liğin gerçeklikle ilgisi olmadığını gösterir. Çünkü toplum hayatında kadına tanıdıkları konum tamamen işlevseldir. Çocuğu kadın - anne - büyütür, yetiştirir. O halde annenin de iyi bir eğitimi olmalıdır.” Belge, *age*, s.677-678.

²³⁸ Ahmad, *age*, s.106.

evlatlarına vereceği terbiye eski devirlerdeki gibi basit değildir. Bugünün anaları için, gerekli özellikleri taşıyan evlat yetiştirmek, evlatlarını bugünkü hayat için faal bir uzuv haline koymak, pek çok yüksek özelliği şahıslarında taşımalarına bağlıdır. Bu sebeple kadınlarımız, hatta erkeklerden daha çok aydın, daha çok feyizli, daha bilgili olmaya mecburdurlar...”²³⁹

Aynı görüşün uygulamaya geçmiş halini ise 1937 tarihli aile bilgisi ders kitabında görmek mümkündür:

“Kızlarımız kendilerini günden güne yükseltmeye çalışmalıdırlar ki ileride ana oldukları vakit çocukları kendilerine benzesin... Sizin bugün öğrendiğiniz şey kendinizden çok, kendinizden sonraki çocuklar için lüzumludur.”²⁴⁰

İlk sayısında Kemalist devrim prensiplerini benimsediğini belirten Yücel dergisinde yayımlanmış 1940 tarihli bir yazıda kadın şu şekilde idealize edilmiştir:

“Bugün kadın doktorlardan ziyade icabında ilk tedbirleri alabilecek, yavrusunu cemiyet şartlarına uygun bir şartta yetiştirebilecek anneler istiyoruz... Kadın ulusun öz anasıdır. İlk öğütleri veren o; yetişen bir nesle, yurd ve ulus sevgisini en tesirli yolla aşılayabilecek yegâne varlık gene odur. Kızlarımız... ciddi, dürüst ve sağlam karakterli birer anne olmak emelini beslemeyi milli bir borç bilmelidirler. Yalnız müstesna hal ve gayrı tabii sebepler ve âmiller tesiri ile yuva kuramayan ve yahutta kuracak kabiliyette olmayanlar mütehassıs ve meslek sahibi olabilirler...”²⁴¹

İnkılapçı kadronun çocuğun yetişmesi sürecinde aileye biçtikleri rol, onların Cumhuriyet kadınlarıyla ilgili görüşlerini de şekillendirmiştir. Fakat dönemin devlet adamlarının aileye verdiği önem sadece onun sosyalizasyon sürecindeki etkisi ile

²³⁹ Kocatürk, *age*, s.112.

²⁴⁰ Pakize İçsel ve Nazım İçsel, *Aile Bilgisi ve Ev İdaresi, İlkokul IV*, Mürettibiye Basımevi, İstanbul, 1937, s.95. Şu tespit, dönemin kadın çalışmaları ile ilgilenen araştırmacıların görüşlerine bir örnek teşkil etmektedir: “Kemalist reformlar, kadını özgürleştirmeyi ya da kadın bilincinin ve kadın kimliğinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı değil, Türk kadınlarını, onları daha iyi eş ve anne yapacak eğitim ve becerilerle donatarak, cumhuriyetçi ataerkil düzene katkılarını artırmayı amaçlıyordu.” Zehra F. Arat, “Kemalizm ve Türk Kadını”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.52.

²⁴¹ Belge, *age*, s.679. Yücel dergisinin amaçları için bkz. Mehmet Can Doğan, “‘Yücel’ Dergisinin Fikrî ve Edebî Tahlili”, *Gazi Türkiyat*, Sayı, 3, (Güz 2008), s.98.

ilgili değildir. Aile, aynı zamanda, nüfusun fizyolojik üretimini sağlar.²⁴² Bu doğrultuda, Cumhuriyet ailesini çok çocuklu olmaya teşvik edecek etkinlikler düzenlenmiştir. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin (Çocuk Esirgeme Kurumu) düzenlediği Gürbüz Türk Çocuğu yarışmaları bu etkinliklere verilebilecek en iyi örneklerdendir.²⁴³

3. 1943 Yılında Okul Müfredat Programlarında Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel İlkeler

Eğitim sistemleri, toplumların ayrılmaz bir parçasıdır. Bir toplumda meydana gelen ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmeler o toplumun öğretim hedeflerini belirler. Eğitim sistemlerinin bir parçası olarak müfredat programları da toplumun bu hedeflerini kapsar. Öğretim sırasında kullanılan destekleyici araç, kitap ve diğer teçhizat da bu müfredat programları doğrultusunda belirlenir.²⁴⁴ Dolayısıyla, 1940'lı yıllardaki müfredat programları incelenip, 1943 İkinci Maarif Şûrası kararları ve bu kararlar doğrultusunda basılan Türk Ahlâkının İlkeleri ders kitabının nasıl bir eğitim sistemi içinde doğmuş olduğu tespit edilebilir.²⁴⁵

²⁴² Selda Şerifsoy, "Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950", **Vatan Millet Kadınlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.157.

²⁴³ Sarıkaya, **agm**, s.201-224. Ayrıca, hükümetin çocuk politikasına yön veren Gürbüz Türk Çocuğu dergisi için bkz. Çılgin, **agm**, s.97-119.

²⁴⁴ Hıfzı Doğan, "Orta Öğretim Programları Üzerinde Bir İnceleme", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C.3, Sayı, 1, (1970), s.65; İsmail H. Demircioğlu, "Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Tarih Öğretiminin Genel Amaçlarının Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.16, Sayı, 2, (2006), s.134; Yusuf Keskin, "Türkiye'de İlkokul Programlarında Yer Alan Sosyal Bilgiler İçerikli Derslere Ait Öğretim Programlarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:13, Sayı, 2, (Ağustos 2009), s.111.

²⁴⁵ Bununla beraber, belirlenen ahlak ilkelerinin kaynağını dönemin müfredat programlarında aramak için yeterli somut nedenler de mevcuttur. Türk ahlakının ilkelerinin kabul edildiği İkinci Maarif Şûrası'nın genel kurul görüşmelerinde Ahlâk Eğitimi Komisyonu Reisi Dr. Akil Muhtar Özden ahlak mevzusunu incelemek üzere başkanı bulunduğu komisyona şûranın verdiği görevlerden birinin "mektepe programlarının bu ilkeler bakımından incelenmesi" olduğunu belirtmiş ve ardından şu açıklamayı yapmıştır: "Evvelâ kıvançla söyleyeyim ki eldeki talimatnamelerde ahlâka ait esas prensipler kaydedilmiş bulunmaktadır. Yalnız bazı maddelerde ahlâk kelimesinin tekrarı doğru olacaktır." **İkinci Maarif Şûrası**, s.119. Şûra ile ilgili görüş ve gözlemlerini gazetesindeki köşesine taşıyan Niyazi Berkes de ahlak eğitimi komisyonu görüşmelerinde Maarif Vekaleti'nden iki kişinin tespit edilen ilkelerin aslında yıllardır okul programlarında yer aldığını söylediklerini belirtmiştir: "...bir aralık gayet esaslı bir noktaya daha dokunulmuştu: Vekillik erkânından iki zat, komisyonun sıraladığı ahlâk esaslarının hemen hemen madde madde denecek derecede bir benzerlikle yıllardan beri okul talimatnamelerinde yazılı olduğunu ve bunlara göre amel edildiğini hatırlattı." Niyazi Berkes, "Maarif Şûrası, İlmî Hazırlık Noksanlarını Apaçık Belirtmiştir", **Vatan**, (30 Mart 1943), s.2. Hasan Ali Yücel de açılış konuşmasında ahlak eğitimi içinde yapılacak telkinlerin tarih ve yurt bilgisi dersleri ile hâlihazırda yapılıyor olduğunu belirtmiştir. **İkinci Maarif Şûrası**, s.6.

1943 yılına gelindiğinde ise yürürlükte olan müfredat programları, ilkokullar için 1936 programı, ortaokullar ve liseler için de 1938 programları olmuştur.²⁴⁶ Her üç programın da dönemin ekonomik, toplumsal ve kültürel hedefleri doğrultusunda olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de yürürlükte olan bu programlar incelendiğinde, bir önceki kısımda yer verilen 1923'ten beri devlet düzeyinde uygulamalara konu olmuş, yurt savunmasına, milli menfaate, solidarist, sınıf çatışmasız toplum yapısına, çalışkanlık, girişimcilik ve iş ahlakına, akılcı, bilimsel yaklaşıma, bilgide pragmatist beklentilere, Türk diline, aileye, beden kuvveti ve sağlığa, tutumlu olmaya dair uygun davranışların belirlenmiş olduğu görülmektedir.

1936 İlkokul Programı ile başlanacak olursa, bu program Cumhuriyet Halk Fırkasının kabul etmiş olduğu altı ilke sonrası ilkokul programlarında ortaya çıkan ihtiyaca göre şekillenmiştir. Program ulusal eğitimde izlenilmesi lazım gelen hedeflerin “Kuvvetli Cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, lâik ve devrimci yurttaş yetiştirmek” olduğunu tespit etmiştir.²⁴⁷ Öğretmenlerin öğrencilerinde geliştirmeleri istenen Türk ulusunun menfaatini üstün tutan, fedakâr, itaatkâr, halkçı, dayanışmacı karakterleri programda şu cümlelerle yer almıştır:

“Okulda her talebe, millî şeylere ve işlere karşı sıkı sıkıya ilgilenecek, millî ülküleri tahakkuk ettirmek için canla başla çalışacak, millî ödevleri başarmak için her fedakârlığı göze alacak ve yapacak, kanunlara ve devlet otoritesine itaat edecek, askerlik, vergi, seçim gibi ödevleri içten bir istek ve bağlılıkla yerine getirecek, Türk ulusunun ve Türk yurdunun menfaatini her menfaatin üstünde tutacak, icap ederse Türk ulusu ve Türk yurdu için seve seve canını feda edecek bir ruhta yetiştirilecektir.

Her öğretmen, derslerinde sırasını getirerek, Türk ulusunun halkçı bir millet olduğunu, sınıf farkı tanımadığını, her Türkün istidat ve kabiliyetinin, bilgi ve kudretinin müsait olduğu mesleğe girmesine ve bu meslekte ilerlemesine hiçbir engel bulunmadığını belirtecektir.”²⁴⁸

²⁴⁶ O dönemdeki müfredat programları için bkz. Cicioğlu, *age*, s.91-120 ve 169-218.

²⁴⁷ İlkokul Programı, s.6.

²⁴⁸ İlkokul Programı, s.8-9.

“Çocuk millet dediğimiz büyük bir camia içinde muayyen bir meslekte toplu bir hayat içinde çalışmağa namzet olduğundan muayyen ve müşterek gayeler için elbirliği ile çalışmağa daha okulda iken alıştırılmalıdır. Çocuk bu suretle kendisinin içinde bulunduğu topluluğun bir uzvu ve ancak o topluluk içinde bir varlık olduğunu anlamağa, elbirliği ile çalıştığı arkadaşlarını daha iyi tanımağa, daha iyi takdir etmeğe, daha iyi sevmeğe, yurttaşların birbirlerine ne kadar muhtaç ve ne kadar bağlı olduklarını, birbirlerini ne kadar tamamladıklarını daha iyi anlamağa, milli tesanütün manasını daha iyi kavramaya başlar.”²⁴⁹

Programda tasarruf fikrinin Türk ailesinin imanı haline getirilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir.²⁵⁰ Öğretmenlerden öğrencilere din ve dünya işlerinin ayrılmasının ne kadar zorunlu olduğunu, bir zamanlar dini akidelerin devlet ve dünya işlerine karıştırılmış olmasından ne kadar zarar görüldüğünü tarihten örneklerle açıklamaları istenmiştir. Çocuklara dini kuralların, batıl hurafelerin yerine ilmin ve tecrübenin gösterdiği yolda ilerlemekten başka çare bulunmadığını kavratılmasının zorunluluğu belirtilmiştir.²⁵¹

Bilginin maddi hayatta başarı elde ettiren bir cihaz olması gerektiğine vurgu yapan program, verilecek bilginin mahiyeti, iş, ödev, girişim ve disiplin ile ilgili şu tespitleri yapmıştır:

“Parti programı bundan önce izah ettiğimiz düsturlarda okulda talebenin ne zihniyette, ne gibi ülkülerle ve nasıl bir karakterle yetiştirilmesini saptadıktan sonra bu düsturda talebeye verilecek bilginin karakterini ve bilginin talebeye ne yolda verilmesi lâzım geleceğini tespit etmektedir. Bu düstur okulda sırf nazarî, amelî hayatta kıymeti az bilgilerle talebenin zihnini doldurmak yolundan gidilmeyerek her çocuğa hayatta bir aile ferdi, bir meslek adamı ve bir yurttaş sıfatı ile kendisine düşen işlerde ve ödevlerde, azamî başarılik göstermek için en lüzumlu ve en zarurî olan bilgiler, itiyatlar, meharetlerle teçhiz etmenin, bu bilgilerden, itiyatlardan, meharetlerden azamî derecede istifade yolunu kendisine öğretmenin önemini belirtmektedir.

²⁴⁹ İlkokul Programı, s.23.

²⁵⁰ İlkokul Programı, s.126.

²⁵¹ İlkokul Programı, s.9.

Okulda her talebe, faydalı ve lüzumlu işlere atılmaktan, kendi kendine veya elbirliğiyle bir iş yapmaktan, içtimaî işlere karşı büyük bir alâka ve ilgi göstermekten, eline aldığı herhangi işi eksiksiz ve elinden gelen en mükemmel şekilde çıkarmaktan zevk almış ve bunu ülkü edinmiş olarak yetişmelidir...

Cumhuriyet Halk Partisi programı, ‘her öğretim ve eğitim kurumunda talebenin girişim kapasitesini kırmamağa, sevgenlik ve okşayışla özen göstermekle beraber, onları hayatta kusurlu olmaktan korumak için ciddî bir yasav ve düzene, içten bir ahlâk anlayışına alıştırmak, önemli olduğu kanaatindeyiz’ düsturu ile okulda takip edilecek disiplinde göz önünde tutulması lâzım gelen esasları saptamaktadır. Herhangi bir kurumun muntazam bir surette işlemesi ve randıman vermesi, o kurumu teşkil eden fertlerin işin düzenle ilerlemesi ve randımanın artması için zarurî olan disiplin kaidelerine elbirliğiyle, isteyerek, candan riayet etmeleriyle mümkün olabilir... Öğretmen, disiplin kaidelerini zor zoruna talebeye yaptıрмаğa değil, bu kaidelerin iş icabı zarurî olduğunu kendilerine kavratarak onları disipline alıştırmalı, disiplinin herhangi bir işten randıman alınması için zarurî olduğuna kanaat getiren talebe, bu disiplini içten bir istekle kendileri iltizam etmeli, böylelikle disiplin, çocukların ruhuna girmeli, okulun havasında yaşamalıdır. Böyle disiplinli bir çalışma muhitinde iş yapmağa alışan talebe, disipline aykırı herhangi bir hareketi teessürle karşılamağa ve mümkün mertebe kendisini bu aykırı hareketlerden sakınmağa başlar.”²⁵²

Program Türk dil devriminde okulun alması gereken durumu da tespit etmiş ve Türk Dil Kurumunun çalışmaları sonucu bilimsel incelemeler sonucunda ulaşılmış olduğu kanaatleri ve yaymak istediklerini öğrenciye ve halka yaymanın öğretmen için milli bir görev olduğu belirtmiştir.²⁵³ Programda tüm bu ilkelerin öğrencilere tarih, yurt bilgisi, Türkçe, coğrafya, hesap, resim – iş, beden terbiyesi, müzik, hayat bilgisi ve tabiat dersleri vasıtasıyla benimsetileceği belirtilmiştir.²⁵⁴

²⁵² İlkokul Programı, s.11-13.

²⁵³ İlkokul Programı, s.1-5.

²⁵⁴ İlkokul Programı, s.18-19.

1938 ortaokul programında dil inkılabını öğrenciye benimsetmenin öğretmen için ulusal bir ödev olduğu tekrar vurgulanmıştır.²⁵⁵ Ortaokullarda okuma için talebeye tavsiye edilecek eserleri seçerken göz önünde bulundurulması lazım gelen esaslar arasında şu noktaya yer verilmiştir: “Hikâyelere, fiil ve hareket gösteren eserlere ve bilhassa milli ve vatani mevzularla, Cumhuriyeti, Türk İnkılâbını ve kahramanlığı sevdirecek mevzulara ehemmiyet vermelidir.”²⁵⁶ Program, Yurt Bilgisi derslerinde, ailenin önemi, milli müdafaa, çalışma, meslek ve işbölümüne dair konulara yer vermiştir.²⁵⁷ Programda yer alan resim dersleri ile öğrencinin bir mevzu üzerinde planlı, devamlı, ilgili çalışmaya alışması hedeflendiği yazılmıştır.²⁵⁸ Jimnastik dersleri ile de öğrencinin bir taraftan sıhhatini takviye etmek diğer taraftan da karakterlerini yükseltmek amaç edinilmiştir:

“Terbiyevî cimmastik ve oyunlarla çocukların atik, çevik, kuvvetli, dayanıklı olmaları, diğer taraftan dikkatli, nizamsever, cesur, başkasını düşünen, becerikli, milliyetini ve vatanını sever olmaları temin edilmelidir.”²⁵⁹

Öğrencinin sıhhatini korumasına ait telkinler 1939’da basılan disiplin talimatnamesinde de yer almıştır. Talimatnamede Türk çocuğu “Yurt ve millet hizmetine adanmış olan sıhhat ve kuvvetini zehirli ve zararlı maddelerle tahrip etmez.” maddesi yer almıştır.²⁶⁰

1938 Lise Programında filozofî derslerinin esaslı amaçlarından birinin öğrencilerin zihinlerinde şuurlu ve sistemli bir pozitif ilim görüşünün temin edilmesi olduğu belirtilmiştir. Öğrencinin bilimde sağduyunun yeterli olamayacağını anlaması, gerçek bilim zihniyetini benimsemesi hedeflenmiştir.²⁶¹ Bu noktada mantık dersinde dikkate alınacak noktalardan biri de şu şekilde açıklanmıştır:

²⁵⁵ Ortaokul Programı, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1938, s.9-11.

²⁵⁶ Ortaokul Programı, s.20.

²⁵⁷ Ortaokul Programı, s.62-63.

²⁵⁸ Ortaokul Programı, s.86.

²⁵⁹ Ortaokul Programı, s.90. 1938 Lise Programında da beden eğitimi derslerinin amacı şu şekilde yer almıştır: “Lise sınıflarında yaptırılan terbiyevî jimnastik, oyun ve sporların gayesi vatana sıhhatli, kuvvetli, çevik, mütenasip, becerikli, vazifesinas, çalışkan, feragat sahibi, milliyetini ve vatanını sever gençler yetiştirmektir.” Lise Programı, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1938, s.85.

²⁶⁰ Ortaokullar, Liseler, Şehir İlk Öğretmen Okullarıyla Meslekî Ve Teknik Okullar Disiplin Talimatnamesi, T.C. Maarif Vekilliği, İstanbul, 1939, s.4.

²⁶¹ Lise Programı, s.12-13.

“Öğretmen bu derste vakıaların kaza, libre, arbitre, adi manada tesadüf, tabiatüstü kuvvetlerle izah etmenin ilim zihniyetine uygunsuzluğunu talebeye iyice anlatacaktır.”²⁶²

Programda sosyoloji dersleri ile birlikte sınıf mücadelesinin zararlarından bahsedilip, Türk Cumhuriyetinin iş bölümünden doğan çeşitli iş gruplarına ayrılmış bir toplum olduğunun anlatılması yer almıştır.²⁶³ Öğrencilere “modern istihsalin karakteri”, “iş bölümü” ve “tesanüt” meselelerinin anlatılması uygun görülmüştür.²⁶⁴

Bu üç programda yer alan ilkeler üzerinden denilebilir ki, buraya kadar ele alınan tek parti politikaları dönemin eğitim sistemi içine olabildiğince nüfuz etmiştir. 20. yüzyıl başlarında Türkiye’de görülen bu ana istikametlerin İkinci Maarif Şûrası’nda ne gibi bir ahlak ortaya çıkarmış olduğu bundan sonraki bölümün konusudur.

²⁶² Lise Programı, s.17.

²⁶³ Lise Programı, s.17-18.

²⁶⁴ Lise Programı, s.23.

İKİNCİ BÖLÜM

1943 İKİNCİ MAARİF ŞÛRASI VE TÜRK AHLAKININ İLKELERİ

İkinci Maarif Şûrası 15-21 Şubat 1943 tarihinde birinci bölümde bahsedilmiş olan Erken Cumhuriyet döneminin genel koşulları içinde toplanmıştır. İkinci Maarif Şûrası'nda, ileride ayrıntısıyla ele alınacağı üzere, birinci bölümde bahsedilen kurumsal atılımlarda ve dönemin devlet adamlarının söylemlerinde ortaya çıkan ihtiyaç ve amaçların gerektirdiği ahlak ve faziletin ele alındığı görülmektedir. Ahlak eğitimi, bu haliyle, Türk inkılabında kurumsal atılımların tamamlayıcı bir parçası, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma arzusu içinde eksikliği hissedilen fazilet ve değerlerde devletin bir müdahalesi olarak ortaya çıkmaktadır. Devletin eğitim aracılığıyla ahlaka olan bu müdahalesini gerekçeleri ve hedefleriyle Cemil Sena Ongun, Varlık Dergisi'nde Ahlâk Davası başlığıyla kaleme aldığı yazısında şöyle açıklamıştır:

“Cumhuriyetimizin başardığı büyük inkılâpların gayesi, esasen var olan Türk medeniyetini, çağdaş medeniyetin yöneldiği yollara çevirmek ve bu yollarda ilerlemek için gerekli olan tekmil maddi ve manevi araçları ve şartları hazırlamaktır... Fakat medeniyet ve tarihin yücelerek ve gelişerek devam edebilmesi için, yalnız kanunlar ve buyruklar kâfi olmadığı gibi, vücuda getirilen maddi eserler de kâfi değildir. Devlet uzviyetinin düzgün ve kendi rejim ülkülerine uygun bir surette işleyebilmesi için, bunları işletmeye memur olacakların ruhlarında ve vicdanlarında da bir inkılap yapmaya ihtiyaç vardır... Şu halde tinsel kişiliğimizin yaratılmasında bezenmesinde devletin yol göstermesinden daha tabii bir şey yoktur.

Vakıa sosyologlara göre, her topluluk, kendi kurumlarını, kendi irade ve ortaklaşa tasarımlarının gerekli kıldığı yaygın ve belirsiz bir atılmayla yaratır. Bireysel (ferdî) yarışmalar, topluluğun determinizmine aykırı hareketlerdir. Yani her ulus, kendi ekonomi, din, aile, lisan ve sanat gibi, hukuk ve ahlakını da, kendi iradesi ile yaratır. Bunlar suni olarak, emir ve telkinle, kendi doğal (tabii) şekillerini ve seviyelerini hiçbir zaman değiştiremezler.

Fakat, devlet, ulusal iradenin somut (mücerret) ve dinamik bir şeklinden başka bir şey değildir. Yokluğu veya eksikliği his olunan her hangi bir meziyet veya faziletin kazanılmasında, zamanın bilinçsiz ve engellerle dolu akışını beklemek, çok sürat isteyen terakkiye hiç kavuşamamak demektir. Devlet, yaratılması veya geliştirilmesi gerekli olan değerleri geciktiren şeyleri kaldırmaya ve hekimin yaptığı gibi, ulusal hayata yardım etmeye mecburdur. Bu hakikati çoktan keşfettiği halde, harekete geçmek zamanını gözlemiş ve beklemiş olan cumhuriyetimiz, gelecek nesillerin ahlakını, metotlu ve disiplinli bir çalışmayla, programlaştırma işini, geçende toplanan Maarif Şurasına vermiştir. Nasıl ki, bütün diğer inkılâplarımız devlet elinde gerçekleşmişse, ahlâk inkılâbı da bir devlet işi ve meselesi olarak ortaya çıkmaktadır...”²⁶⁵

Ahlak eğitimi inkılapların tamamlayıcı bir ögesi olarak sistemli bir şekilde ilk defa 1943 yılında ele alınırken, aynı yıllarda şûranın gündemine ahlak konusunun alınmasını aydınlatan gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Bir sonraki kısım, İkinci Maarif Şûrası’na geçmeden önce, şûrada ele alınan konuları açıklayacak dönemsel koşulları incelemektedir.

1. Dönemin Genel Koşullarında Eğitim, Ahlak ve İkinci Maarif Şûrası

1.1. İkinci Dünya Savaşı

Türkiye İkinci Dünya Savaşı’na fiili olarak katılmamıştır. Buna rağmen savaşın etkileri kendini ekonomik ve toplumsal alanda hissettirmiş, İkinci Maarif Şûrası’nın toplandığı dönemin genel koşullarını belirlemiştir. Bu dönemde güvenlik politikaları arttırılırken, gençlerin savaş kabiliyetleri ve eğitimin bu noktadaki rolü tekrar hatırlanmıştır. Savaş dönemlerine özgü olağanüstü ekonomik politikalar uygulamaya geçirilirken, azınlık bir kesimin savaş koşullarını fırsata çevirmesi ahlak sorununu da beraberinde getirmiştir. Savaş, bunların yanında, ideolojiler çatışması olarak görülmüş ve savaş sonrası dönemde galip ideolojinin olası saldırısına karşı tedbirler düşünülürken, İkinci Maarif Şûrası’nda ele alınan ahlak davasının bu noktadaki önemine vurgu yapılmıştır.

²⁶⁵ Cemil Sena Ongun, “Ahlâk Davası”, *Varlık*, C.13, Sayı, 233, (15 Mart 1943), s.341-342.

1.1.1. Güvenlik ve Eğitim

İkinci Dünya Savaşı başlarında Almanya'nın Avrupa'daki yayılan istilası, Sovyetlerin uzlaşmaz tavrı ve Arnavutluk'un İtalya tarafından işgali Türkiye'nin savunma ile ilgili endişelerini üst seviyeye çıkarmıştır.²⁶⁶ Savaş dönemi boyunca yaklaşık 900 bin asker silah altına alınmıştır.²⁶⁷ 5 Ağustos 1942'de okunan hükümet raporunda Şükrü Saraçoğlu ordunun kuvvetli ve her an savaşa girecekmiş gibi hazır tutulduğunu söylemiştir.²⁶⁸

Savaş tehdidinin bu denli hissedildiği bir dönemde, “vatan için savaşmak ve ölmek” sloganı vazife olarak tanımlanmış ve bu vazife Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in 1940 ve 1945 yılları arasında yaptığı konuşmalarında gençliğe tekrar tekrar hatırlatılmıştır.²⁶⁹ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 19 Mayıs 1942 tarihinde Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle yaptığı konuşmada devam eden savaştan ders çıkarılması ve gençliğin bu tarz felaketlere karşı daha güçlü ve hazırlıklı yetiştirilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁷⁰ Hasan Ali Yücel radyoda yaptığı konuşmada, savaşta olunmayışının büyük bir şans olduğunu, fakat bunun daha zorlu savaşlara girilmeyeceği anlamına gelmediğini, bu nedenle gençleri “dövüşmeye hazırlamak, kaya parçaları gibi sağlam, aslanlar gibi yiğit, kolu, bacağı, gönlü, kafası kuvvetli yetiştirmek” gibi vazifeleri olduğunu söylemiş ve bu vazifelerini yapmalarını engelleyen, gençlerin sağlığını bozan tütün belasından kurtulmak için ailelerin yardımı gerektiğini belirtmiştir.²⁷¹ Meclis konuşmalarında da gençlerin mücadele gücünün daha iyi bir düzeye getirilmesi için Maarif Vekâletinden eğitim programlarının yeniden ele alınması istenmiştir.²⁷²

²⁶⁶ Özgür Yılmaz, *İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Dönemde Türkiye'de İdeolojik Politikaların Doğuşu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2004, s.25. Mussolini İtalyası'nın 1930'ların ortasında hala tarihsel misyonlarının Asya ve Afrika'da yattığını savunduğu görülmektedir. Ahmad, age, s.86.

²⁶⁷ Hasan Çetin, *İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2007, s.157.

²⁶⁸ İsmail Arar, *Hükümet Programları: 1920-1965*, İstanbul, 1968, s.135.

²⁶⁹ Halise Karaaslan Şanlı, *Hasan Âli Yücel Konuşmaları: Ulusal Kimlik İnşası ve Politik Retorik*, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara, 2012, s.253.

²⁷⁰ İsmet İnönü, *Eğitim-Öğretim Üzerine*, Hazırlayan: İlhan Turan, İnönü Vakfı, Ankara, 2006, s.93.

²⁷¹ Hasan Ali Yücel, *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.114-117.

²⁷² Şanlı, age, s.268.

1.1.2. Ekonomide Ahlak Buhranı

Bununla beraber, savaş yılları ekonomide devlet müdahaleciliğinin arttığı bir dönem olmuştur. Türkiye bilfiil savaşta yer almamasına rağmen her an savaşa girecekmiş gibi bir iç politika izlemiş, ekonomiyi ve orduyu ayakta tutmaya çalışmıştır.²⁷³ Ne var ki iktisadi alanda yaşanan gelişmeler hükümeti ülkenin egemen sınıfları ile karşı karşıya bırakmıştır.

Savaş döneminde alınan ilk tedbir Ocak 1940'da çıkarılan Milli Korunma Kanunu olmuştur. Kanun ile ülke ekonomisinin askeri ihtiyaçları karşılayacak şekilde yönlendirilmesi kabul edilmiştir. Bu kanunla hükümet gerekli gördüğü takdirde özel sanayi tesislerine el koyma, 500 hektardan büyük arazileri kamulaştırma, hangi ürünlerin ne miktarda ve nitelikte üretileceğine karar verme, fiyatları denetleme, tarımsal ürünlere düşük fiyatla el koyma hakkını elde etmiştir.²⁷⁴ Yine, düzenli işçi temini maksadıyla ülkedeki tüm vatandaşlar için ücretli mesai yapma zorunluluğu ile işyerini terketme yasağı getirmiş, hükümete hafta tatillerini kaldırma yetkisi vermiştir.²⁷⁵

Milli Korunma Kanunu ekonomide tamamen devlet kapitalizminin egemenliğini temin edecek derecede güçlüdür. Kanunun hükümleri hem işçinin hem de burjuvazinin aleyhindedir. Nitekim bazı milletvekilleri burjuva hürriyetinin ana bileşenlerinden olan özel teşebbüs hakkına tehdit olabilecek bu durumun mecliste tartışılmasını istemiştir. Fakat uygulamada, işçinin üzerine ağır bir yük bindirilirken burjuvazi aleyhinde olan hükümleri çok sınırlı bir şekilde uygulanmış, kanun egemen sınıfların aleyhine olmaktan çok lehine olmuştur.²⁷⁶

Bununla beraber, savaş yıllarının özel ekonomik koşulları egemen sınıfların aşırı zenginleşmesine neden olunca hükümet ile bu sınıfların çatışması kaçınılmaz olmuştur. Hükümetin hızla artan gerçek bütçe harcamalarına karşın reel bütçe kaynaklarını yaratamaması enflasyonun kontrolden çıkmasına neden olmuştur. Bu enflasyon ortamı sanayi ve özellikle ticaret burjuvazisi ile büyük toprak sahiplerinin

²⁷³ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s.187-191.

²⁷⁴ Buluş, *age*, s.104.

²⁷⁵ Mehmet Şehmus Güzel, "İkinci Dünya Savaşı Boyunca Emek ve Sermaye", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, İletişim, İstanbul, 2011, s.199-209.

²⁷⁶ Timur, *age*, s.193-197.

vurgunlarına sahne olmuştur. Aldığı tüm önlemlere rağmen askeri beslemede ve kıtlık içindeki halka tüketim malları sağlamada zorlanan hükümet, karaborsa ve ihtikâr süreci ile zenginleşen bu kesime sert bir tavır takınmıştır.²⁷⁷ Bu koşullar altında savaş yılları, şahsi menfaati esas alan bir takım ferdi hareketler karşısında milli menfaatin hatırlatıldığı bir dönem olmuştur. Dönemin Ticaret Vekili 1940 Ağustos'unda "tacir, ihracatta olduğu kadar ithalatta da memleketin yüksek menfaatlerinin bekçisi olan hükümetin takip ettiği siyasetin sadık mümessili... olarak çalışmaya mecburdur"²⁷⁸ diyerek, 1941'in ilk aylarında da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü;

"İthalat tüccarlarından şikayetim (var)... vazifelerinin yalnız kendi menfaatlerine inhisar etmediğini, onun fevkinde umumi menfaatin hakim olduğunu anlatmaya çalışacağım, olmadığı taktirde... ithalatı yalnız devlete inhisar ettirmek teşebbüsüne geçeceğim"²⁷⁹

diyerek ticaret burjuvazisini uyarmışlar, umumi menfaati ya da memleketin menfaatini hatırlatmışlardır. Cumhurbaşkanı'nın yaşanan gelişmelere olan bakışının ve vurguncu kesime karşı öfkesinin en çarpıcı örneklerinden biri 1942'de meclisi açış nutku olmuştur:

"Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası... Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metai yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar... büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar... Ticaretin ve iktisadi faaliyetin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız."²⁸⁰

Gerçekten tanınmamıştır da. Oluşan aşırı kazançlar 1942'de Varlık Vergisi adıyla vergilendirmişlerdir. Varlık vergisi, bir kereye mahsus toplanan ve itiraz hakkı

²⁷⁷ Tezel, *age*, s.307-311.

²⁷⁸ Tezel, *age*, s.311.

²⁷⁹ Tezel, *age*, s.312.

²⁸⁰ Tezel, *age*, s.312.

bulunmayan olağanüstü bir vergi olarak öngörülmüştür.²⁸¹ Toplanan verginin % 53'ünü azınlıklar, % 36,5'sını Müslümanlar ve % 10'unu yabancılar karşılamıştır. Vergisini ödemeyenler önce kamplara daha sonra da çalıştırılmak üzere Aşkale'ye gönderilmişlerdir.²⁸²

İsmet İnönü buhranlı ülke ortamında egemen sınıfların sergilediği bu bencil hareketleri ahlak sarsıntısı ve kötü ahlak örnekleri olarak dile getirmiştir:

“Harp facialarının, milletlerin ahlakı üzerinde acıklı yıkıntıların her gün arttığını görüyoruz. Harp belasından olan darlık ve pahalılık, vücutlar üzerinde olduğundan ziyade ahlak üzerinde sarsıntıları hissettiriyor... Vatanın geniş zamanlarını ve dar zamanlarını yalnız kendi haksız zenginlikleri için marifet fırsatı bilen soysuzlara nefretle, iğrenme ile bakınız. Muhakkak biliniz ki, kötü fırsat düşkünlerinin ve kötü ahlak örneklerinin yalancı mumları, umduklarından çok kısa bir zaman tütebilecektir.”²⁸³

Egemen sınıfların bencil tutumlarının ahlaki bir sorun olarak ele alındığı bu dönemde, hükümetin ekonomik grupların faaliyetlerinde milli menfaati gözetmesini temin edecek/denetleyecek kurumsal düzeyde adımlar attığı görülmektedir. Ekonomik gidişatı denetlemek için 1943'ün ilk aylarında Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu kabul edilmiştir. Kanunun gerekçesinde ana hedefin ülkenin ekonomik gruplarının faaliyetlerinde meslek ahlakını tesis etmek olduğu, nitekim içinde bulunulan zamanın bu grupların milli menfaat doğrultusunda çalışmalarını temin edecek bir meslek ahlakının bulunmadığını gösterdiği belirtilmiştir:

“Ana hedef, milli varlığımızın temellerinden birini teşkil edecek meslek ahlak ve disiplinini bu teşkilat vasıtasıyla tüccar, sanayici, esnaf zümrelerinin faaliyetleri sahasında da günün ihtiyaçlarına en uygun bir şekilde tesis etmektir. Filhakika tüccar, sanayi ve esnaf zümrelerinin, memleketin umumi menfaatlerine uygun bir şekilde çalışmalarını temin

²⁸¹ Verginin yasa metninde bir ayırım yapılmamakla beraber, uygulamada azınlıkların hedef alındığı bilinmektedir. Bkz. Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.201.

²⁸² Buluş, **age**, s.105.

²⁸³ İnönü, **age**, s.94.

edecek bir meslek ve ahlak disiplininin mevcut olmadığı, içinde bulunduğumuz senelerin açıkça meydana çıkardığı bir hakikattir... muayyen bir kadro ve teşkilat içinde birleşmiş meslek mensupları, devletin karşısında bir fert gibi yer alarak, en sıkı ve tesirli bir kontrole tabi tutulabilirler”²⁸⁴

Bu kanuna ileride programına liberal ekonomiyi alarak kurulacak olan Demokrat Parti’nin lideri Adnan Menderes, “Nasyonal Sosyalist Almanya ile Faşist İtalya’nın iktisadi teşekküllerini bize getirmek istiyorlar” diyerek karşı çıkmıştır.²⁸⁵

1.1.3. İdeolojiler Çatışması Olarak İkinci Dünya Savaşı ve İkinci Maarif Şûrası

İkinci Dünya Savaşı, ülke içinde yarattığı bu sorunların yanında, sadece ülkeler arasındaki toprak çekişmesi olarak değil aynı zamanda bir ideolojiler savaşı olarak görülmüştür. Etem İzzet Benice’nin Büyük Doğu Dergisi’nde yazdıkları savaşa olan bu bakış açısını özetlemektedir:

“İkinci dünya harbi yalnız bir menfaat, coğrafya, pay, refah ve nüfus didişmesi değildir... Faşizma, Nazizma, Komünizma, Demokrasya, Liberalizma, bütün bunlar yeni ve eski insanlık, fikir, ilim, iman, ruh ve şuur mücadelesinin birer muhassalası olarak bu harp içinde topyekûn sahneye çıkmışlardır... Geleceği bilmiyoruz. Belki bizim inanımızın tıpkısı, belki benzeri, belki zıddı... Ancak Türk delikanlısı için hazır bulunuşun, bugün olduğu gibi yarın da tek parolası şu olacaktır: Türk demokrasyasına bağlanmak ve sonuna kadar inanmak... Bu demokrasya, milli bütünlük ve birlik, hudutsuz vatanseverlik, her gücü memleketin ve milletin selâmetine teksif etmek; hür doğmak, hür yaşamak, en iyi, en doğru, en ahlâklı ve en verimli olmak inanıdır...”²⁸⁶

²⁸⁴ Timur, *age*, s.230.

²⁸⁵ Timur, *age*, s.230.

²⁸⁶ Etem İzzet Benice, “Bugünün ve Yarının Türk Genci”, *Büyük Doğu*, (22 İlkteşrin 1943), s.3. Yine, Büyük Doğu’da bir yazısı çıkan Suphi Nuri İleri “Biz Türküz, yalnız Türküz. Biz yalnız Türklük taraftarıyız ve başka bir şey olamayız. Fakat bu ikinci cihan harbi birbirine zıt ideolocylar uğrunda savaşıyorlar, hayranlar, dostlar tedarik etmek için ellerinden gelen propagandayı yapmaktan çekinmediler. Bu propagandalara kapılan gençlerimiz de var. Halbuki bizim davamız bambaşkadır. Biz kendi dertlerimiz ile uğraşmak zorundayız. Gençliğimiz başıboş bırakılmamalıdır...” diyerek gençliğin savaş döneminde ortaya çıkan bu ideolojik istilalar karşısında başıboş bırakılmaması

Savaşın maddi boyutlarının ötesinde bir fikirler çatışması olarak görüldüğü ve gençlerin uyarıldığı bu süreçte, Cemil Sena Ogun bir dergide ele aldığı ahlak mevzusunda savaşta savunulan ideolojik prensipleri ahlak prensipleri olarak telakki etmiş, milletlerin kendi ahlaklarını savundukları için savaştıklarını ve dünya için mesele olan ahlakın ondan bir parça olan Türk ulusu için de hayati önem arz ettiğini, Cumhuriyetin de ahlak inkılabı olarak İkinci Maarif Şûrasında ele aldığı ahlak davasının öncelikle bu zarureten doğduğunu belirtmiştir.²⁸⁷ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de, İkinci Maarif Şûrasının bitiminden hemen iki gün sonra yayımladığı beyannamede savaş sonrası doğabilecek buhranlara dikkat çekmiş ve böyle bir durumdan ancak milli değerleri benimsemiş, ahlakı sağlam gençlerin yetiştirilmesi ile kurtulabileceklerini vurgulamıştır:

“Ahlakta ve karakterde sağlam temelli vatandaşlar yetiştiren... bir (eğitim) teşkilatın(ın) bütün memleketi kaplamasını istiyoruz... Sarsılmaz bir surette inanıyoruz ki Cihan Harbi içinde ve harp sonrası doğabilecek buhranlardan bir milletin selamet ve kudretle çıkması için, o milletin hakiki kıymetlere dayanması lazımdır.”²⁸⁸

Şûra'nın toplandığı günlerde ahlak mevzusunu ideolojik bir tedbir olarak ele alan ve bu doğrultuda İkinci Maarif Şûrası'nın önemine değinen görüşlere basında çıkan diğer yazılarda da yer verildiği görülmektedir. Asım Us Vakit Gazetesi'nde, Maarif Şûrası'nı ele aldığı yazısında şu cümleleri kaleme almıştır:

“Vaktile liberal nazariye devlet fert içindir derdi. Bunun zıddı olarak faşistlik ortaya çıktı. O da fert devlet içindir dedi... Bu harp hangi tarafın zaferiyle sona ererse ersin, eski dünya şartlarını ortadan silip süpürecek, mutlaka yeni bir âlem meydana gelecektir... Bu itibarla maarif şûrasının bu defaki toplantısında bilhassa ahlâk mevzuu üzerinde durmuş olması çok yerindedir. Türk birliği temeline dayanan cemiyetimiz, okullarında

gerektiğini belirtmiştir. Suphi Nuri İleri, “Mefkûre Eksiğimiz”, **Büyük Doğu**, (26 İkinciteşrin 1943), s.5 ve 12.

²⁸⁷ Ogun, **agm**, s.342.

²⁸⁸ İnönü, **age**, s.97-98.

çocuklarını yetiştirirken, yalnız bugünkü değil, yarınki dünya şartlarını da göz önüne getirmek mecburiyetindedir.”²⁸⁹

Kemal Turan, Ulus’taki “İkinci Maarif Şûrası” başlıklı yazısında, dünya savaşının bir “kültürler çarpışması” halini aldığını belirtmiş ve kültür meselesinin önemli bir unsuru olarak ahlak eğitiminin önemine değinmiştir.²⁹⁰ Ulus Gazetesi’ndeki bir başka yazı da harp sonrası dünyasının ölçü ve nizamlarının alt üst olacağını söyleyip, Maarif Şûrasının işte böyle bir zamanda iş başına çağırıldığını vurgulamıştır.²⁹¹

1.2. Hasan Ali Yücel ve Dönemin Eğitiminin Genel Özellikleri

Bu dönemde uygulanan eğitim politikalarında, Hasan Ali Yücel’in etkin bir rol oynadığı, ikna kabiliyeti ile devletin üst kademesini etkilediği bilinmektedir.²⁹² Bu durum Yücel’i görevde kaldığı süre içinde eğitim politikalarının tek yetkili ismi haline getirmiştir.²⁹³ Dolayısıyla İkinci Maarif Şûrası’nın toplandığı tarihi kapsayan döneme Hasan Ali Yücel dönemi denilebilir.

Hasan Ali Yücel, 1921’de İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünden mezun olmuş, İzmir ve İstanbul’daki okullarda öğretmenlik yapmıştır. 1927 yılında Bakanlık müfettişi olan Yücel, 1930 yılında Fransa’ya gönderilmiştir. Aynı yılın sonlarında Mustafa Kemal’in kafilesinde yurt gezisine katılmıştır. 1932’de Gazi Eğitim Enstitüsü Müdürü, 1933’te de Ortaöğretim Genel Müdürü olmuştur. 1935’te

²⁸⁹ Asım Us, “Ankarada Maarif Şûrası Toplantısı” *Vakit*, (17 Şubat 1943), s.1.

²⁹⁰ Kemal Turan, “İkinci Maarif Şûrası”, *Ulus*, (16 Şubat 1943), s.4; “İkinci Maarif Şûrası”, *Ülkü*, C.13, Sayı, 35, (1 Mart 1943), s.23.

²⁹¹ F. Başçavuşoğlu, “Gençlik – Terbiye”, *Ulus*, (19 Şubat 1943), s.2. Tasviri Efkâr’da şûra nedeniyle kaleme alınan bir yazı da yüksek ahlakın fikir kuvvetine dayandığını belirtmiş ve savaş sonrası doğabilecek buhranlara ancak fikri kuvveti yerinde bir gençlik ile karşı konulabileceğini söylemiştir. “Herşeyden Evvel Seciye Kuvveti Lâzım!”, *Tasviri Efkâr*, (18 Şubat 1943), s.1 ve 3.

²⁹² Alev Coşkun, Yücel’in ikna kabiliyetini şöyle betimlemiştir: “Devletin üst kademesini, Başbakan ve Cumhurbaşkanı etkiliyor, onların onayını alabiliyordu. Etkin bir örgütçü, etkin bir politikacıydı.” Alev Coşkun, *Hasan Âli Yücel: Aydınlanma Devrimcisi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s.140.

²⁹³ Nitekim Yücel, tercüme hareketi sırasında Türkçeye çevrilecek eserleri belirleyen tek isim olduğu yönünde suçlamalarla da karşı karşıya kalmıştır. H. Haluk Erdem, “Hasan-Âli Yücel ve Birinci Türk Neşriyat Kongresi”, *Hasan-Âli Yücel*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.174.

milletvekili seçilen Yücel 1938 ile 1946 yılları arasında siyasi hayatını Milli Eğitim Bakanı olarak geçirmiştir.²⁹⁴

Yücel dönemi eğitim sisteminin iktisadi alanda üretken, medeni dünyanın bir üyesi ve milliyetçi yurttaş tipini hedeflediği söylenebilir. Hasan Ali Yücel, eğitim ile ülkede sadece okuma ve yazma oranının artırılmasını yeterli bulmamış, bireyleri, aynı zamanda, Türkiye Cumhuriyetinin sağlıklı, milli davayı benimsemiş ve iktisadi alanda verimli yurttaşları olarak görmek istemiştir.²⁹⁵ Yücel'in gençliğe övgüleri "çelik gibi sağlam vücutlu", "ruh ve bedence sağlam", "bedence gürbüz", "ahlaklı", "çalışkan", "çetin iradeli", "her güçlüğü yenecek kudrette ve kıymette" gibi ifadelerden oluşmuş, radyo konuşmalarında da iyi bir yurttaş çalışkan, iyi ahlak sahibi, fedakâr ve milliyetçi olarak tanımlamıştır.²⁹⁶

Bu dönemde ekonomik kalkınma yolunda eğitime verilen önem doğrultusunda mesleki ve teknik eğitim ön plana çıkmış, bakanlıkta bu konuyla ilgilenmek üzere müsteşarlık kurulmuştur.²⁹⁷ Yine köy halkını üretken kılmak – ayrıca rejimin felsefesini benimsetmek- amacıyla 17 Nisan 1940 tarihinde köy enstitüleri kurulmuştur.²⁹⁸

Cumhuriyet rejiminin radikal modernleşme projesi eğitim ve kültür alanlarında en geniş kapsamına da bu dönemde ulaşmıştır.²⁹⁹ 2 Mayıs 1939'da kendisinin açılış konuşmasını yaptığı Birinci Türk Neşriyat Kongresinde Doğu ve Batı klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi için Tercüme Bürosu kurulması kararı

²⁹⁴ Rıfat Okçabol, "Hasan-Âli Yücel: Bilime Bakışı ve 1946 Üniversite Reformu", **Hasan-Âli Yücel**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.415. Yedi yıl yedi ay yedi gün görevinde kalan Yücel 5 Ağustos 1946 yılında görevinden ayrılmış ve Cumhuriyet tarihinin en uzun süre görev yapan Milli Eğitim Bakanı olmuştur. Mualla Bilgin Aksu, "Milli Eğitimimizin Eşsiz Bakanı: Hasan-Âli Yücel", **Hasan-Âli Yücel**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.121-122.

²⁹⁵ **Birinci Türk Neşriyat Kongresi 1-5 Mayıs 1939, Raporlar-Teklifler-Müzakere Zabıtları**, Edebiyatçılar Derneği Yayınları, Ankara, 1997, s.12.

²⁹⁶ Şanlı, *age*, s.251 ve 254.

²⁹⁷ Kemal Turan, **Ahilikten Günümüze...**, s.85.

²⁹⁸ Hüseyin Gül, "Atatürk ve Hasan-Âli Yücel Dönemi Eğitim Reformları ve Günümüze Çıkarımlar", **Hasan-Âli Yücel**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.290-291. Hasan Ali Yücel "Köy hayatının kendine has şartlarını göz önünde bulundurmadan köyde eğitim işini şehir hayatına kıyas ederek tanzim etmenin sakatlığını, tecrübe bize fiili surette göstermiştir" demiş Köy Enstitülerinin oluşumundaki temel etkene ışık tutmuştur. Songül Sallan Gül, "Cumhuriyetten 1940'lı Yıllara Toplumsal Dönüşümler: Eğitim ve Hasan-Âli Yücel", **Hasan-Âli Yücel**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.315.

²⁹⁹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, C.3, İletişim, İstanbul, 2014, s.25.

alınmıştır.³⁰⁰ Dünya klasikleri çevirileri 1941 yılında yayımlanmaya başlamış ve Yücel'in bakanlığı sırasında 496 çeviri yayımlanmıştır.³⁰¹ Yücel, Birinci Neşriyat Kongresinde hümanizma hareketi olarak adlandırılan tercüme seferberliğinin zorunluluğunu şöyle açıklamıştır:

“Garp kültür ve tefekkür camiasının seçkin bir uzvu olmak dileğinde ve azminde bulunan Cumhuriyetçi Türkiye, medeni dünyanın eski ve yeni fikir mahsullerini kendi diline çevirmek ve âlemin duyuş ve düşüncüsü ile benliğini kuvvetlendirmek mecburiyetindedir. Bu mecburiyet bizi geniş bir tercüme seferberliğine davet ediyor.”³⁰²

Modern Türk kültürünün medeni dünyanın fikir ürünlerinden beslenerek yükselmesini isteyen Yücel aynı zamanda Cumhuriyet felsefesinin önemli bileşeni milli eğitimden de ödün vermemiştir.³⁰³ Dolayısıyla onun dönemini de kapsayan 1923-1946 yılları arasındaki sürecin bütünselliği ve sürekliliği Cumhuriyet eğitim tarihinin en önemli özelliklerinden biri olarak görülmüştür.³⁰⁴

³⁰⁰ Hüseyin Gül, *agm*, s.289. Hasan Ali Yücel Osmanlının gerilemesini bu tarz bir kültür hareketinin yapılmamış olmasına bağlamaktadır: “Garpla fikir temasına başladığımız son asırlarda daima günün ihtiyaçları baskısında kalmış, o günü doğuran kültür kaynaklarını araştırma zorunluluğunu bir türlü duymamışızdır. Büyük bilgin Kâtip Çelebi veya Şanizade gibi pek mahdud birkaç istisna, bahtiyar sayılması gerekli bu kaynaklardan haberdar olmuşlar ve fikirciliğin hayatımıza getirdiği yenilikler o tesadüflere borçlu kalmışlardır.” Zeki Arkan, “Hasan-Âli Yücel’in Tarihçiliği ve Türk-İngiliz İlişkileri”, *Hasan-Âli Yücel*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.149.

³⁰¹ Mehmet Başaran, *Büyük Aydınlanmacı Öğretmenim Hasan Âli Yücel*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.72.

³⁰² *Birinci Türk Neşriyat...*, s.12.

³⁰³ Kerimoğlu ve Vural konu ile ilgili şu yorumu yapmışlardır: Cumhuriyet felsefesini içselleştirmiş olan Hasan-Âli Yücel’in Milli Eğitim Bakanlığı dönemindeki uygulamalarına bakılacak olursa, “evrenselliğe” açık bir “ulusal” eğitim politikası uyguladığı görülür. Kerimoğlu ve Vural, *agm*, s.179. İnönü dönemi eğitim ve kültür politikaları üzerine yapılmış bir tez de, Yücel’in eğitim bakanlığını da içine alan dönemle ilgili şunları kaydetmiştir: “Hümanistleştirme ve laikleştirme şeklindeki kültür politikaları, eğitim programlarına yansımakla beraber, milli anlayıştan da büsbütün uzaklaşmış değildir.” Ali Ata Yiğit, *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, s.53. Ayrıca Yücel parlamento konuşmalarında milliyetçi-hümanizm ikiliğinden ikincisine yalnızca bir kere yer vermiş, konuşmalarının altyapısını milliyetçi ideoloji oluşturmuştur. Şanlı, *age*, s.263. Hasan Ali Yücel’in milli değerlere ve hümanizmaya yaklaşımı ile ilgili bu tespitlerin, onun liseler hakkındaki düşüncelerine yansıdığı görülmektedir. Yücel, nitekim, Birinci Maarif Şûrasında liseler için “müsbet bilim zihniyetinin, milli kültürün ve hümanizma ruhunun hal ve istikbalini bu müesseseler tayin edecektir” demiştir. *Birinci Maarif Şûrası*, T.C. Maarif Vekilliği, Ankara, 1939, s.12.

³⁰⁴ Kemal Kocabaş, “Yaşamından Kesitlerle Hasan-Âli Yücel”, *Hasan-Âli Yücel*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.69-70.

2. İkinci Maarif Şûrası

2.1. Eğitim Şûraları ve İkinci Maarif Şûrası

İkinci Maarif Şûrası, birinci bölümde ele alınan ekonomik, toplumsal ve kültürel hedefler ve onların belirlediği eğitim sistemi ile, burada bahsedilen eğitim ve savaş koşulları içerisinde, 15 Şubat 1943 tarihinde Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesinde Hasan Ali Yücel'in başkanlığında toplanmıştır.³⁰⁵ Şûra ahlak eğitimi konusunu gündemine almış ve bu konuyu tetkik etmek üzere bir ahlak eğitimi komisyonu oluşturulmuştur. Bunun dışında dil ve tarih meseleleri de şûranın diğer iki gündem konusunu oluşturmuş ve bu konuları incelemek üzere ana dili komisyonu ve tarih öğretimi komisyonu kurulmuştur. Sadece ahlak eğitimi komisyonunun faaliyetlerine yer verilecek olan bu bölümde, öncelikle şûraların önemini kavramak adına eğitim şûralarının tarihçesine göz atılabilir.

2.1.1. Eğitim Şûralarının Tarihçesi ve Önemi

Eğitim meselelerini görüşmek üzere danışma kurulu olarak toplanan şûraların tarihi meşrutiyet öncesi döneme kadar götürülebilir.³⁰⁶ Cumhuriyetin hemen öncesinde de, Osmanlı'da bu tip toplanmaların izlerine rastlanmaktadır. Örneğin, 1911 yılında çıkan bir nizamname ile eğitim meclisi toplanma sürelerine göre on beş günde bir ve yılda bir olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yılda bir toplanan meclise meclisin daimi üyelerinin yanında ülkenin eğitim kurumlarından davetliler de kabul edilmiş, bir eğitim şûrası niteliği almıştır. Bu oluşum 1923 sonrası dönemde toplanan ilmi heyetler ile Milli Eğitim Şûralarının temeli olarak görülmektedir.³⁰⁷

Cumhuriyet döneminde hükümetler eğitim politikalarına yön vermek üzere eğitim kongrelerinin toplanmasına önem vermişlerdir. Bu dönemde danışma birimi olarak toplanan eğitim kongreleri hükümet programlarında yer almıştır. Nitekim erken cumhuriyet döneminde eğitim ve öğretim hususlarındaki danışma kurulları olarak bu kongrelerin ilk örnekleri olan heyet-i ilmiyelerin bir ihtiyaç olduğu 5 Eylül

³⁰⁵ İkinci Maarif Şûrası, s.XIV. Şûra, Başvekil Şükrü Saraçoğlu tarafından açılmış ve birinci günün ilk oturumuna başkanlık etmiştir. Birinci günün ikinci oturumundan itibaren şûraya Hasan Ali Yücel başkanlık etmiştir.

³⁰⁶ Unat, age, s.26.

³⁰⁷ Erdoğan Başar, "Hasan-Âli Yücel ve Türk Eğitim Yönetiminde Ortak Aklın Kullanımı", Hasan-Âli Yücel, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.269.

1923'teki icra vekilleri programında yer almıştır: “Maarif Vekâletinin ıslahat ve icraatında takip edeceği ilmî esasları tesbit vazifesiyle mükellef bir heyet-i ilmiyesi bulunacaktır.”³⁰⁸ Heyet-i İlmiyeler 1923, 1924 ve 1926'da olmak üzere toplam üç kere toplanmışlardır.³⁰⁹

Heyet-i İlmiyelerin daha olgun bir şekli olarak Maarif Şûrası da 10.7.1933 tarihinde çıkarılan bir kanunla kurulmuştur.³¹⁰ Kanunun 3. maddesine göre Şûraya, eğitim işlerinde hazırlanacak yönetmelik, tüzük, program ve esasları görüşme yetkisi tanınmıştır. Şûrada kabul edilen kararların Milli Eğitim Bakanının tasdikinden geçeceği de eklenmiştir. Ayrıca, 5. maddeye göre şûranın üç yılda bir toplanmasına karar verilmiş, şûraya katılacak üyeler de şu şekilde listelenmiştir: Müsteşar, Talim ve Terbiye Kurulu Başkan ve üyeleri, üniversite rektörleri, fakülte dekanları ve yüksekokul müdürleri, üniversite fakülteleri ile yüksekokullardan profesör veya öğretmenler kurulunca seçilecek birer profesör veya öğretmen, Teftiş Kurulu Başkanı ve bakanlık müfettişlerinin aralarından seçecekleri dört müfettiş, bakanlık genel müdürleri, bakanlık hukuk müşavirleri, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olmayan okulların ilgili bakanlıklarca gönderilecek temsilcileri, Genel Kurmay Başkanlığı ile Milli Savunma Bakanlığının okul işleriyle ilgili dairelerinin müdür veya müfettişleri, genel müfettişlikler ve Milli Eğitim Müşavirleri, bakanlıkça seçilecek beş Milli Eğitim Müdürü, her nevi okul müdürlerinden bakanlıkça çağrılacak üçer müdür, her lise, öğretmen okulu, ticaret lisesi, köy, kız ve erkek sanat ve yapı enstitüleri ve ortaokulların öğretmen kurullarınca şûranın gündemindeki konularla ilgili olmak üzere gösterilecek birer adaydan Bakanlıkça bu kurumları temsil etmek üzere seçilecek en az birer öğretmen veya öğretici, Milli Eğitim Müdürlerince gösterilecek birer aday arasından bakanlıkça seçilecek üç ilköğretim müfettişi ve beş ilkokul öğretmeni, uzmanlıklarından faydalanılmak üzere şûrada bulunmaları için bakanlıkça davet edilecek olanlar.³¹¹

³⁰⁸ Arar, *age*, s.25.

³⁰⁹ Ayhan Öz, “Heyet-i İlmiye Toplantıları ve Millî Eğitim Şûralarında Din Eğitimi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.16, Sayı, 29, (2014), s.130.

³¹⁰ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s.2009.

³¹¹ Ömer Gün, *Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın Çalışmaları (1946-1973)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007, s.91-93.

Maarif Şûrası ilk toplantısını 1939 yılında gerçekleştirmiştir. Hasan Ali Yücel'in buradaki konuşması Vekâletçe eğitim şûralarına verilen önemin bir örneğini oluşturmuştur:

“Maarif Şûrası, sadece bir formalitenin ifası için toplanmış değildir. Sizden her mesele için Vekâletçe alınmış kararların olduğu gibi tasdikini değil, her meseleyi yeniden tetkik ve mütalâa ederek bizi aydınlatmanızı rica ediyorum. Bu hususta bütün teşkilat emrinize, bütün dosya ve vesikalar tetkikinize hazırdır.”³¹²

Bir sonraki şûra 1943 yılında toplanan ve ahlak eğitimini gündemine alan İkinci Maarif Şûrası olmuştur. İkinci Maarif Şûrası'nda önce kurulan komisyonlarda raporlar oluşturulmuş, daha sonra bu raporlar şûranın genel kurulunda oylamaya sunulmuştur. Genel kurulda kabul edilen raporlar tavsiye niteliğinde Milli Eğitim Bakanlığı'na sunulmuş, hükümetin eğitim politikalarına yön vermiştir.³¹³

2.1.2. İkinci Maarif Şûrası ve Ahlak Eğitimi Komisyonunun Misyonu

Türkiye'nin ilk eğitim doktoru ve İkinci Maarif Şûrası ahlak eğitimi komisyonu üyesi Halil Fikret Kanat'ın 1942'de yayımlanan Milliyet İdeali ve Topyekûn Terbiye adlı eseri eğitimin sadece “okutma”dan ibaret olmadığını, okullardaki okuma ve okutma işinin ahlak eğitimi ile tamamlanması gerektiğini belirtmiştir. Kitapta eğitim süreci içinde, ide'lerin ideallerle beslenmesi gerektiği, ancak bu şekilde insanın fikir, his ve irade kuvvetlerinin bir ideal etrafında toplanabileceği vurgulanmış, ahlak eğitiminin önemine dikkat çekilmiştir.³¹⁴ Tarık Artel bir derece daha ileri gitmiş, ahlaklı insanı yetiştirmek adına eğitim sürecinde gerekirse bilgi eğitiminden ödün verilebileceğini belirtmiştir:

“... Maarif sistemimizin erişmesi lazım gelen ilk ve mühim gaye ahlâk ve terbiye mefhumlarının genç kafalara yerleştirilmesi... olmalıdır. İlk ve orta tahsil her şeyden evvel insan yetiştirmeği hedef ittihaz etmelidir. İcap

³¹² Okçabol, agm, s.432.

³¹³ Nilgöl Aslaner, *Milli Eğitim Şûraları ve Eğitim Politikaları (1939-1946)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s.199.

³¹⁴ Kanat'ın eğitimci kişiliği ve eserleri için bkz. *Halil Fikret Kanat Yaşamı ve Hizmetleri*, Hazırlayan: Cahit Kavcar, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 2002; Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, “Milliyetçilik Gayesi ve Topyekûn Terbiye”, *Tasviri Efkâr*, (4 Nisan 1943), s.2.

ederse orta tahsilin son senelerine, yâni liselerin son sınıflarına kadar ısrarla bu nokta üzerinde durulmalı ve hatta lâzım gelirse insan formasyonu uğrunda bilgidan feda edilmelidir. Varsın genç lise mezunlarımız biraz daha az cebir veya coğrafya bilsin! Bu daha sonra da telafi edilebilir. Fakat yurttan, daha evvel olmazsa bile hiç değilse liseden mezun olurken ahlâk, seciye ve terbiye mefhumlarını iyice kavramamış, esaslı şekilde sindirmemiş bir tek genç kalmam! Bilgi ancak ahlâk ve karakter sahibi ruhlara sunulduğu zaman feyizli olur.”³¹⁵

O dönemde benzer ifadeler Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün söylemlerine de yansımıştır. İnönü, 17 Mart 1942’de İzmir’de yaptığı bir konuşmada;

“Ancak ahlaklı ve karakterli çocukların bilgilerinden memleket faydalanır. Yavrularımız, memleketin ilerisi kendi ellerinde olduğunu bilerek kudretli ve bilgili olduğu kadar ahlaklı ve karakterli olarak yetişmelidirler. Böyle bir yüksek amaç, küçük yaşta, mektep sıralarında zihinlere yerleşirse sağlam olur.”³¹⁶

demıştır. İşte, eğitim kurumlarının bilgi üretim merkezi olmalarının yanında milli idealleri gerçekleştirecek ahlaki davranışlar kazandıran bir kurum olarak ele alındığı bu düşünceler İkinci Maarif Şûrası’nda ahlak eğitiminin gündeme gelmesine neden olmuştur. Hasan Ali Yücel, İsmet İnönü’nün bu konuşması sonrası okullarda ahlak eğitiminin etraflıca ele alınması gerektiğini düşündüğünü şûranın açılış konuşmasında şu sözlerle dile getirmiştir:

“Milli Şefimizin bu sözleri karşısında, okulun ödevlerini tekrar düşünmek ve ameli mahiyette kararlara vararak, talebeye ahlakı bugünkünden daha derin ve daha geniş ölçüde telkin çarelerini bulmak işi de bize düşmektedir.”³¹⁷

Diğer taraftan Başvekil Şükrü Saraçoğlu da şûrayı açış konuşmasında ahlak eğitiminin önemine spesifik birkaç noktada değinen bir açıklama yapmıştır.

³¹⁵ Tarık Artel, “Ahlâk, Terbiye, Bilgi”, *Yeni Sabah*, (20 Şubat 1943), s.2

³¹⁶ “Türk Cemiyeti Ahlakı”, *Ulus*, (18 Şubat 1943), s.1; İnönü, *age*, s.91-92.

³¹⁷ *İkinci Maarif Şûrası*, s.6.

Saraçoğlu ahlak eğitiminde ferdi yönelimleri eleştirmiş, ahlakın milli birliğin sağlanmasındaki önemine dikkat çekmiştir:

“Son yıllara kadar ahlâkın ve bilginin sınırları ahlâkın ve bilginin yönleri sadece ferdler tarafından ayrı ayrı çiziliyor ve böylece bu yüksek konular daha ziyade ‘ben’cilerin tesiri altında kalıyordu. Çünkü her hoca emri altında bulunan vatan çocuklarına yalnız kendi bilgisini, kendi ahlâkını aşıyor ve yine böylece milletimiz birlik ve âhengin yaratacağı kuvvet ve kudreti tam elde tutamıyordu. Nihayet bu cihet anlaşıldı. Ferdlerin cemiyet, cemiyetin de ferdler için olduğu bilinmeye başladı. Bir cemiyette ferdlerin bilgi ve ahlâkları birbirine ne kadar yakın olursa, birbirine ne kadar çok benzerse o cemiyetin o kadar çok mesut ve o kadar çok kuvvetli olacağı öğrenildi ve hemen işe başlanarak memleketimizdeki bilgi ve ahlâk hareketlerini iyi ayarlamak ve bu hareketlerin istikamet ve hedeflerini iyi tayin etmek ve bu alanlarda gerekli yüksek direktifleri vermek vazifelerile mükellef, Maarif Şûrası adını taşıyan yüksek bir teşekkül vücut buldu.”³¹⁸

Saraçoğlu konuşmasının devamında şûra üyeleri için ahlak mevzusunu tartışırken faydalı olacağını düşündüğü birkaç madde sıralamıştır. Basında çıkan bir yazıya göre de Başvekil bu konuşmasıyla ahlak komisyonunda bulunacak üyelerin izleyecekleri yolu göstermiş ve işlerini kolaylaştırmıştır:³¹⁹

“Size tevdi edilen meseleleri incelerken: 1- Atatürk’ün ve İnönü’nün yarattığı inkılâbı ve hamleleri daima gözönünde tutmak, 2- Alacağınız kararların Türk çocukları ve Türk cemiyeti için olduğunu daima hatırdı tutmak, 3- Ahlâk kaidelerinde çok darlığın kısırlığa, çok genişliğin de çözüntüye götüreceğini hiçbir zaman unutmamak, 4- Bilginin daha ziyade yaratıcı ve yapıcı olmasına dikkat etmek, 5- Ferdlerin huzur ve neşesini cemiyetin huzur ve neşesinde aramak, çok ve pek çok lâzımdır kanaatindeyim.”³²⁰

³¹⁸ “Maârif Şûrası Dün Başvekil Ş. Saracoğlunun Bir Nutku İle Açıldı”, *Tasviri Efkar*, (16 Şubat 1943), s.2; “Maârif Şûrası, Dün Başvekilin Nutku İle Açıldı”, *Vatan*, (16 Şubat 1943), s.1-2.

³¹⁹ “Türk Cemiyeti Ahlâkı”, s.1.

³²⁰ “Maarif Şûrası İlk Toplantısını Yaptı”, *Tan*, (16 Şubat 1943), s.2.

Ahlâk eğitimi komisyonu Akil Muhtar Özden başkanlığında 52 üye ile çalışmalarına başlamıştır.³²¹ Komisyon, biri ahlak ilkelerini belirleyecek, diğeri de bu ilkelerin tatbiki üzerine çalışacak iki alt komisyona ayrılmıştır.³²² Hasan Ali Yücel de direktifleri ve izahları ile ilkeleri tespit eden grubun çalışmalarında bulunmuştur.³²³ Komisyon çalışmalarını 20 Şubat 1943 tarihinde bitirip genel kurula sunmuştur. Genel kurulda görüşülen ahlak raporu aynı gün kabul edilmiştir.³²⁴

2.2. İkinci Maarif Şûrası Ahlak Görüşmelerinde Ekonomik, Toplumsal

ve Kültürel Konular

İkinci Maarif Şûrasının genel kurul görüşmeleri yayımlanmış fakat komisyon görüşmeleri yayımlanmamıştır. Aslında ahlak raporu ilkelerinin komisyonda kararlaştırıldığı düşünüldüğünde ilkelerin gerekçelerini ve amaçlarını gösterecek önemli bir kaynaktan mahrum olunduğunu kabul etmeliyiz. Bununla birlikte ahlak komisyonu üyeleri hem genel kurul görüşmelerinde hem de basında ilkeler ve komisyon görüşmelerinde ele alınan ahlak meselesi hakkında açıklayıcı bilgiler vermişlerdir. Yine, şûrayı takip eden bazı basın üyeleri de komisyondaki geçen önemli noktaları gazetelere taşımışlardır. Dolayısıyla genel kurul görüşmelerine olduğu kadar kısmen de olsa komisyon görüşmelerine de sahip olduğumuz söylenebilir. Hem komisyonda hem de genel kurulda dile getirilen görüşler şûra sonunda kabul edilen ahlak ilkelerinin gerekçelerini göstermektedir. O nedenle komisyon ve genel kurulda dile getirilen görüşlere göz atmak kabul edilen ilkelerin sebeplerini ve böylece hedeflerini görmek açısından yerinde olacaktır.

Ayrıca, ahlak eğitimi komisyonu üyesi olduklarından dolayı özellikle şu kişilerin görüşleri önem arz etmektedir: Hilmi Ziya Ülken, Hıfzırrahman Raşit Öymen, Halil Fikret Kanat, Muzaffer Şerif Başoğlu, Sadrettin Celâl Antel, Sadri Maksudi Arsal, Yusuf Ziya Etiman, Fahrettin Kerim Gökay, Ziya Karamuk, Şevket

³²¹ Üyelerin tam listesi için bkz. **İkinci Maarif Şûrası**, s.116-117.

³²² “Maarif Şûrası Dün Komisyonlar Halinde Çalışmalarına Devam Etti”, **Ulus**, (17 Şubat 1943), s.1; Peyami Safa, “Şûradan İntibalar: İnkılâbımız Bir Manivelâ, Dayandığı Nokta İse Millettir”, **Tasvirî Efkâr**, (18 Şubat 1943), s.1.

³²³ “Maarif Şûrası Çalışmalarına Devam Ediyor”, **Vakit**, (17 Şubat 1943), s.1; “Maarif Şûrası Dün Komisyonlar Halinde...”, s.1; “Maarif Şûrası”, **Yeni Sabah**, (17 Şubat 1943), s.1.

³²⁴ **İkinci Maarif Şûrası**, s.193. Rapor genel kurula 20 Şubat günü sunulmuş, ufak bir imla hatası yapılarak 21 Şubat olarak yazılmıştır. Fakat aynı günün zabıt özeti okunurken doğru tarih olan 20 Şubat gününün yazıldığı görülmektedir.

Aziz Kansu, Tezer Taşkiran. Yine şûra üyesi olup, bazılarının ahlak komisyonu görüşmelerinde de bulunmuş olduğu anlaşılan, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ömer Celal Sarç, Vildan Aşir Savaşır, Emin Âli Çavlı ve Necati Tacan'ın görüşlerine de devam eden kısımlarda yer verilmiştir.³²⁵

2.2.1. Evrensel Ahlak - Milli Ahlak

Okullarda verilecek ahlakın sınırlarının ve temellendirilmesinin nasıl olması gerektiği ile ilgili konular şûra üyelerinin konuşmalarına yansımıştır. Konuşmalarda, evrensel kaideleri içeren genel bir ahlaktan ziyade “Türk’e ait” bir ahlak oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Komisyon ve genel kurul görüşmelerinde üzerinde tartışılan bu Türk’e ait ahlak ile evrensel ahlak basına da “millî”, “Türkçü” ve “insancı”, “beşeri” olarak yansımıştır. Hatta şûranın ahlaka olan bu yaklaşımı “ille millî”, “ille beynelmilel” diye yüzde yüz katî bir şey yoktur diyerek eleştirilmiştir.³²⁶

Şûra’da ele alınacak ahlak tipi tartışmalarının, devam eden İkinci Dünya Savaş’ının bir “ideolojiler savaşı” olarak görüldüğü ve ideoloji prensiplerinin ahlak prensibi olarak telakki edildiği bir dönemde yapıldığı göz ardı edilmemelidir. Savaşın sürdüğü ve şûranın düzenlendiği günlere yakın bir zamanda şûranın ahlak eğitimi komisyonu üyesi Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, Halil Fikret Kanat’ın bir kitabını gazetesindeki köşesine taşımış ve o günkü siyasi koşullarda “orduları kan deryası içinde yüzdüren” sağ ve solun çarpışmasını konu edinen bu kitabın özellikle bir

³²⁵ Şûraya katılan tüm üyelerin tam listesi için bakınız: **İkinci Maarif Şûrası**, s.XXVII-XXXIII.

³²⁶ Vala Nurettin, Akşam Gazetesi’nin 17 Şubat 1943 tarihli nüshasında şûradaki millî ve evrensellik tartışmalarına ilişkin şunları kaleme almıştır: “Maarif Şûrasında, ahlâkın millî mi, yoksa arsiulusal mı olması gerektiği münakaşa edildi. Galiba kişinin kendi kendine ilk soracağı sual şudur: Millî ile arsiulusalın sınırları keskin bir çizgi ile ayrılmış mıdır? Yoksa, terbiye ve ahlâk meselelerinde, bunların girift bir çok noktaları var mıdır? Sanırım ikinci şık daha doğru.” Vala Nurettin milletlerin yaşam tarzlarından birçok örnekler verdikten sonra şöyle devam etmiştir: “Şunu demek istiyorum: ... ‘ille millî, ille beynelmilel’ diye zaten yüzde yüz katî bir şey yoktur... Felsefe mensupları bu yazımdan dolayı beni ‘eklektik’ olmakla; diğer ulema, ‘idarei maslahatçı’lıkla itham edeceklerdir. Lâkin hayatın ta kendisi bunun böyle olmasını emrediyor: Nitekim diğer milletler de başka türlü yapmıyorlar: Hem kendi ananelerinden alıyorlar; hem de asırlardır müşterek hayat yaşayan bütün milletlerin müşterek ananelerinden!” Vâ-Nû, “Ahlâk, Terbiye ve Muaşeretle Millîlik ve Arsiulusallık”, **Akşam**, (17 Şubat 1943), s.3. Peyami Safa da ahlak konusunda genel ahlak kurallarından ayrılmayacağını şu sözleriyle dile getirmiştir: “... ahlâk eğitimi dediğimiz şey umumî ahlâkın bir dalıdır. Bu dalı kırar ve ağaçtan ayırırsak elimizde kuru bir değnek kalır.” Peyami Safa, “Meselelerin Tablosu”, **Tasviri Efkar**, (17 Şubat 1943), s.1.

mesajına yer vermiştir: “Türk, yaşamak için yabancılardan iman ve fikir satın almaya mecbur değildir.”³²⁷

Dolayısıyla böyle bir dönemde içe dönük ya da içinde yaşanan değerler sistemini korumaya yönelik bir ahlak anlayışının benimsendiği görülmektedir. Şûranın asil üyelerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu, daha şûra toplanmadan önce yaptığı açıklamada, ahlak eğitiminde 1908’den beri soyut kavramlar üzerinde durulduğunu, kimsenin milli bir ahlakı akıl etmediğini, fakat bu şûrada somut bir şekilde Türk ahlakının ilkelerinin ele alınacağını belirtmiştir.³²⁸ Gerçekten de şûra boyunca tüm konuşmalarda milli ahlak vurgusu yapılmıştır.

Ahlak komisyonu görüşmelerini yakından takip eden Peyami Safa ilk görüşmede “Türkçü” ve “insancı” ahlak ilkelerinden hangisinin benimseneceğinin tartışıldığını gazetede ki köşesine taşımıştır.³²⁹ Yine “Milli ahlâk mı, Beşeri ahlâk mı?” sorularıyla yayımladığı başka bir yazısında komisyonda geçen konuşmalara yer vermiştir. Bu konuşmalarda Prof. Sadri Maksudi Arsal evrensel kuralların herkes tarafından bilindiğini ve mevzu bahis olması gerekenin Türk milletinin ahlâkı olduğunu savunmuştur:

“Yeni baştan ahlâk prensipleri koyacak değiliz. Âlemşümül prensipler, herkesçe malûmdur. Bizce mücerret ahlâk davası değil, Türk milletinin ahlâkiyeti bahis mevzuu olmalıdır.”³³⁰

Şûranın ahlak komisyonu görüşmelerinde bulunan Hasan Ali Yücel de ahlak konusunda evvela nasıl bir insan istediklerini belirlemek gerektiğini söylemiş sonra, bu hususta millet realitesini bir manivelanın dayanak noktası olarak aldıklarını belirtmiş, genel kurul görüşmelerinde de bu sözüne tekrar değinip ne demek istediğini açıklamıştır:

“...millet realitesini, geçen gün ahlak komisyonunda da bilvesile arz ettiğim veçhile, bir manivelanın dayanak noktası olarak alıyoruz. Şu hareketim iyi midir, fena mıdır, bu hareketimle içinde bulunduğum millete,

³²⁷ Fındıkoğlu, *agm*, s.2.

³²⁸ İ. H. Baltacıoğlu, “Maarif Şûrası Milli Ahlâkımız İçin Işıklar Saçabilir”, *Yeni Adam*, (21 Son Kanun, 1943), S.421, s.2.

³²⁹ Peyami Safa, “Maarif Şûrasından İlk Çizgiler”, *Taviri Efkâr*, (16 Şubat 1943), s.1.

³³⁰ Peyami Safa, “Şûradan İntibalar: Bir Prensip Münakaşası”, *Tasviri Efkâr*, (16 Şubat 1943), s.1-2.

cemiyete faydalı isem iyidir, zararlı isem fenadır diye bir hüküm veriyoruz.”³³¹

Hasan Ali Yücel, genel kurul görüşmelerinde ahlak ilkeleri hakkındaki muhtelif yorumlar sonrası “Esasen biz burada umumi olarak ahlâkın bütün dünyaya şâmil ilkelerini tesbit etmiyoruz...”³³² diyerek mevzubahis olanın evrensel değerler olmadığını tekrar hatırlatma gereği duymuştur

2.2.2. Milli Ahlakın Genel Özellikleri

Ahlak komisyonu üyeleri komisyon ve genel kurul görüşmelerinde milli ahlak derken neyin kastedildiğini aydınlatacak konuşmalar yapmışlardır. Öne sürülen görüşlere bakıldığında milli ahlakın genel olarak makro düzeyde siyasi hedeflerle ilişkilendirildiği görülmektedir. Örneğin komisyon üyelerinden Sadri Maksudi Arsal hem komisyon görüşmelerinde hem de genel kurul görüşmelerinde ülke içinde ülke rejiminden farklı rejimleri öven bazı eserlerin gençlerin ahlakında gedikler açtığını dile getirerek rejimi bir milli ahlak meselesi olarak ele almıştır.³³³ Yine, ahlak eğitimi komisyonunda bulunan bir başka isim Fahreddin Kerim Gökay da genel kurul görüşmelerinde eleştiri gelen bazı ahlak ilkeleri hakkında izahatta bulunurken ahlak eğitimi konusunda izlenecek yolu altı okun gösterdiğini belirtmiştir:

“...Bize gidilecek yolu altı ok güzelce göstermiştir. Bunlar varken bizim diğer izmlerle ne alâkamız vardır? Bizim altı okta en kesin ilkeler toplanmıştır. Türkçülük, inkılâpçılık... gibi imanlı esasları toplamıştır. Bunu daima göz önünde tutacağız.”³³⁴

Ahlak komisyonu üyesi Hilmi Ziya Ülken de ahlak prensiplerinin iktisadi koşullarda aranması gerektiğini belirtmiştir:

“Ahlâkımızın prensipleri her ne olursa olsun onu sözden değil, fakat iş hayatından ve işten çıkarmak lâzımdır. ...nitekim tamamen teorik diye tanınan bütün ahlâkların kökü de yine muayyen iş organizasyonlarıdır. ...her cemiyette üst değerler ve kaideler âlemi mutlaka bir alt yapıya dayanmak

³³¹ İkinci Maarif Şûrası, s.169; Safa, “Şûradan İntibalar: İnkılâbımız...”, s.2.

³³² İkinci Maarif Şûrası, s.168.

³³³ Safa, “Şûradan İntibalar: Bir...”, s.2; İkinci Maarif Şûrası, s.157.

³³⁴ İkinci Maarif Şûrası, s.163.

zorunda olduğu için ahlâkın da bir her neyi telkin edecekse o telkin sahasının iş hayatına dayanması lâzım gelir. ...nerede cemiyet varsa orada mutlaka herhangi bir tarzda bir iş organizasyonu vardır ve iş organizasyonunun kaideler halini alması onun ahlakıdır.”³³⁵

Ahlak raporu oluşturulduktan sonra genel kurulda rapor hakkında açıklamalarda bulunan ahlak eğitimi komisyonu üyesi Hıfzırrahman Raşit Öymen de hazırladıkları raporun kişisel kazanımlardan ziyade milli ideallere önem verdiğini ifade etmiştir:

“İlkelerin gerçi sonlarına doğru cömertlik, hasislik gibi daha çok şahsi olan şeylere tesadüf edilir. Bu, insanların ta bizden evvelki cemiyetlerden devren gelen hususi vasıflarıdır. Bunlar sebepli ve sebepsiz buraya ilâve edilmiş olmakla beraber baş tarafta vatandaş ideali, açık bir surette vaz’edilmiştir... Bir insan nazik, çok nazik olabilir ve bazan olmayabilir. Fakat vatan ve millete hizmet yolunda toplanan vasıflarda ise hassas olmamazlık edemez; hiçbirisinden kendini uzak tutamaz, kendini onlara karşı bağısız sayamaz. Birinci derecede bunlar tebarüz ettirilmiştir. Ve burada Şûrayı açan Başvekilimizin verdiği direktiflerde ve büyüklerimizin nutuklarında bu esas nazarı dikkate alınmış, onların bizzat inkılâp hamlesinden çıkan direktifleri pek haklı olarak ifade edilmiştir. ‘İdeallerimiz ancak millet ve vatan yolunda toplanır’ diye Millî Şefimizin güzel bir sözü vardır...”³³⁶

Ahlâkın şûra görüşmelerinde ideoloji ile eş anlamlı kullanıldığını en iyi özetleyen yazılardan birini Son Telgraf gazetesinde Etem İzzet Benice yazmıştır. Benice Saraçoğlu’nun ve Yücel’in şûradaki konuşmalarına değindikten sonra şu yorumu yapmıştır:

“Cumhuriyet Türkiyesi yeni bir ahlâk tekevvünü içindedir. Buna mecburduk. Osmanlı İmparatorluğu’nun fikir, seciye, ahlâk tekevvünü ve telâkkileri ile Atatürk İnkılâbını ve Cumhuriyet rejimini bağdaştırmaya ve el

³³⁵ Hilmi Ziya Ülken, “Maarif Şûrasının Meşgul Olacağı Meselelerden: İş Ahlâkı”, *Tan*, (20 Şubat 1943), s.3.

³³⁶ *İkinci Maarif Şûrası*, s.144.

ele tutuşturmaya imkân yoktu. Bir devrin topyekûn terkedilebilmesi ve muasır, dîpdiri, yepyeni bir devrin ve yepyeni bir milletin topyekûn kuruluşu ancak kendine has bir ideoloji sisteminin silsile halindeki gelişimlerinde aranabilirdi.”³³⁷

Ahlakın ideoloji, rejim ve altı ok ile ilişkilendirildiği, prensiplerin iktisadi hayattan çıkarılması gerektiğinin vurgulandığı İkinci Maarif Şûrasında bireylerin “vatandaş” olarak edinmesi gereken ahlaki davranışlar, Safa’nın ifadesi ile “örnek bir vatandaşın vasıfları” ele alınmıştır.³³⁸ Aslında dönemin basınına göz gezdirildiğinde şûrada ele alınan ahlak kavramına atfedilen önemin toplum içinde atfedilenden ne kadar farklı olduğu göze çarpmaktadır. Toplumda ahlakın genel olarak, kişinin bireysel düzeyde günlük hayatındaki sosyal ilişkilerini düzenleyen bir kurallar bütünü olması beklenirken, şûrada ele alındığı anlamıyla, Öymen’in de az önce ifade ettiği gibi, bu günlük ilişkiler kişisel tercihlere bırakılmış, daha devlet düzeyindeki idealler vurgulanmıştır. Burada şûra üyeleri, ahlakı Atatürk ilkeleri, rejim gibi kavramlarla ilişkilendirirken, örneğin aynı günlerde Son Posta gazetesinde yazan Burhan Cahid toplanan şûradan beklentisini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Bugün Ankara’da maarif şûrası toplanıyor... Mekteb talebesi sokaklarda ve umumî yerlerde gene eski minval üzere fena konuşmakta, itişip kakışmakta ve birbirlerine ağır ve yüz kızartıcı küfürler etmekte berdevamdır. Bunun böyle olmadığını iddia edecek maarifçiler olursa kendilerine bir ortamekteb talebe grubunun sokak ve arsa sohbetlerini dinletme ve hattâ seyrettirmeye hazırım. Bu böyledir ve bunun böyle olmaması için de işi sıkı tutmak, mekteblerde inzibatı kuvvetlendirmek, hocanın mevkiini tahkim etmek ve talebeyi sokakta da takip etmek gerekir.”³³⁹

Burada, şûra içindeki ahlak ile şûra dışındaki ahlak arasında kişisel ve toplumsal düzeydeki davranışlara atfedilen önem ve beklentilerde oluşan bu farkı Hilmi Ziya Ülken, şûranın görüşeceği meseleleri ele aldığı yazısında açıklamıştır.

³³⁷ Etem İzzet Benice, “Millî Ahlak: Türk Gencinde Aradığımız Vasıf”, *Son Telgraf*, (17 Şubat 1943), s.1

³³⁸ Safa, “Meselelerin...”, s.1.

³³⁹ Burhan Cahid, “Bugün Toplanan Maarif Şûrasından Memleket Ne Bekliyor?”, *Son Posta*, (15 Şubat 1943), s.2.

Ülken yazısında şûrada “vatandaş ahlakı” üzerinde durulacağını belirtmiş ve bu ahlakın içeriğini şöyle açıklamıştır:

“Fakat bu ahlakın muhtevası nelerdir? Zümre için fedakarlık, doğruluk, ciddilik gibi bütün ahlaklar için müşterek bazı esaslar tespit edilse bile bu esaslar tarihi devirler ve medeniyet tiplerinde ayrı ayrı manzaralar gösterir. Mesela Corporatif sistemdeki bir cemiyette evlâtlık hürmeti (Piete filiale) endüstrileşmiş bir cemiyette artık ikinci planda gelen bir meseledir. Dini bir cemiyette bütün ahlâk meseleleri cinsiyet meselesinin etrafında toplandığı; gururlar, izzetinefisler, namus telakkileri, adli vakalar bu meseleyle ilgili olduğu halde, modern milli bir cemiyette, daha esaslı meselelerin yanında bu ancak ikinci veya üçüncü plana geçmiş bulunuyor... Cemiyetimiz intikal çağındaki bir cemiyettir. Otuz seneden beri dünya vakalarıyla beraber geçirdiğimiz muhtelif reformlar imparatorluğun corporatif tipinden milletin endüstriyel tipine doğru geçmemizi icap ettiriyor.”³⁴⁰

Ülken’in açıklamalarından da hareketle şûrada davranışlarda bir hiyerarşiye gidildiği, diğer ahlaki davranışlar yadsınmamakla birlikte özellikle modern medeniyetin talep ettiği vasıflar üzerinde durulduğu söylenebilir.³⁴¹ Öymen’in, nezaketi kişisel düzeyde tercihe bırakan açıklaması da bu noktada anlam kazanmaktadır.

2.2.3 Sanat Mektepleri Sorunu

Hasan Ali Yücel, şûranın açılış konuşmasında toplumun el işlerine büyük değer vermek zorunda olduğunu belirtmiştir.³⁴² Yücel’in bu ifadesi raporun Türk Ahlâkının Toplumsal ve Kişisel İlkelerinin Başlıcaları başlığındaki 3. maddesine şu şekilde yansımıştır:

“Yurdun varlığının devamı için yapılması gereken birçok işler vardır. Bunların her birini iyi ve namusiyle yapan her kişi aynı derecede saygıya

³⁴⁰ Ülken, *agm*, s.3-4.

³⁴¹ Nitekim ahlak eğitimi komisyonu başkanı Akil Muhtar Özden de oluşturulan ahlak raporunu açıklarken ilkeler hakkında şu cümleleri sarf etmiştir: “Modern medeniyetin de bütün parlak başarıları bu ilkelerin gösterdikleri istikamete gidilerek elde edilmiştir.” *İkinci Maarif Şûrası*, s.117.

³⁴² *İkinci Maarif Şûrası*, s.9.

değer. El işi görenlerin millete hizmetleri kafa ile çalışanlarınkı kadar büyüktür.”³⁴³

Bu madde toplumda iki ayrı zümre varmış gibi bir hava yarattığı gerekçesiyle eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin, komisyon üyesi Ziya Karamuk ilgili maddenin yansıttığı gibi Türk toplumunda hiçbir mesleki zümrenin hor görülmediğini ve asalet farklarına yer veren kavramların bulunmadığını belirtmiştir:

“Arkadaşlar, benim kanaatime göre, amma cehlime bağışlayın, bu söz Türk’ün sözü değildir. Bu memleketin denizcisi mi, kömürçüsü mü, tenekeçisi mi hor görülmüştür ve tenekeçi ile hâkim arasında bir imtiyaz gözetilmiş midir? ...Rica ederim, bizim dilimizde bayağı zümre, adi zümre, basit zümre tabiri yoktur. Çoban ne ise, en büyük mevkideki adam da insan olarak birdir... Bizde esas olan yalnız iş ve başarıdır. Diğer cemiyetlerde, asalet farklarına yer veren şu ve bu mefhumlara yer verilmesine kendimiz için taraftar değilim.”³⁴⁴

Bu tarz eleştirilerin üzerine Yücel ve bazı komisyon üyeleri maddeye açıklık getirmek amacıyla açıklama yapmışlar ve aslında meselenin özellikle sanat mektepleri ile ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Hasan Ali Yücel bu maddenin toplumda el işlerine gereken değerin verilmemesinden dolayı rapora konulduğunu dile getirmiş, bu madde ile de iki kesim arasındaki denklige dikkat çektiklerini söylemiştir:

“Bununla biz burada müsavatı ifade ettik. Bu müsavat her zaman vardır denilemez. Biz bir zamanlar sanat okullarımıza talebe bulamazdık. Yine bir zamanlar kızlarımızı sanatkârlara vermezdik. Bugün bile kızlarını sanatkârlara vermiyenler yok değildir. Onun için biz hakikatı söylemekten hiç korku hissetmiyoruz. Vakıa budur.”³⁴⁵

Lise öğretmeni ve komisyon üyesi Tezer Taşkiran da velilerin çocuklarını sanat okullarına göndermek istemediklerini söyleyerek memlekette el emeğine karşı

³⁴³ İkinci Maarif Şûrası, s.105.

³⁴⁴ İkinci Maarif Şûrası, s.128.

³⁴⁵ İkinci Maarif Şûrası, s.129.

tuhaf bir bakışın olduğunu ve toplumu bu bakış açısından kurtarmak istedikleri için bu maddeyi koyduklarını belirtmiştir:

“...bizi bu tarzda düşünmeye sevk eden sebep Sayın Reisimizin de söylemiş olduğu, bilhassa lise ve orta okulda çalışan arkadaşlarımın çok iyi bildiği gibi el emeğine karşı memlekette görülen birtakım tuhaf diyebileceğim düşüncelerdir. Mesela ben uzun müddet lise müdürlüğü yapmış arkadaşınızım. Birçok çocuk velilerine sizin çocuğunuz sanat okulunda muvaffak olacaktır, oraya gönderiniz dediğim zaman, hayır ben çocuğumu üniversitede okutacağım, onun için burada okuyacak cevabını veriyorlar. Biz bundan kurtarmak istiyoruz. Memlekette el emeği olsun, kafa emeği olsun, bizce hepsinin muhterem olduğunu telkin etmek istediğimiz için o maddeyi koyduk.”³⁴⁶

Ülkenin gelişmesi için şiddetle ihtiyaç duyduğu bir iş sektörüne gereken ilginin gösterilmemesinin konuşulduğu bir ortamda Hıfzırrahman Raşit Öymen’in işin ahlaki yönüne dair yapmış olduğu şu tespiti tesadüf değildir:

“Bir meslekte yetişen, bir meslek unsuru olarak hayatının sonuna kadar mesleğe bağlı olan insan, geçimini, kazancını pek tabii olarak onunla temin edecektir. Fakat bu insan, yurttaş olarak işini cemiyet için en faydalı olarak almak ve yapmak suretiyledir ki o işin ahlâki karakterini kazanır. Bu ahlâki vasıf da adı geçen maddede etraflı surette tebarüz ettirilmiştir.”³⁴⁷

Şûrada, el işlerine olan olumsuz bakışın giderilmesi için bazı tedbirlerin düşünüldüğü de görülmektedir. Örneğin, komisyon üyesi Muzaffer Şerif Başoğlu, formel eğitim gören ve el işlerinin çok yer almadığı normal liselerde de bu olumsuz bakış açısının giderilebilmesi için öğrencilerin bir takım faaliyetlerle meşgul edilmesini önermiştir:

“Formel terbiye anlayışı üzerine kurulmuş olan liselerimizde el işi ile kafa işinin birbirini tutan bir surette birleştirilmesi mümkün müdür? Bence, lise bünyesini buna uygun bir hale getirerek iş birliği prensibini liselerimizde de esas prensip olarak kabul etmeliyiz. Lisenin günlük hayatına ait olan

³⁴⁶ İkinci Maarif Şûrası, s.134.

³⁴⁷ İkinci Maarif Şûrası, s.145.

faaliyetler, meselâ gençlerin hayatlarını alâkadar eden her türlü faaliyet kolları, günlük hayatın devamında yeri olan elektrik işleri gibi, bahçe işleri gibi işler talebelerimizin toplu faaliyetlerinin organik kısımları haline getirilebilir.”³⁴⁸

2.2.4. Sağlık

Şûrada sağlıklı bir bireyin kendisini olduğu kadar ülkesini de çeşitli tehlikelere uğrattığını belirten Hasan Ali Yücel olmuştur. Yücel çocuklara beden sağlığının kendileri için olduğu kadar kendilerinden oluşan Türk milleti için de ne kadar önemli olduğunu, sağlık kurallarına uymayanlar nedeniyle hem bireyin hem de memleketin ne büyük tehlikelerle karşı karşıya kaldığının anlatılması gerektiğini söylemiştir.³⁴⁹

Yücel ayrıca sağlıklı bir milli ödev addettiği konuşmasında kahve ve içki yerlerinde bu kurala riayet etmeyenlerin ödev bilincinden yoksun olduğunu belirtmiştir:

“Çocuklarımıza... kahveleri ve içki yerlerini dolduran, günlerinin mühim bir kısmıyla birlikte sıhhatlerini orada öldüren insanların hakikatta şahıslarına, etrafındakilere ve cemiyetlerine karşı ödevlerinin ne olduğunu anlamayan veya anlamazdan gelen kimseler olduklarını... bildirelim.”³⁵⁰

2.2.5. Milli Müdafaa

Komisyon görüşmelerinde ahlaklı eylemlerin tespitinde Albay Necati tartışmalara müdahalede bulunarak vatan savunmasının göz önünde tutulmasını istemiştir. Sadrettin Celâl ve Muzaffer Şerif’in serbest terbiye sistemini savunmaları üzerine Albay Necati Tacan söz almış ve söz konusu sistemin öğrencilerde disiplini öldüreceğini ve itiraz etmeyi öğrenmiş bir gencin ordu disiplinini bozacağını, memleket müdafaasında ölüme sevk edilecek bu gençlere söz dinletilemeyeceğini savunmuştur.³⁵¹

³⁴⁸ İkinci Maarif Şûrası, s.182.

³⁴⁹ İkinci Maarif Şûrası, s.7.

³⁵⁰ İkinci Maarif Şûrası, s.8.

³⁵¹ Ertuğrul Şevket, “Maarif Şûrası Çalışıyor”, *Vatan*, (18 Şubat 1943), s.1 ve 3.

Tacan komisyon görüşmelerinde memleketin tehlikeye düşmeden güvenle savunabilmesi için tek vasıflı bireyler yetiştirmek gerektiğini belirtmiş ve genel kurulda raporu gördükten sonra bu önerilerini dikkate aldıkları için raporu hazırlayanlara teşekkür etmiştir:

“Ahlak Komisyonunda, memleketin emniyetle ve selametle müdafaasını temin edebilmekliğimiz için çocuklarımızın müşterek vasıflı, aynı vasıflı, hatta daha mübalağalı söyleyeceğim, tek vasıflı insan olarak yetiştirilmesi meselesinin bizce ehemmiyeti haiz olduğunu arz etmiştik. Komisyonun raporunda bizim ordu namına olan bu maruzatımızın hepsi dikkat nazarına alınmıştır. Bunun için Komisyona ve raporu hazırlayan arkadaşlara bilhassa teşekkür ederiz.”³⁵²

Tacan, genel kurulda, raporun genel havasının çocuğa millet için, vatan ve istiklal için ölme fikrini aşıladığını belirtmiştir, bununla birlikte, bunun açıkça raporda yer almasını önermiştir:

“İkinci arzumuz, gerçi raporun umumi heyeti söyleyeceklerimizin ruhuna ihtiva ediyor. Fakat çocuğa ilk okuldan itibaren son kademeye kadar olan tahsil hayatında millet için, vatan için, istiklâl için seve seve ölmek hissinin aşılması hususunun sarîh olarak rapora konmasını teklif ediyoruz.”³⁵³

Ayrıca, rapora milli müdafaaya yaşındaki gençlerin askerlikte yaşayabilecekleri olası bir yaralanmaya karşın kan gruplarının belirlenmesi maddesi de eklenmiştir.³⁵⁴

2.2.6. İktisadi Meseleler ve İş/Etkinlik İlkesi

Şûra üyelerinden İktisat Fakültesi Dekanı Ömer Celal Sarç genel kurulda önlerine gelen ahlak raporu üzerine yaptığı konuşmasında vecizeler halinde tespit edilen bu ahlak ilkelerinin gençlere benimsetilmesi için iyice açıklanması gerektiğini söylemiş ve bu yüzden basılacak kitapta Türk ekonomisinin ihtiyaçlarının da yer almasını önermiştir. Çalışma gibi iktisadi konularla yakından ilgili alışkanlıkların

³⁵² İkinci Maarif Şûrası, s.131

³⁵³ İkinci Maarif Şûrası, s.132.

³⁵⁴ İkinci Maarif Şûrası, s.113.

ahlak anlayışlarının tesiri altında olduğunu belirten Sarç konuşmasında şu noktaları vurgulamıştır:

“Telkin etmek istediğimiz ahlâk ilkelerinin gençlikte kökleşebilmesi ve yaşayabilmesi her şeyden ziyade... izah ve mânalandırma işinin iyi yapılmasına bağlıdır... İlkelerin izahında göz önünde tutulması faydalı olabilir düşüncesiyle ben, Türk ekonomisinin ahlâk eğitiminden neler beklediğini bir iki cümleyle izah etmek istiyorum.”³⁵⁵

Bu cümlelerden sonra Sarç, ekonomiyle yakın ilişki içindeki gerek bireysel ihtiyaçların gerek de çalışma azimlerinin ahlak anlayışlarının tesiri altında olduğunu söylemiş ve bu bakımdan üç insan tipi olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki az üreten ve az tüketen insan tipidir. Bu tür insanların amaçlarının hayatlarını iyi kötü idame etmek olduğunu ve fazla çalışmayı lüzumsuz ve manasız gördüklerini belirten Sarç, zahit ve kanaatkâr insanların bu tipin başlıcalarını oluşturduğu söylemiştir. İkinci insan tipi çok tüketen fakat az üreten tiptir. Sarç, bu insanların da ihtiyaçlarını çalışma dışı yollarla temin etmek istediklerini, hedeflerine çalışmadan ve didinmeden ulaşmak istediklerini, hatta çalışma ve didinmeyi hor gördüklerini belirtmiş ve derebeyi, mirasyedi ve vurgunculara bu kategoride yer vermiştir. Üçüncü insan tipinin ise çok üreten fakat az tüketen tip olduğunu söyleyen Sarç, ülkenin ihtiyacı olan bu insan tipi ile ilgili şunları belirtmiştir:

“Üçüncüsü, çok istihlal ve az istihlâk eden adamdır. Bu adam için çalışma bir vasıta olmaktan çıkmış, başlı başına gaye olmuştur. Saadetini, tesellisini sâyda bulmakta ve refaha varmak için değil, faaliyetten zevk aldığı için çalışmaktadır... Türklerin önüne çok büyük iktisadi dâvalar vardır. Âtıl duran servet kaynaklarımız işletilecek, istihlal artırılacak, yurdumuz şenlendirilecektir... Gençliğe yurttaş vasıflarını aşlamakla maarifimiz Türk ekonomisine ne büyük hizmeti ifa edecektir.”³⁵⁶

İşte Sarç’ın da burada bahsettiği ve iktisadi kalkınma için gerekli gördüğü çalışma aşkı gibi çalışma disiplini ile ilgili birçok fazilet ve davranış tipleri şûra konuşmalarında iş ahlakı çerçevesinde ele alınmıştır.

³⁵⁵ İkinci Maarif Şûrası, s.146.

³⁵⁶ İkinci Maarif Şûrası, s.146-147.

Örneğin, genel kurul görüşmelerinde Şûranın asil üyelerinden Vildan Aşır Savaşır, iş sahasına özgü bazı zorluklardan bahsetmiş ve çocukların “daha çetin, işe daha dayanıklı, maddi ve mânevi acıya daha kolaylıkla göğsünü sunabilen ve iş kahramanlığı duygusunu taşıyacak” şekilde yetiştirilmeleri gerektiğinin altını çizmiştir.³⁵⁷ Hatta dönemin eğitiminin etkili isimlerinden Kâzım Nami Duru da İkinci Maarif Şûrası münasebetiyle Ulus gazetesinde ele aldığı yazısında ahlâkın yalnızca yalanla dolanla ilgili davranışlardan ibaret olmadığını vurguladıktan sonra, işin mesuliyetini almanın ve ödev bilincine sahip olmanın da toplumun erdemli davranışlarından olduğunu belirtip iş ahlâkına dikkat çekmiştir:

“Oysaki ahlâk yalnız yalan, dolan gibi aldatıcı olaylardan ibaret değildir. Elinde verilen işi baştan savma yapmak, toplum önünde, ne kadar kötü ise, ödevini hayatı pahasına bir başarı ile yerine getirmek de o kadar, belki daha çok beğenilen bir iyiliktir.”³⁵⁸

Şûrada aynı zamanda talebeye iş ahlakını aşılacak yöntemler de dile getirilmiştir. Sadrettin Celâl Antel hem komisyonda hem de genel kurul görüşmelerinde gençlerin vazife ve mesuliyet hislerini, şahsi teşebbüs ve elbirliği ile çalışma alışkanlıklarını kazanmaları için okullarda “serbest disiplin” uygulanmasını, bu süreçte onları okul işlerine fiilen iştirak ettirirken aynı zamanda yaşlarına göre hürriyet ve yetkiler verilerek tedrici olarak yetişkinlerin vesayetinden kurtarılmasını önermiştir. Antel ancak böyle bir sistem ile öğrencilerde bu vasıfların içselleştirilebileceğini belirtmiştir.³⁵⁹ Komisyon üyesi Hıfzırrahman Raşit Öymen de komisyonda okullardaki resim dersinin yanına iş dersinin de eklenmesini önermiş ve bu sayede iş ahlakının düzeleceğini belirtmiştir:

“Bunlara ilave olarak benim teklif ettiğim bir şey vardır ki burada geçti. Orta okullara resim dersi yanına iş dersinin ilâve edilmesi ve bunun

³⁵⁷ İkinci Maarif Şûrası, s.165.

³⁵⁸ Kâzım Nami Duru, “İkinci Maarif Şûrası”, *Ulus*, (15 Şubat 1943), s.4. Kâzım Nami Duru’nun eğitimci kişiliği için bkz. Fatma Dinçer, *Kâzım Nami Duru, Hayatı, Eserleri ve Türkçe Öğretimine Katkıları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2007, s.60.

³⁵⁹ S. Celâl Antel, “2inci Maarif Şûrasında Konuşulan Meseleler: Okullarda Ahlâk Eğitiminin Gelişmesi”, *Tan*, (1 Mart 1943), s.3; Şevket, *agm*, s.1 ve 3; İkinci Maarif Şûrası, s.155.

genişletilmesidir. Bu, başlı başına iş ahlâkını düzeltecektir. Çocuk eline aldığı işi iyi bir sonuca vardiırma fikrini ve terbiyesini alır.”³⁶⁰

Yine komisyon üyelerinden Yusuf Ziya Etiman, orta tahsil veren okullara üç ay pratik mesai zorunluluğu getirilmesini ve talebelerin bu süre içinde değer ifade eden bir işi başarmalarının beklenmesini önermiştir:

“Orta tahsil yapmakta olan kız ve erkek okullarında talebeye en aşağı üç ay pratik mesai yaptırmalı, bunlardan bir kıymet ifade eden işler beklenmelidir. Bunun hem ahlâka faydası vardır.”³⁶¹

Şûranın asil üyelerinden Hilmi Ziya Ülken de Tasviri Efkar da çıkan bir yazısında şûranın ahlak davasını temelinden halledilmesi için “müstahsil okul tipi” üzerinde durduğunu belirtmiştir:

“... şûranın üzerinde fazla durduğu esaslı bazı noktalar da vardır. Meselâ... okulların (yalnız san’at okulları değil, hattâ bütün orta ve ilkokulların)... müstahsil okul tipine doğru gitmesi, ahlâk ve öğretim dâvasının temelinden halli için temenni edilecek esaslı tedbirlerden biridir. Böyle bir teşebbüs çocuğun muayyen bir iş organizasyonu içinde alacağı mevkii, bu suretle vazife, mesuliyet, teşebbüs, karşılıklı yardım, doğruluk hislerini kazanmasını temin edecek; ve bütün ahlak kitaplarının yalnız muhitlerinde kalmaya mahkûm olan bu güzel düsturların hayata çıkmasına ve hayata bağlanmasına sebep olacaktır.”³⁶²

³⁶⁰ İkinci Maarif Şûrası, s.142-143.

³⁶¹ İkinci Maarif Şûrası, s.175.

³⁶² Hilmi Ziya Ülken, “Maarif Şûrasının Telifçi Havası”, *Tasviri Efkar*, (25 Mart 1943), s.2. Ülken Maarif Şûrasına dair kaleme aldığı başka bir yazısında da şunları belirtmiştir: “Bundan evvelki bazı makalelerimde de söylediğim gibi mekteplerimizi gerek fikir gerek ekonomi bakımından ‘müstahsil mektep’ haline getirmeliyiz... Bunun için her şeyden evvel içtimâî monoğrafiler yaparak memleketin muhtelif mıntıkalarına göre ayrı tipte iş adamı ve müteşebbis yetiştirecek tarzda ‘müstahsil mektep’ tipine artık girebiliriz. Bu bazı yerde çiftçilik, zanaat, bazı yerde mevcut endüstri kurumlarına bağlı, bazı yerlerde güzel sanatlara veya ticaret işlerine çevrilmiş olabilir. Mektep bu suretle kendi içinde memleketin küçük bir nüshası olan bir iş organizasyonu haline geldiği zaman hem dersler hayali ve sırf nazari olmaktan çıkar; çocuklar pasif dinleyiciler olarak kalmazlar, çocuk günün bütün zamanlarını laboratuvarı, atölyede, iş başında geçirir, hem de iş hayatının doğurduğu bir ahlâk kalkınması elde edilir. ‘Mektep cumhuriyeti’ ve ‘kendi kendini idare’ denilen sistemlerdeki bütün meziyetlere bu suretle ulaşılmış olacak, talebe mesuliyet ve vazife duygularıyla beraber disiplini kendi kendine tatbik edecek ve cezayı bizzat kendi kendisine verebilecek hale gelebilir.” Ülken, “Maarif Şûrasının Meşgul...”, s.4.

2.2.7. Bilgide Pragmatik Görüşler

Niyazi Berkes bir yazısında 19. yüzyıl Batı ilmine göre Ortaçağ ilminin siyah bir nokta olarak kalmasının nedeninin iki dönem arasındaki bilgi farkından değil, Ortaçağ'daki ilmin "imtiyazlı", "erişilemez bir lüks" oluşundan kaynaklandığını belirtmiştir. Buna göre, ne zaman ki 19. yüzyılda bilgi ve realite ilişkisi kurulmuş, ilim hayatta pratik bir yol gösterici olmuş o zaman ilim tarihinde bir devrim yaşanmıştır.³⁶³ İkinci Maarif Şûrası üyelerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu da aynı günlerde şûra münasebetiyle "Bu Nasıl İlim" başlığı altında kaleme aldığı yazısında ilmin bir gösteriş bir lüks işi olamayacağını, fiziğin bir makine yapmaya, biyolojinin sağlığı korumaya, psikolojinin ruhsal çöküntüleri iyileştirmeye, sosyolojinin bir topluluk hayatını düzeltmeye yaramıyorsa ilim olamayacaklarını söylemiştir. İlimin millet hayatını yönlendirmesinin bir ödev olduğunu belirten Baltacıoğlu, dönemin üniversitelerinin bu ödevi yerine getiremediklerini belirtmiştir: "İlmimiz manastır, medrese gibi kendi kabuğu altında ezilmektedir. Okumak yazmak; iyi ama bunların millî oluşa hiç faydası dokunmuyorsa yine de faydası ne?"³⁶⁴ Baltacıoğlu, bu hususta kaleme aldığı bir başka yazısında Türk ilim hayatını Ansiklopedist felsefenin etkisi altında kalmakla eleştirmiştir:

"Tanzimattan beri gençliğin yükselmesi, gelişmesi için yapılan işlere yakından bakalım. Bu işler en çok okutmaya, yazdırmaya, bilim, teknik öğretmeye dayanır. Bütün bu işler gençlere bir takım mücerret fikirler vermekten ibaret kalmıştır. Niçin? Çünkü gerek Tanzimat'çılar gerekse Meşrutiyet'çiler - bilerek bilmeyerek - bir hayat ve toplum (cemiyet) felsefesinin, yani Ansiklopedist felsefenin etkisi altındadır. Bunlara göre ışık, bilgi, bilim her şeydir; beşeriyeti kurtaracak olan bu ışıktır işte! Burada ışığın, mücerret bilginin ne faydasını, ne de hayattaki rolünü inkâr etmek gibi bir sapıklık gösterecek değiliz. Problem bambaşka: bu mücerret ışık gençliği yöneltebilir mi, yöneltemez mi? Asıl problemimiz budur."³⁶⁵

³⁶³ Niyazi Berkes, "İçtimâî Dâvalarımızda İlimin Rolü:2", *Vatan*, (31 Mart 1943), s.2.

³⁶⁴ İ. H. Baltacıoğlu, "Bu Nasıl İlim", *Yeni Adam*, (11 Şubat 1943), s.2.

³⁶⁵ İ. H. Baltacıoğlu, "Gençlik", *Yeni Adam*, (4 Şubat 1943), s.2.

Baltacıoğlu makalenin devamında Türk aydınlarının, profesör ve eğitim adamlarının sadece soyut bilgilerle uğraşmamaları milliyetçi aktif adamlar olarak gençliğe yol gösterip “milli aksiyon” randımanını yükseltmeleri gerektiğini belirtmiştir.³⁶⁶ Dolayısıyla Başvekil Saraçoğlu’nun şûranın daha açılış konuşmasında şûranın üyelerinden bilginin daha ziyade yaratıcı ve yapıcı olmasına dikkat etmelerini vurgulayarak “yaratıcı ve yapıcı vatandaş” yetiştirmelerini istemesi³⁶⁷ tesadüfi bir durum değildir. Hasan Ali Yücel, şûrayı açış konuşmasında “iyiyi ve doğruyu görmek, tatbik etmek kudretlerini yalnız şahsi faydaları için saklamakla” yetinmeyen, faziletlerini “cemiyetin işleyici serveti” haline getirebilen, “teşebbüs ruhu” taşıyan bireyler yetiştirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.³⁶⁸ Yine ahlak eğitimi komisyonu üyesi Şevket Aziz Kansu, hem komisyon hem de genel kurul görüşmelerinde arzulanan Türk çocuğu tipini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Büyük keşifler, büyük icatlar, büyük seyahatler, büyük ekspedisyonlar, bir memleketin evlâdı için olduğu kadar, cemiyetinin de, insanlığın da bir şerefi olur. Komisyon genel toplantısında söylediğim gibi Türk uçağıyla Okyanusları geçmeli, Türk bayrağını kutuplara, Himalâyaya dikmeli, keşiflerle, buluşlarla, tarihimize ve insanlık tarihine iyi, güzel ve büyük değerler kazandırmalıdır. Bu inanı ve duyguyu bilhassa genç ruhlara aşılama işi şiddetle ve ısrarla üzerinde durulacak bir meseledir ki Ahlâk Komisyonunun ve bu mesele ile alakadar sayın şûranın bu meseleyi lâıyk olduğu genişlikte nazarı itibara almasını bilhassa temenni ederim.”³⁶⁹

2.2.8. Toplumsal-İktisadi İlişkilerde Solidarist Yaklaşımlar

Şûranın komisyon görüşmelerinde farklı hayat görüşlerinin manevi şahsiyet üzerinde etkisi olduğu belirtilmiş ve ahlak davasının ana meselesi olarak öncelikle ferdiyetçi bir doktrin olan “liberal ahlak” ile ferdiyetçi “bırakınız yapsınlar” mottosunun karşıtı olan, devletçilik felsefesinin temeli “diriye ahlak”³⁷⁰ gibi ahlak

³⁶⁶ Baltacıoğlu, agm, s.2.

³⁶⁷ Ahmet Emin Yalman, “İdeal Türk Genci”, *Vatan*, (16 Şubat 1943), s.1.

³⁶⁸ *İkinci Maarif Şûrası*, s.9.

³⁶⁹ *İkinci Maarif Şûrası*, s.136.

³⁷⁰ Batı kaynaklarında “dirigiste” olarak geçen “diriye” liberal motto “bırakınız yapsınlar” karşıtı bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu haliyle “Dirigizm” devletin topluma ve ekonomik konulara yön verdiği, devlet güdümlü politik ve ekonomik bir sistem olarak tanımlanmıştır. Bkz. Claire Annesley, *A Political And Economic Dictionary of Western Europe*, Routledge, London, 2005, s.142, 144;

türlerinden hangisinin benimseneceğinin üzerinde durulması gerektiği belirtilmiştir.³⁷¹ Aslında basında, Şükrü Saraçoğlu'nun “merhametsiz”, “menfaatperestlik”, “kazanç hırsı” gibi olumsuz özellikleri olan ferdiyetçiliğe karşı daha şûranın açılış konuşmasında cephe aldığı belirtilmiştir:

“Başvekilin açış nutkunda milli ahlâk, bilhassa şu cümlelerde en tam ve en sağlam ifadesini buluyordu: ‘Ferdin huzur ve neşesini, cemiyetin huzur ve neşesinde aramak.’ Ferdiyetçi ahlak telakkisine karşı açık cephe alan bu söz, Şûranın ahlâka ait çalışmalarında üyelere en doğru ve en kestirme yolu gösteren ok işaretidir.”³⁷²

Bununla birlikte ahlak raporu genel kurula geldiği zaman ahlak komisyonu üyesi Emin Âli Çavlı raporu ferdiyetçi olmakla suçlamıştır. Çavlı raporun toplum menfaatini göz önünde tuttuğunu fakat aynı zamanda ferdiyetçi maddeler de içerdiğini, bu iki olgunun aslında uzlaştırılmaz olduğunu söylemiş ve konuşmasının devamında gerekçeleriyle birlikte ferdin cemiyet içinde eritilmesi gerektiğini şöyle açıklamıştır:

“...ferdin hayatiyle içtimai terbiye taban tabana zıttır. Bunlar birbirini ikmal değil nakzederler. Fert, hodkâmdır; onu bu hırsından cemiyet meneder. Ferdî hayatımız hırsızlığı hoş görür. Fert bu temayülde cemiyetin iradesiyle karşılaşır. Fert nefsinin tatmin için çalışır iken cemiyet ‘oruç tut’ der. Fert istediği gibi yaşamak diler. Cemiyet bir gaye için, ideal için ‘kendini feda edeceksin’ der. Binaenaleyh bunlar telifkâr fikirler değildir ki her ikisini uzlaştıralım...”

William A. Darity, *International Encyclopedia of The Social Sciences*, 2nd Edition, Macmillan Reference USA, Detroit, 2008, s.372-374.

³⁷¹ Hilmi Ziya Ülken’in “Şevket Aziz meselenin esasına girdi. Ana meselelerde anlaşmamız lazımdır” diyerek dikkat çektiği Şevket Aziz Kansu, konuşmasında konu ile ilgili şunları söylemiştir: “Manevi şahsiyetimizin teşekkülünde hayat telakkilerimizin büyük bir rolü vardır. Telakki farklarından liberal bir ahlak, dirije bir ahlak... meseleleri ortaya çıkar. Kanaatimce bu problemlerin üstünde mutlaka durmalıyız.” Bkz. Peyami Safa, “Aile ve Mektep Meselesi”, *Tasviri Efkâr*, (21 Şubat 1943), s.2.

³⁷² Safa, “Maarif...”, s.1; Peyami Safa, “Ahlakta İdeal”, *Tasviri Efkâr*, (19 Şubat 1943), s.1.

Ahlâkın mütemadiyen değiştiğini zannediyoruz... Fakat ahlâkın ruhu katiyen değişmez. İnsan cemiyet içerisinde kendisini ve saadetini iktisabeder. İşte saadet budur... Fert içtimailleştikçe saadetini bulacaktır.”³⁷³

Çavlı'nın rapor hakkındaki bu yorumlarına Hasan Ali Yücel cevap vermiştir. Yücel konuşmasında ne fertçi ne de cemiyetçi olmadıklarını fakat gerektiğinde milli menfaati gözettiklerini vurgulamıştır:

“Biz doktoriner değilizdir. Yani, şu veya bu telâkkiyle “fert yok cemiyet var” “cemiyet yok fert var” yahut “ne fert var, ne millet var, ancak bir insaniyet var” gibi, kendi kendini tehdit edici doktoriner temayül ve telkinleri ileri süren düsturları işe mebde yapmak için toplanmadık...

Böyle doktrinci olmayışımızı söylerken sistemsiz olduğumuz zannedilmesin... Biz sırası geldiği zaman kapitalizme benzer bir çehre gösteririz; Sanayii teşvik kanununda olduğu gibi. Sırası geldiği zaman da varlık vergisi çıkarırız ve kapitalizme hücum ederiz... Bizim mebdeimiz, dayancımız Türk milletinin varlığıdır.”³⁷⁴

Yücel, aynı konuşmasının devamında fert ile cemiyetin bir mücadele içinde olduklarını fakat kendilerinin bu mücadeleden felaketi değil, saadeti çıkarmak istediklerini belirtmiş, orta yolu benimseyen bir tavır sergilemiştir.³⁷⁵ Şûrayı yakından takip eden Peyami Safa da şûra görüşmelerine ilişkin bir yazısında Hasan Ali Yücel'in komisyon görüşmelerinde fert, cemiyet ve evrensellik ilkelerinden birini alıp ötekileri atan doktrinlerin sivriliklerini törpüleyen sentez taraftarı olduğunun anlaşıldığını, fakat ferdin menfaatleri cemiyetin menfaatlerine aykırı olduğu zaman hangisinin feda edileceğine Başvekil'in “ferdin huzur ve neşesini cemiyetin huzur ve neşesinde aramak” diyerek cevap verdiğini yazmıştır.³⁷⁶

2.2.9. Aile

Komisyon görüşmelerine ahlak davasının tek bir kurumla başarılamayacağı düşüncesi hakim olmuştur. Tezer Taşkıran “meseleyi yalnız mekteple halledemeyiz”

³⁷³ İkinci Maarif Şûrası, s.167.

³⁷⁴ İkinci Maarif Şûrası, s.168-170.

³⁷⁵ İkinci Maarif Şûrası, s.171-172.

³⁷⁶ Peyami Safa, “Fert, Millet, İnsanlık”, Tasviri Efkâr, (18 Şubat 1943), s.1

dediği konuşmasında “Çocuğun en büyük zamanı aile içinde geçiyor. Mektebin tesirlerine diğer müesseselerin mutlak surette iştirâki lâzımdır” diyerek ahlak eğitiminde aile kurumunun rolüne dikkat çekmiştir.³⁷⁷ Bununla birlikte Sadrettin Celal Antel “Aile bir zehirdir, mektep ona karşı bir panzehir vazifesini görür. Fakat sözüm yanlış anlaşılmasın: Ailenin zehir olduğunu söylerken yalnız inkılâba karşı duran muhafazakar aileleri kastediyorum”³⁷⁸ diyerek çocuğun ahlak eğitiminde “muhafazakar aile” sorununu gündeme getirmiştir. Buna rağmen “geleneğin tasfiyesi”³⁷⁹ olarak ele aldıkları ahlak eğitimi sürecinin aileden bağımsız ilerlemeyeceğini düşünen komisyon üyeleri hem komisyon hem de genel kurul görüşmelerinde “okul-aile iş birliği” fikrini öne sürmüşlerdir.³⁸⁰ Komisyon reisi Akil Muhtar Özden ahlak eğitiminde, öğretmenler kadar ebeveynlerin de aktif olarak rol alacağını ve ahlaki eğitime ortak olacaklarını söylemiştir.³⁸¹

3. İkinci Maarif Şûrası Sonuçları

3.1. Ahlak Komisyonu Raporu

Tüm bu konuşmalar ve görüşler sonrası ahlak komisyonu raporu 20 Şubat 1943 gününde kabul edilmiştir. Genel kurulda kabul edilen rapor Ahlâk İlkeleri, İdealimiz Türk Çocuğu, Buraya Varmak İçin Türk Çocuğu, Türk Ahlâkının Toplumsal ve Kişisel İlkelerinin Başlıcaları, Okullarda Ahlak Eğitiminin Geliştirilmesi ve Dilekler olmak üzere toplam altı bölümden oluşmuştur. Ahlak komisyonu raporunun ilkelerinin tamamına ekler kısmından ulaşılabileceği gibi³⁸², değerlendirme kısmında özellikle bazı ilkelerinin üzerinde durulacaktır.

³⁷⁷ Safa, “Aile...”, s.2.

³⁷⁸ Safa, *agm*, s.1. Burada eski toplumsal-siyasi-ekonomik yapıya hizmet eden aile ile ilgili anlaşılır kaygılar göze çarpmaktadır. Çünkü, çocuk her ne kadar okul aracılığı ile istenilen ideoloji doğrultusunda şekillendirilmeye çalışılsa da, çocuğun aile içindeki gördüğü apayrı değerler demeti (kültürel, ideolojik, dini), onun devletin ideal çocuğu ve dolayısıyla geleceğin ideal yurttaşı olmasına engeldir. Bkz. Funda Selçuk Şirin, “İktidar ve Çocuk”, *Turkish Studies*, C.8, Sayı, 8, (Yaz 2013), s.1281. Bu noktada Antel inkılap yıllarının daha başında olan bir toplum için muhafazakar aile uyarısı yapmıştır. Fakat şûra, devam eden açıklamalara bakılırsa, bu gerçeği bertaraf etmek için aile kurumunu hedef almamış onunla işbirliği yapmayı tercih etmiştir.

³⁷⁹ Komisyon görüşmelerinde ahlak eğitiminde amacın geleneğin tasfiyesi olduğu üzerinde görüş birliğine varılmıştır. Bkz. Safa, *agm*, s.1.

³⁸⁰ Bu konuda Hilmi Ziya Ülken, Reşit Tarakçıoğlu ve Fahreddin Kerim Gökay görüşlerini dile getirmişlerdir. Bkz. Safa, *agm*, s.1; *İkinci Maarif Şûrası*, s. 155 ve 163.

³⁸¹ *İkinci Maarif Şûrası*, s.118.

³⁸² Bkz. Ek- 1.

3.2. Türk Ahlâkının İlkeleri Ders Kitabı

Kabul edilen ahlak raporu doğrultusunda ahlak komisyonu üyesi Kastamonu Mebusu Tezer Taşkiran tarafından “Türk Ahlâkının İlkeleri” adıyla bir ders kitabı hazırlanmıştır. 1943’te Yurt Bilgisi derslerine ek olarak yayımlanan kitap hem ilkokulların dördüncü ve beşinci sınıflarında hem de ortaokulların ikinci ve üçüncü sınıflarında okutulmuştur.³⁸³ Ortaokullarda okutulmak üzere basılan kitapta Türk çocuklarına şu mesajlar verilmiştir:

“Türk çocukları! Kendinize, ailenize ve insanlığa karşı ödevlerimizi tam yapmak için söz verelim. Aşağıda yazılı olan ahlâk kurallarından yaptıklarımızı kuvvetlendirmeye, eksiklerimizi tamamlamaya çalışalım. Bütün varlığımızın temeli olan milletimizin yarını, bizim bu ödevleri yapmamıza bağlıdır.”³⁸⁴

Kitapta önce, ahlak komisyonu raporunda da aynen bulunan “Türk Ahlâkının Toplumsal ve Kişisel İlkelerinin Başlıcaları” kısmı yer almış, daha sonra bu ilkeleri tamamlayıcı ve açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. Bu bilgilere de değerlendirme kısmında raporu daha iyi anlamak ve ahlak eğitiminin amaçlarını kestirebilmek için yer verilmiştir.

3.3 Değerlendirme: İkinci Maarif Şûrası’nda Ahlak Eğitimi

3.3.1. Gençlikte Ahlak Buhranı ve İkinci Maarif Şûrası

Bu bölümde buraya kadar İkinci Maarif Şûrası ahlak görüşmelerine hakim meselelere yer verilmiştir. Giriş kısmında da belirtildiği üzere bu çalışmanın amacı 1943 yılına gelindiğinde, İkinci Maarif Şûrası görüşmeleri, ahlak komisyonu raporu ve şûra doğrultusunda yayımlanmış ders kitabı örneğinde, devletin ahlak eğitimi ile neyi amaçladığını belirleyebilmektir. Aslında, İkinci Maarif Şûrasında ele alınan ahlak eğitiminden ne beklendiğini, eğitim kurumlarındaki din derslerinin eksikliğinden hareketle yorumlayan çalışmalar olmuştur. Üzerinde hemfikir olunan görüşe göre hükümetin 15 Şubat 1943’te toplanan İkinci Maarif Şûrasının

³⁸³ Kitabın ortaokul versiyonu, ilkokul için hazırlanmış olanın bilgilerini de içerdiğinden dolayı buradaki atıflar daha geniş olan ve daha fazla açıklamanın yer aldığı ortaokullarda okutulan kitaba yapılmıştır. Ek- 2 ve Ek- 3’te her iki versiyonun kapak kısımları yer almaktadır.

³⁸⁴ Tezer Taşkiran, *Türk Ahlâkının İlkeleri*, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1943, s.22.

gündemine ahlak meselesini almasının nedeni, 1930'lu yılların başından itibaren kademeli olarak din derslerinin örgün eğitim kurumlarından kaldırılması ve bunun sonucunda gençlikte görülen ahlak buhranıdır.³⁸⁵ İlgili çalışmalarda bu hususun savunulmasında meclis kürsüsünde ya da basında din derslerinin kaldırılmasına ya da gençliğin ahlakında gördükleri olumsuz davranışlara ilişkin hükümete karşı dile getirilmiş “kişisel eleştirilere” yer verilmiştir. Bu noktada üzerinde durulması gereken birkaç sorun ortaya çıkmaktadır.

Öncelikle, hükümete yöneltilen kişisel eleştiriler ne gençlerin ahlakında gerçekten bir buhran olduğunu açıklayabilir, ne de hükümet mensupları bu eleştirileri kabul etmiştir. Nitekim benzer eleştiriler İkinci Maarif Şûrası öncesinde meclis kürsüsünde de dile getirilmiş, cevap vermek için söz alan Hasan Ali Yücel eleştirilere katılmadığı gibi, eleştirilerin kişisel olduğunu, realist olmadıklarını söylemiş ve bu konuda bir hüküm vermek için bilimsel gözlemler yapılması gerektiğini belirtmiştir.³⁸⁶ Gerçekten de günümüzde bile eğitim bilimcilerinin örneğin, eğitimin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisinin “hissedildiği” fakat doğrudan “ölçümlenemediği” açıklamaları göz önüne alınırsa,³⁸⁷ bu eleştirilerde “din eğitimi” eksikliği ile “ahlak buhranı” arasındaki ilişkinin ölçüm araçları ve sonuçları net bir şekilde ortaya konulmuş ve böylece kişisel bir gözlem ya da eleştiri olmaktan çıkmış olması gerekirdi. Yine bir başka meclis görüşmesinde benzer eleştirilerin Maarif Vekaletine yöneltilmesi sonucu Hasan Ali Yücel söz almış, okullarda vukua gelen bir iki tekil hadisenin tüm Türk çocuklarına mal edilemeyeceğini söylemiş ve Türk çocuklarının terbiyeli ve ahlaklı olduğunu belirtmiştir.³⁸⁸

³⁸⁵ Ergin, *age*, s.1702-1704; Halis Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi*, Dem, İstanbul, 2014, s.86-87; Adem Ersoy, *İkinci Maarif Şûrası’nda Alınan Kararlar ve Dönemin Aydınlarının Görüşleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.1; Naziye Efendioğlu, *Milli Eğitim Şûralarında Din ve Ahlak Eğitimi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2013, s.20.

³⁸⁶ Hasan Ali Yücel 1942 yılı Maarif Vekaleti bütçe görüşmelerinde gençlerin ahlakında sorun olduğunun söylenmesi üzerine söz almış “Bu, asla realist olmak değildir” dedikten sonra şöyle devam etmiştir: “Gerçekçilik böyledir: Bir hüküm vermek için, yine kendilerinin buyurdıkları gibi, miktarını tayin ederek, müşahedelerle bu müşahedelerin tamim sahasını ölçmek ve o suretle hüküm vermek.” **Hasan Ali Yücel’in TBMM Konuşmaları ve İlgili Görüşmeler**, Hazırlayan: Canan Yücel Eronat, C.1, TBMM Basımevi, Ankara, 1999, s.375 ve 386.

³⁸⁷ Bkz. Akyüz, *age*, s.266

³⁸⁸ Hasan Ali Yücel, 1939 yılı Maarif Vekaleti bütçe görüşmelerinde dile getirilen eleştirileri şu sözlerle yanıtlamıştır: “Mekteblerimizde şu veya bu şekilde vukua gelen bir iki hâdise asla Türk çocuklarının ve Türk gençlerinin terbiyesi hususunda bizi endişeye düşürmemelidir. Mektebe alınırken hiçbir psişik, ruhi muayeneye tabi kılmaksızın sınıflara koyduğumuz çocukların içerisinde

Bunlarla beraber, İkinci Maarif Şûrasında ele alınan ahlak meselesinin gençlerin ahlakında bir bozukluk üzerine düşünülmediği tekrar tekrar hatırlatılmıştır. Nitekim şûra reisi Hasan Ali Yücel, daha açılış konuşmasında bu konuya değinmiştir:

“Konu olarak ele aldığımız şu ...esaslı mesele, memleket gençliğinin ahlâkında bir buhran,... tesiriyle düşünölmüş değildir... Şunu cesaretle ve iftiharla söyleyebilirim ki Türk çocukları, kendilerini terbiyeye memur edilmiş büyüklerinin acı şikayetlerini gerektirecek durumda değildirler. Böyle bir hal olsaydı bundan en gür sesle şikayette bulunup bunu bertaraf etmek için sıkı tedbirler alacak olan ilk vazifeli arkadaşınız, ben olurdum.”³⁸⁹

Şûra reisi gibi şûranın diğer üyeleri de meselenin gençliğin ahlak buhranıyla bir ilgisinin olmadığını belirtmişlerdir. Örneğin, ahlak ilkelerini belirleyen ahlak eğitimi komisyonu üyesi Cemil Bilsel genel kurul görüşmelerinde “Eğer İkinci Şûranın ruznamesine, gündemine ahlak meselesi konmuşsa bundan bir ahlak buhranı karşısında olduğumuz manası çıkarılmamalıdır”³⁹⁰ diyerek Yücel’in belirttiği noktayı tekrar etmiştir. Ahlak eğitimi komisyonunun bir başka üyesi Rauf İnan da genel kurul görüşmelerinde ahlak meselesini şöyle açıklamıştır:

“Demin yüksek hocalarımızın buyurdıkları gibi mesele, memlekette bir ahlâksızlığın olması veya olmamasından ziyade, bizden sonra gelmekte olan neslin bizde olan eksikliklerden, hastalıklardan kurtulmuş olması meselesidir. Hangi tedbir ve usullerle o nesli yetiştirelim ki, bizde mevcut olan bazı kusurlar onlarda olmasın? Hattâ bu memleketin evlâdı olarak bizde bulunması şart olan bazı yüksek meziyetler onlara muhakkak surette tahakkuk etsin.”³⁹¹

anormal bir takım tipler çıkabilir. Bununla koca bir Türk evlâtları kütlesini ahlâk bakımından, terbiye bakımından zayıf göstermek bence doğru değildir. Çocuklarımız terbiyelidir, ahlaklıdır. Düşünün eski idadileri, her sınıfın başında izbandut gibi bir mubassır, bütün mektebde azami 200-250 talebe, 3 tane muavin, bir müdür. Mubassırlar ve onların başında da bir ser mubassır. Buna rağmen o günün vakalarını, bir de bu günü düşünün. Mekteplerde 1500-2000-3000 talebe, bir müdür, üç muavin, mubassır yok. Bu talebelerin hangi ahlâksızlığı, hangi terbiyesizliği vardır? Ben çocuklarımıza atfedilmek istenilen ahlaki kusurları kabul etmiyor ve arkadaşlarımın bu husustaki fikirlerine katıyen iştirak etmiyorum. (Alkışlar). **Hasan Ali Yücel’in TBMM Konuşmaları...**, s.68-69.

³⁸⁹ İkinci Maarif Şûrası, s.17.

³⁹⁰ İkinci Maarif Şûrası, s.180.

³⁹¹ İkinci Maarif Şûrası, s.186.

Dolayısıyla, hükümetin ahlak eğitimi gençlikteki ahlak buhranı üzerine gündeme almış olduğu savının buradaki gelişmeleri açıklayamadığını kabul etmek gerekir. Bununla beraber, ahlak eğitiminin amaçlarını anlamaya çalışırken eğitim sistemlerinin ve ahlak kurumlarının “işlemlerini yerine getirdiği herhangi bir toplumun yapı ve gereksinimlerinin sonucu olan toplumsal bir olay”³⁹² olduğu göz önüne alınabilir. Bu noktada şûrada ahlak eğitimi kapsamında ele alınan ilkeler ile dile getirilen görüşlerin ve basılan Türk Ahlâkının İlkeleri ders kitabının toplumsal ihtiyaçların bir sonucu olarak ortaya çıktığı kabul edilebilir. Nitekim, 1943 öncesine doğru yapılan bir okuma ile ortaya çıkan bazı ahlak ilkelerinin Türkiye’nin iktisadi kalkınma ile toplumsal ve kültürel inşası sürecinde devlet tarafından talep edilmiş davranış ve düşünüş kalıpları olduğu görülmektedir. Bir sonraki başlık bu konuyu irdelemektedir.

3.3.2. Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Yönleriyle Türk Ahlakının İlkeleri

İlk bölümde, ekonomik toplumsal ve kültürel politikalar çerçevesinde ele alınan, yeniden inşa sürecine giren devletin kurumlar, kanunlar ve söylevler yoluyla talep ettiği davranış ve düşünüş kalıplarını, İkinci Maarif Şûrası ahlak görüşmeleri ve raporu ile şûra sonunda yayımlanan Türk Ahlâkının İlkeleri okul kitabında görmek mümkündür.

El işlerine olan olumsuz bakış açısının giderilmesi, Türkiye’nin sanayileşmesi sürecinde ihtiyaç olarak ortaya çıkan ve ahlak komisyonu raporuna yansıyan bu davranış ve düşünüş kalıplarından birini oluşturmaktadır. Türkiye’nin sanayi atılımı İkinci Meşrutiyet’te başlamış, Cumhuriyet döneminde özellikle 30’lardan sonra devletin müdahalesi ile birlikte hızlanmıştır. Buna paralel olarak sanayiye iş gücü sağlayan sanat mekteplerinin önemi artmış, 20’li yıllarda bu okullarla ilgili birçok rapor hazırlanmış, 1935’te giderleri devlet bütçesince finanse edilmeye başlanmış ve özellikle 1940’ların başında bu okulların sayısında büyük artışlar görülmüştür. Ne var ki, sanayi planları doğrultusunda fabrikalar ile bu fabrikaların işgücünü karşılayacak okullar kurulmuşsa da, 1943 yılına gelindiğinde İkinci Maarif

³⁹² Tezcan, age, s.1.

Şûrası'nda bulunan eğitimcilerin sanat mekteplerinin öğrenci bulmakta zorlandığından yakındıkları görülmektedir.

Sanat mekteplerinin endüstri alanının işgücü ihtiyacını karşıladığı göz önüne alındığında, o yıllarda sanayi alanındaki fabrikaların karşılaştıkları işgücü sorunu eğitimcilerin kaygılarını daha anlaşılır kılmaktadır. Nitekim, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı her ne kadar 1934-1948 yılları arasında başarılmış, yine özellikle 1940'larda bu plan doğrultusunda kurulan fabrikaların eleman ihtiyacını karşılayacak sanat okulları atılımı yapılmış olsa da, sanayileşmenin ihtiyaç duyduğu işgücü hususunda bazı zorluklar yaşandığı gözlemlenmektedir. 1939 yılında mecliste konuşan Tokat milletvekili Hasib Ahmet Aytuna söz konusu durum için şunları söylemiştir:

“Şükranla kaydedebiliriz ki memleketimiz geniş ölçüde sanayileşiyor. Büyük sanayi müesseselerimiz yurdun her tarafında mesud bir tarzda inkişaf ediyor. Fakat gördüğümüze ve işittiğimize göre bu müesseseler münevver işçi ve usta bulamıyor. Halbuki bu elemanlara şiddetle ihtiyaç vardır.”³⁹³

Nusret Ekin'in “Türkiye'nin Sanayileşmesinde Köylü Şehirli İşçiler” adlı çalışmasında yer vermiş olduğu Murakabe Heyeti'nin Sümerbank kuruluşları hakkındaki raporları da 1940'lı yıllardaki işçi istikrarsızlığını açık bir şekilde göstermektedir. Bu raporlardan 1940 yılına ait Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Fabrikaları İçtimaî Teşkilat Raporunda sanayideki işgücü sorunu şu şekilde dile getirilmiştir:

“Sanayimizin rantabilite ve kapasitesi bakımından arz ettiği öneme binaen senelerden beri istikrar bulamayan fabrika işçilerinin sabitliğini temin etmek işi en acil meselelerden telakki olunacak mahiyettedir. Kanaatimizce, temevvüçlerin önüne geçebilmek için bazı şartları tahakkuk ettirmek ve önleyici tedbirleri almak lazımdır. Hakikatte işçi terkleri basit ve tek bir sebepten mütevellit olmayıp, sanayi hayatının sosyal, ekonomik ve psikolojik cepheleri ile sıkı sıkıya alakalı hususiyetler arz etmektedir.”³⁹⁴

³⁹³ Hasan Ali Yücel'in TBMM Konuşmaları..., s.50.

³⁹⁴ Nusret Ekin, “Türkiye'nin Sanayileşmesinde “Köylü-Şehirli İşçi”ler”, İktisat Fakültesi Mecmuası, C.27, Sayı, 3-4, (1968), s.228-229.

İşçi sorunu 1940'lı yıllarda yüksek işçi devir oranlarına yansımıştır. Örneğin 1944 yılında Sümerbank'taki 25.194 işçiden 23.578'i işten ayrılmış ve o yıla ait işten çıkma oranı %93,58 olmuştur.³⁹⁵ Aynı şekilde 1935 yılında kurulan Kayseri Bez Fabrikasının işçi kadrosu kurulduğu yıldan 1940'a kadar tam yedi kez yenilenmiştir.³⁹⁶ Dönemin genel bir sorunu haline gelen bu yüksek işçi devir oranları sonucunda fabrikalar üretim kapasitelerini arttıramamışlar ve üretim düzeylerinde düşmeler olmuştur.³⁹⁷

O dönemde sanayi alanında gelişen bu olumsuz duruma neden olan üç etken sayılabilir.³⁹⁸ Bunlardan ilki tarımla ilgilidir. Türkiye'de o dönemde tarımda ekilebilir alanların sınırlarına gelinmemiş olması, küçük arazi sahiplerinin mülksüzleşerek sanayi alanına yönelip işgücü ihtiyacını karşılamasının önüne geçmiştir. Bir diğer etken köyden kente göç ederek sanayi alanında işgücü oluşumunu destekleyecek olan köylü kesimin maddileşmemiş kanaatkâr yaşama alışkanlıklarıdır. Makal, Sarc'ın durumu net bir şekilde özetleyen şu sözlerine yer vermiştir:

“...köylünün görüşleri maddileşmiş olmaktan uzaktır. Çiftçimizin, kaide olarak, toprağı başında kalmağı, refah seviyesini yükseltmeğe tercih ettiği söylenebilir. Türlü incelemelerden, köyde hayat şartları güçleştiğı, mesela toprak sıkıntısı başgösterdiği takdirde dahi, çiftçinin arazisinden ayrılmak istemediğı, yüksek ücretlerin onu devamlı surette fabrikaya celbedemediğı, kazancı kendisine kâfi gelmeyince şehire umumiyetle muvakkaten kalmak üzere gittiğı neticesi çıkmakta ve son 20 yıl içinde sanayileşme yolunda atılan adımlara rağmen memlekette sezilir bir şehirleşme cereyanı göze çarpmamaktadır.” “Maddileşmemiş olan hayat görüşlerine uygun olarak, bir kısım köylülerde azla iktifa etmek ve mahdut ihtiyaçlarının karşılanmasına yetecek dereceden fazla istihsal etmemek temayülü mevcuttur.”³⁹⁹

³⁹⁵ Ahmet Makal, *Ameleden İşçiye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.124.

³⁹⁶ Makal, *age*, s.124.

³⁹⁷ Diğer kurumlara ait oranlar için bkz. Makal, *age*, s.124-125.

³⁹⁸ Bkz. Makal, *age*, s.119-123.

³⁹⁹ Makal, *age*, s.122.

Üçüncü etken ise Batı'da sanayi işgücüne kaynaklık eden zanaat kesiminin Türkiye'de aynı oranda işlevsel olamaması olmuştur. Örneğin konu ile ilgili araştırmalar Sümerbank fabrikalarının el dokumacılığı ile uğraşan kesimi kendine çekmekte başarısız olduğunu göstermektedir. Bu durumun, gözle görülür nedenlerinden biri bağımsız ustaların bu ayrıcalıklarından vazgeçip işçi statüsüne geçmek istemedikleri olarak tespit edilmiştir. Bu duruma razı olup fabrikalara girenler ise usta zanaatkârlar değil kalfalarla fakir ustalar olmuşlardır.⁴⁰⁰

Tüm bunların yanında, sanayide işçi sorununu doğuran bir başka etkenin, İkinci Maarif Şûrası'na yansıdığı şekliyle, sanat mekteplerinin öğrenci bulmaktaki zorlanmaları, daha da derinde toplumun el işlerine olan olumsuz bakış açısı olduğu söylenebilir. Aslında bu durumun Cumhuriyet Türkiye'si'ne Osmanlı'dan miras kaldığı görülmektedir. Osmanlı son dönemlerinde birkaç aydın devlet adamının dışında el işleri ile uğraşmak hakir görülmüş, en çok tercih edilen meslekler askerlik ve devlet memurluğu olmuştur.⁴⁰¹ Bu dönemdeki anlayışa göre eğitim demek iş yapmaktan kurtulmak anlamına gelmiştir. Okullu için kendi işini bile görmek onursuzluk addedilmiştir. Osmanlı okumuşlarına göre el işleri, amelelik ve ayak işleri olarak küçümsenmiştir.⁴⁰²

Cumhuriyet döneminde de bu zihniyetle bazı sanat okulları mezunlarının küçük devlet memurluklarını tercih ettiği görülmüştür.⁴⁰³ Bu dönemde her ne kadar sanayi alanında atılımlar yapılmış, bu alana iş gücü sağlamak amacıyla sanat mektepleri açılmışsa da, bu mektepler tercih edilmemiş, memur kadroları dolarken teknik meselelerle ilgili meslekler boş kalmıştır. Hasan Ali Yücel, bu nedenle, 30 Eylül 1940'ta radyoda ana ve babalara seslendiği konuşmasında memur kadrolarının çok yoğun olduğunu söylemiş, ailelerden çocuklarını teknik işlere yönlendirmelerini istemiştir.⁴⁰⁴ Dönemin eğitimcilerinin bu kaygıları şûra gündemine ve ahlak eğitimi görüşmelerine de yansımıştır. 1939 yılında meclis kürsüsünde bir milletvekili, Türkiye'nin sanayileştiğini fakat bu müesseselerin münevver işçi ve usta bulamadığını söyleyip çözüm olarak sanat mekteplerinin sayılarının artırılmasını

⁴⁰⁰ Makal, *age*, s.120-122.

⁴⁰¹ Kemal Turan, *Meslekî Teknik...*, s.123.

⁴⁰² Yalçın, *age*, s.74.

⁴⁰³ Kemal Turan, *age*, s.123.

⁴⁰⁴ Yücel, *age*, s.66.

önerirken⁴⁰⁵, İkinci Maarif Şûrası sorunun çözümü için teknik tedbirlerden ziyade konunun ahlaki kavrayış meselesini ele almıştır. Yücel, daha açılış konuşmasında el işlerine önem vermek zorunda olduklarını vurgulamış, genel kurul görüşmelerinde ailelerin el emeğine karşı olan tuhaf bakış açısı nedeniyle çocuklarını sanat mekteplerine göndermek istemedikleri, hatta bu mesleklerle uğraşanlara kız vermedikleri belirtilmiş ve bu nedenle “el” işi ile “kafa” işini eşit tutan bir maddeyi rapora eklemek zorunda kaldıklarını açıklamışlardır. İşte rapordaki Türk Ahlâkının Toplumsal ve Kişisel İlkelerinin Başlıcaları bölümünün 3. maddesi, “Yurdun varlığının devamı için yapılması gereken birçok işler vardır. Bunların her birini iyi ve namusiyle yapan her kişi aynı derecede saygıya değer. El işi görenlerin millete hizmetleri kafa ile çalışanlarınkı kadar büyüktür”⁴⁰⁶ ifadeleri bu süreç içinde doğmuştur. Ahlak eğitimi komisyonu üyesi Hilmi Ziya Ülken şûradan sonra, şûradaki ahlak konusu münasebetiyle kaleme aldığı yazısında, bir anlamda buradaki ifadenin manasını ve önemini açıklar bir şekilde şunları yazmıştır:

“Gerçek ve olgun bir millet ancak her türlü işi yapmaya kadir insanlardan mürekkep, iş tenevvüü üzerindeki mânevî bir birliktir. Marangozunu, dülgerini, boyacısını, kuyumcusunu, elektrikçisini, çilingirini, dökmecisini, çinkoğrafını, matbaacısını, makinistini, fotoğrafçısını, garsonunu, lehimcisini, kilimcisini kendisi yetiştiremez; okullarından çıkan çocukları bunlardan herhangi birine yatkın bir hale getiremezse yalnız memur ve çiftçiden ibaret kalmaya, orta çağdan bir türlü kurtulamamaya, modern mânasile gerçek ve olgun millet olmamaya kendi kendisini mahkum etmiş demektir.”⁴⁰⁷

Tüm bu süreç, bir yandan da, Erken Cumhuriyet döneminde sanayileşme atılımının yalnızca nicel veriler ile açıklanamayacağını göstermektedir. Nitekim, sanayi planlarındaki fabrika sayılarına ulaşılabilmiş olması aslında o dönemde sanayi atılımı için gerekli olan *maddi sermayenin* sağlanmış olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, sanayinin *beşeri sermayesini* oluşturacak olan nitelikli işçilerin temini için sanat mekteplerinin açıldığı da görülmektedir. Ne var ki, İkinci Maarif

⁴⁰⁵ Hasan Ali Yücel’in TBMM Konuşmaları..., s.50.

⁴⁰⁶ İkinci Maarif Şûrası, s.105.

⁴⁰⁷ Ülken, “Maarif Şûrasının Telifçi...”, s.2.

Şûrası'na yansıdığı şekliyle, el işlerinin, zihinsel beceri isteyen işler kadar yüceltilmesi gibi kişiyi işçi olarak bu alana yönlendirecek fikri tatminlerden oluşan *ahlaki sermayenin* yeterliliğinin de sanayileşme sürecinin açıklanmasında göz önünde tutulması gerektiği anlaşılmaktadır.

1943 öncesinde talep edilen bir başka davranış tutum ve tasarruf olmuştur. Halkı tutumlu olmaya ve para biriktirmeye teşvik, gerek dönemsel ihtiyaçlar gerekse de uzun vadeli politikaların bir parçası olarak erken Cumhuriyet döneminde görülmektedir. Özellikle tasarruf fikri hem İkinci Meşrutiyet'te hem de Cumhuriyet döneminde sermaye birikiminin, milli burjuvazi oluşum sürecinin bir aracı ve dolayısıyla iktisadi kalkınmanın temel bir bileşeni olarak görülmüştür. İktisadi kalkınmanın yabancı sermayeden ziyade asıl "milli sermaye" ile gerçekleştirilmesi gerektiği fikri üzerinde durulan bir dönemde, milli sermayenin, aile içinde biriktirilecek mütevazı paralarla oluşturulabileceği vurgulanmıştır. Bireylere para biriktirme alışkanlığının Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin çalışmaları ve okul içindeki uygulamalarla kazandırılmaya çalışıldığı dönemde, bankalar, uyguladıkları ikramiye ve kumbara sistemleri ile biriktirilen paralarla yatırımcı arasında aracı işlevi görmüştür. Daha 1923'te Maarif Misakı'nda "biriktirme eğitimi"⁴⁰⁸ olarak yer alan tasarruf alışkanlığı edindirme amacı İkinci Maarif Şûrasının yapıldığı dönemin müfredat programlarına yansımış, ahlak raporunun 22. maddesine "Lüks ve israf fert ve cemiyet için yıkıcıdır. Yapıcılık, tutum ve artırma ile olur..."⁴⁰⁹ ibaresi eklenerek Türk ahlakının ilkelerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Yine, ahlak komisyonu raporunun iki maddesinin erken Cumhuriyet döneminde ihtiyaç duyulan iktisadi alanda üretken, yurt müdafaasında mücadeleye hazır yurttaş tipini üretecek davranış kalıplarını içerdiği görülmektedir. Bu dönemde milli sağlığın korunması ve takviyesi Mustafa Kemal'in ifadesi ile "millet fertlerinin dinç ve çalışmaya yetenekli kusursuz vücut yapılarına sahip olarak yetiştirilmesi"; Kazım Karabekir'in ifadesi ile "ekonomimizin korunması" için gerekli görülmüş, bir sıtma hastasının ülke ekonomisine mal olan mesai saatleri rapor edilmiş, içki kullanımı ve uyuşturucu maddelerin üretimi yasaklanmış, işçi sağlığı sağlık kanunları ile kurumsal düzeyde ele alınmış, yarı resmi dergiler ve eğitim ile halka

⁴⁰⁸ Binbaşoğlu, *Cumhuriyet Dönemi...*, s.26.

⁴⁰⁹ *İkinci Maarif Şûrası*, s.106.

sağlıklı bir çocuk yetiştirmenin yolları gösterilmiş ve yarışmalarla teşvik edilmiştir. 1941 yılına gelindiğinde İkinci Maarif Şurası Reisi Hasan Ali Yücel Maarif Vekaleti bütçe görüşmelerinde “Türk çocuğu... yurt ve millet hizmetine adanmış olan sıhhat ve kuvvetini zehirli ve zararlı maddelerle tahrip etmez”⁴¹⁰ diyerek gençleri zararlı alışkanlıklara karşı uyarmış, İkinci Maarif Şûrasının açılış konuşmasında sağlık kurallarına uymayanlar yüzünden memleketin ne büyük tehlikelere maruz kaldığını vurgulamış ve şûra üyelerinden “çocuklara kahveleri ve içki yerlerini dolduran, günlerinin mühim bir kısmıyla birlikte sıhhatlerini orada öldüren insanların” aslında kendilerine olduğu kadar milletine karşı görevlerini bilmeyen insanlar olduklarını anlatmalarını istemiştir.

Sağlıklı kişi iktisadi hayatın olduğu kadar, yurt savunmasının da temeli olarak görülmüş, bu durum özellikle beden eğitimi ve sporun önemini arttırmıştır. Daha İkinci Meşrutiyet’te kulüplerin kuruluş amaçlarında sporun anlam sınırlarının eğlence ya da profesyonel müsabaka kavramlarının ötesine geçtiği görülmektedir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, 1923’te devlet tarafından, Apak’ın ifadesiyle, “yüksek dövüş kabiliyetli bir nesil yetiştirmek” amacıyla Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı kurulmuştur. CHP 1935 Parti Programı’nda ülkede beden terbiyesi verecek ve böylece inkılabı, istiklali ve yurdu müdafaa etmeyi görev edinen gençler yetiştirecek bir teşkilatın kurulacağı yer almış, 1938’de çıkarılan Beden Terbiyesi Kanunu ile tüm yurttaşlara, sağlık ve müdafaa için beden eğitimi yükümlülüğü getirilmiştir. Dönemin müfredat programlarında önemli derecede yer verilen beden sağlığı hususunda Mustafa Kemal’in direktifleri doğrultusunda Afet İnan tarafından hazırlanan Medeni Bilgiler’de açık bir ifade yer almaktadır: “Devlet, güvenliği sağlamak için, ülkeyi savunmak için sağlığı yerinde, gürbüz ve anlayışları, millî duyguları, vatan sevgileri yüksek vatandaşlar ister.”⁴¹¹ Hasan Ali Yücel her şeyin vatan müdafaası olduğu gibi beden terbiyesinin de vatan müdafaası için olduğunu mecliste şu sözlerle dile getirmiştir: “Nasıl ki, her şey vatan müdafaası içindir, şimdi burada bu mâruzâtta bulunuşum dahi bunun parçalarından biridir, gençliğimizin ve

⁴¹⁰ Hasan Ali Yücel’in TBMM Konuşmaları..., s.285. Hasan Ali Yücel burada Birinci Maarif Şûrasından geçmiş bir talimatnameyi hatırlatarak şöyle devam etmiştir: “Türk talebesinin şu ahlâk şiarlarını bilip bunların yolunca hareket etmesi istenir: Türk çocuğu... yurt ve millet hizmetine adanmış olan sıhhat ve kuvvetini zehirli ve zararlı maddelerle tahrip etmez.”

⁴¹¹ İnan, Medeni Bilgiler..., s.58.

çocuklarımızın bedenlerini takviye ediş de bunun gibi vatan müdafaası içindir.”⁴¹² Tüm bu tarihsel sürecin yanında, İkinci Dünya Savaşı yıllarının yarattığı güvenlik sorunu koşullarında, eğitim adamlarının savaş tehdidine dikkat çekip gençliği vücutlarının sağlık ve sağlamlığına dikkat etmeleri yönünde uyardıkları da görülmüştür.

Devlet 1943’e gelindiğinde, işte bu ekonomi ve savunma hedefleri doğrultusunda bireylerin günlük yaşantısındaki bazı eylemlerini ahlaki davranış olarak tanımlamıştır. Ahlak komisyonu raporuna “Herkesin sağlığını koruması tabiatın verdiği bir ödevdir. Beden, giyim ve eşya temizliği bunun ilk şartlarındandır. Sağlam kafa sağlam vücutta olur. Vücudu kuvvetlendirecek ve güzelleştirecek hareketleri yapmak gerektir”⁴¹³ ve “Kısa bir zaman için zevk veren zehirleri kullananlar hem kendi hayatlarını tehlikeye korlar, hastalığa yol açarlar, hem de nesillerini ve cemiyetlerini soysuzlaştırır”⁴¹⁴ ilkeleri eklenmiştir. Yine, rapor doğrultusunda basılan Türk Ahlâkının İlkeleri ders kitabında bedeni ve sağlığı korumanın bireyin kendisine olan bir ödevi olarak kabul edildiği gibi aynı zamanda bu ödevin memlekete hizmet yolundaki işlevine değinilmiştir:

“Kuvvetli ve sıhhatli olduğumuz nispette milletimize ve bütün insanlığa karşı hizmetlerimizi, yardımlarımızı yapabiliriz. Askerlik ödevimizin başarılmasında, iyi, çalışkan bir meslek adamı olmamızda sağlık durumumuzun önemi büyüktür.”⁴¹⁵

Kitapta, düzenli beslenme, içki ve sigaradan uzak durma, temiz hava, düzenli uyku saatleri, temizlik, bulaşıcı hastalıklar ve vücudu kuvvetlendirecek ve güzelleştirecek hareketler üzerinde durulmuş, öğrencinin bir milli ödev addedilen sağlığını ve bedenini koruması ve güçlendirmesi için edinmesi gereken alışkanlıklar sıralanmıştır.⁴¹⁶

Ahlak komisyonu raporuna dair bir başka konu raporun etkin bir karakterde olması beklenen teşebbüs, grup içi çalışma alışkanlığı ve disiplini gibi davranış

⁴¹² Hasan Ali Yücel’in TBMM Konuşmaları ve İlgili Görüşmeler, Hazırlayan: Canan Yücel Eronat, C.2, TBMM Basımevi, Ankara, 1999, s.30.

⁴¹³ İkinci Maarif Şûrası, s.106.

⁴¹⁴ İkinci Maarif Şûrası, s.106.

⁴¹⁵ Taşkıran, age, s.6.

⁴¹⁶ Taşkıran, age, s.6-8.

tiplerini ahlaki ilkeler olarak sıralaması ve buna ilişkin tedbirlere yer vermiş olmasıdır. Erken Cumhuriyet döneminde eksikliği duyulan bu davranış tiplerinin, eğitimde iş ilkesi ile öğrencilere kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.⁴¹⁷ İş ilkesi ile birinci bölümde gördüğümüz üzere, öğrencilere bazı kalıcı davranışlar ve alışkanlıklar kazandırılması amaçlanmış ve genel eğitim programlarına genel tarım, genel ev ekonomisi, genel ticaret, teknik resim, el işleri, resim-iş gibi dersler konulmuştur. Bu dersler aracılığıyla öğrencilerin yaşamın zorluklarını öğrenmeleri, ödev ve sorumluluk bilinci geliştirmeleri, üretim alışkanlığı kazanmaları, toplumsal işbirliği yapmayı sağlayan bir disiplin kazanmaları, girişimci olmaları, yaşam için yararlı bir yapıt ortaya koyma ve emir ve buyruklar beklemeksizin görevlerini yerine getirme alışkanlığı edinmeleri, bir kelime ile “aktif” bireyler yetiştirilmesi hedeflenmiştir. 1926 ve 1936 İlkokul müfredat programları bu ilkeye göre oluşturulmuş, 1938 Ortaokul programında okullardaki resim dersleri ile öğrencinin bir mevzu üzerinde planlı, devamlı, ilgili çalışmaya alışması hedeflendiği yazılmıştır. Bu dönemde eğitimde iş ilkesi ile öğrencilerin okuldan sonraki meslek hayatları için yarım iş yapmayan, girişimci, toplumsal iş birliğini benimsemiş, ödevlere bağlı, şahsi sorumluluk duygusu yüksek, işsever, düşünce gücü yüksek, irade sahibi bir karakter kazanması amaçlanmıştır. İsmail Hakkı Tonguç, Mehmet Emin Soysal, Hıfzırrahman Raşit Öymen, Halil Fikret Kanat, Avni Başman, M. Baha Arıkan, Mustafa Işıksal, Mansur Tekin, Fuat Gündüzalp erken Cumhuriyet döneminde eğitimde iş ilkesinin üzerinde duran isimler olmuşlardır. Bu isimlerden Hıfzırrahman Raşit Öymen ile Halil Fikret Kanat İkinci Maarif Şûrası ahlak eğitimi komisyonunda da bulunmuşlardır.

⁴¹⁷ Burada özellikle Sabahattin ekolünün eğitim sisteminin yetiştirdiği insan tipi hakkındaki eleştirileri hatırlanabilir. Örneğin, Prens Sabahattin Osmanlı toplumunun, kendisine güvenen, girişimci ve yaratıcı bireylerden değil, aileye, zümreye, devlete bağlı bireylerden oluştuğunu söylemiştir. Bu durumun ülkeyi bir memur devletine dönüştürdüğünü belirten Sabahattin, gençlerin hiç kimsenin yardımı olmadan kişisel girişkenlikte yetiştirildiği ve bu şekilde bir toplumsal ilerlemeyi beraberinde getiren Anglo-Sakson eğitim sistemini önermiştir. Osmanlı gibi değişime kapalı toplumlarda eğitimde bu hususun ihmal edildiğini söyleyen Sabahattin Osmanlı okulları için “aciz memurlar çıkarmadan başka bir işe yaramıyor; halbuki korkusuz, girişken, geleceğe yönelik insanlar yetiştirmeliyiz” demiştir. Emre Ekinci, *Atatürk Döneminde Türkiye’de Milli Eğitim ve İdeoloji*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2013, s.43. Prens Sabahattin ekolünün Cumhuriyet rejimindeki temsilcisi Mehmet Ali Şevki Bey de 1934 yılında okulların şahsi sorumluluk duygusu ve iş ortaklığı alışkanlığını geliştirmeyen, gençleri memur olmaya yönlendiren tembel bir eğitim sisteminden ibaret olduğunu belirtmiştir. Ülken, *age*, s.663; Yıldız Akpolat, “1935-1959 Yılları Arasında Siyasi Bilgiler/İlimler Mecmuası’nda/Dergisi’nde Sosyoloji”, *Sosyoloji Konferansları*, Sayı, 46, (2012), s.100.

İkinci Maarif Şûrası'na gelindiğinde öğrencilere benimsetilmek istenen bu davranış kalıpları ve bu davranışlara giden tedbirler komisyon ve genel kurul görüşmelerinde dile getirilmiş, ahlak raporunda yer almıştır. Komisyon ve genel kurul görüşmelerinde yeni nesilde iktisadi kalkınma için görülmesi arzulanan çalışma aşkı, vazife ve mesuliyet duygusu, iş kahramanlığı duygusu, şahsi teşebbüs ve elbirliği ile çalışma alışkanlıkları, yetişkinlerin vesayetinden kurtarılmaları, eline aldığı işi iyi bir sonuca vardırma fikri gibi birçok fazilet ve davranış tipleri dile getirilmiştir. Görüşmelerde bu faziletlere ulaşmak için okullara resim dersi yanına iş dersinin ilâve edilmesi, orta dereceli okullara üç ay pratik mesai yapma zorunluluğu ile müstahsil okul tipi uygulamaları önerilmiştir. Şûrada dile getirilen bu görüşler sonrasında teşebbüs duygusu, sorav (mesuliyet) duygusu, işi tam ve eksiksiz yapmak gibi iş ahlakı davranış ve değerlerinin ahlak ilkeleri maddelerine yansıdığı görülmektedir:

“İdealimiz Türk Çocuğu başlığının 3. maddesi: İyi ve doğru işlere kendi teşebbüsü ile sarılır. Bilgi ve karakterine dayanarak çalışır ve işin soravını çekinmeden üzerine alır. İyi ve doğru bildiği şeyleri cesaretle müdafaa eder.”⁴¹⁸

“Türk Ahlâkının Toplumsal ve Kişisel İlkelerinin Başlıcaları başlığının 2. maddesi: Yurdunu seven Türk, memleket için faydalı bir iş tutar ve o meslekte en ileri olmaya çalışır. Tuttuğu işi seve seve, titizlikle, metotla, tam zamanında usanmadan yapar ve yarım bırakmaz. Çalışmak en büyük saadet kaynağıdır, tembellik cemiyet ve fertler için felakettir.”⁴¹⁹

“Türk Ahlâkının Toplumsal ve Kişisel İlkelerinin Başlıcaları başlığının 5. maddesi: Bir ödev, ancak tutulan iş tamamlandığı zaman biter. Onu herhangi bir bahane ile yapmamak veya eksik yapmak, başka birinin üzerine yüklemek hilekarlıktır.”⁴²⁰

Yine, bu alışkanlıklara ulaşmak için eğitimde iş ilkesi doğrultusunda eğitim bilimcileri tarafından önerilen ve şûra görüşmelerinde de dile getirilen resim-iş dersi

⁴¹⁸ İkinci Maarif Şûrası, s.104

⁴¹⁹ İkinci Maarif Şûrası, s.105.

⁴²⁰ İkinci Maarif Şûrası, s.105.

ahlak komisyonu raporunun Dilekler başlığının 9. maddesinde “Orta okullarda iş terbiyesine, resim dersine ve resim iş derslerine geniş bir yer vermeli ve bu faaliyete önümüzdeki ders yılında yeri ve öğretmeni bulunan okullardan başlanması imkânları araştırılmalıdır”⁴²¹ ifadesi ile yer almıştır.

Cumhuriyet ile birlikte yeniden yapılanma sürecine giren ülkenin hem yöneticilerinin hem eğitimcilerinin, bilginin daha çok sonuç odaklı olması ve pratiğe yansımaları üzerinde durdukları bir başka husus olmuştur. Mustafa Kemal daha 1923’te yeni eğitim sistemi ile birlikte bilginin süs ya da medeni bir zevk olmaktan çıkarılıp maddi hayatta başarı sağlayan bir araç haline getirileceğini söylemiş, dönemin eğitimcileri bilgidan ziyade girişimci karaktere vurgu yapmış, bilgide faydacı görüşler eğitim programlarına yansımıştır. Hasan Ali Yücel’in 1940’lı yıllarda yaptığı konuşmalarda ifade ettiğı görüşleri, bu dönemde pragmatist bilgiye verilen önemin örneklerini oluşturmuştur.⁴²² Yücel, 23 Temmuz 1942 tarihinde Yüksek Mühendis Okulu’nda yaptığı konuşmada ilmin mahiyeti hakkında şunları söylemiştir:

“İlim, ilim içindir. Bu, bir güzel felsefî söz olarak kaldı. İlim hayat, hayat savaşı içindir. Ondan dolayıdır ki, hayata çıkmayan ve hayatta tatbik yeri bulamayan bilgiler bir fikri süs olmaya mahkumdur.”⁴²³

Cumhuriyet’in ilk yıllarından İkinci Maarif Şûrası’na dile getirilen bu görüşler şûraya yansımış, şûranın açılış konuşmasında bilginin yapıcı ve yaratıcı olması gerektiğine dikkat çekilmiş, şûra görüşmelerinde memleketin Türk çocuklarından büyük keşifler, büyük icatlar beklediğinin altı çizilmiştir. Bu dilekler,

⁴²¹ İkinci Maarif Şûrası, s.115.

⁴²² Birinci bölümde eğitimde pragmatist görüşlere yeteri kadar örnek verilmişti. Burada, yine de İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun şu sözlerine yer verilebilir: “Dil eğitimi diye soyut bir şey düşünmüyorum, yazar yetiştirmek anlıyorum. Benim anlayışında bahçe eğitimi de yoktur, bahçıvan yetiştirmek vardır.” Binbaşoğlu, *Eğitim Düşüncesi...*, s.153.

⁴²³ Yücel, *age*, s.153. Yücel, 1940’da İstanbul Üniversitesi’nde yapılan diploma töreninde, hakiki insan olabilmek için bildiklerini yapmanın ve hareket doğurabilecek bilgiler ortaya atmanın zaruri olduğunu belirtmiştir. Yücel’e göre “hayat ve harekete teveccüh etmemiş bir bilgi, ilim değil, vehimdir. Bu sebeptendir ki, ilim de her şey gibi hayat içindir.” Yücel, *age*, s.56. Yine 1942’de Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü kurulması hakkında kanun görüşmeleri sırasında şöyle demiştir Yücel: “Biz, Türk gençliğinin kazandığı bilgilerin ancak Türk menfaatına ve Türk milletinin varlığına fayda verir hale geldiğı zaman kıymet olduğuna inanıyoruz. Bilgilerin kendi kendine bir kıymet olmadığı kanaatındayım.” Hasan Ali Yücel’in TBMM Konuşmaları..., s.336. Yücel’e göre her şey insan hayatının bir yardımcısı olduğu oranda değerlidir. Pozitif bilim bile bu düsturun dışında değildir. Her şeyde olduğu gibi ilim de hayat içindir. Hasan – Ali Yücel, *Pazartesi Konuşmaları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.174.

ahlak raporunda da “Türk gençlerine dünya ölçüsünde büyük bilgi adamı olmak, insanlığa yeni, iyi ve güzel değerler kazandırmak idealini aşlamak için onlarda cesaret, mukavemet ve mânevi atılganlık vasıflarını kuvvetlendirmek”⁴²⁴ ifadesi ile yer almıştır.

1943’e gelindiğinde ahlak görüşmeleri, ahlak komisyonu raporu ve Türk Ahlâkının İlkeleri ders kitabında yer alan konular ile iç içe geçmiş bir başka nokta toplumsal-iktisadi görüşler olmuştur. Cumhuriyet döneminde toplum görüşü milli birlik kavramı ekseninde şekillenmiş, bireysel özgürlükler yadsınmamakla beraber “çatışmasız”, “tezatsız” bir toplum için bireysel faaliyetlerin milli menfaatlerle çevrelendiği solidarist görüş benimsenmiştir. Solidarist felsefenin ekonomik yorumu olarak devletçilik gündeme gelmiş, bu ilke ile bireysel çıkarların toplumsal çıkarlarla çelişmemesi üzerinde durulmuştur. Bu dönemde adaleti göz ardı eden ferdiyetçi radikal liberal ilkeler dışlandığı gibi bireysel girişim ve faaliyete meydan bırakmayan cemiyetçi kolektivizm ve komünizm gibi bir sistemin de benimsenmediği belirtilmiştir.

İkinci Maarif Şûrası’na gelindiğinde ise ahlak eğitimi komisyonu görüşmelerinde liberal ve devletçi telakkiler ahlak meselesinin ana davası olarak kabul edilmiş, önce bunlardan hangisinin benimseneceğinin üzerinde durulmuştur. Genel kurul görüşmelerinde Hasan Ali Yücel, ferdiyetçi ya da tam zıttı olarak cemiyetçi bir doktrini kabul etmediklerini belirtmiş, ferdin menfaatleri cemiyetin menfaatleri ile çeliştiğinde ise ferdin menfaatlerinin feda edileceği kabul edilmiş, bu bakış açısı ahlak eğitimi komisyonu raporunda İdealimiz Türk Çocuğu başlığının 3. maddesine “Kendi menfaat ve saadetini milletin menfaat ve saadetinde arar ve bulur”⁴²⁵ ifadesi ile yansımıştır. Yine Türk Ahlakının Toplumsal ve Kişisel İlkelerinin Başlıcaları’na “Kendi şahsi faydalarını topluluğun menfaatinden üstün tutanların kurdukları cemiyetler daima yıkılmıştır”⁴²⁶ maddesi eklenmiştir.

Birinci bölümde tesanütçü görüşün bireysel hak ve özgürlükleri kabul ettiği, fakat liberalizmde olduğu gibi burada hürriyetin mutlak değil şarta bağlı olduğu, bu şartın da umumun menfaati ve devletle milletin selameti olduğu belirtilmişti.

⁴²⁴ İkinci Maarif Şûrası, s.115.

⁴²⁵ İkinci Maarif Şûrası, s.104.

⁴²⁶ İkinci Maarif Şûrası, s.105.

Aslında, İkinci Maarif Şûrasının toplandığı dönem, şartlı kısmın, başka bir deyişle, bireysel hürriyetlerin milli menfaatlerle sınırlı olduğunun, savaş koşullarının yarattığı kontrolü güç ekonomik ortam nedeniyle tekrar hatırlatıldığı bir dönem olmuştur. Savaş koşullarına özgü ekonomik ilişkilerin üretildiği bu dönem ahlak buhranı sorununu da beraberinde getirmiştir. Türkiye'ye özgü olmayan bu durumu Tekeli ve İlkin şöyle özetlemektedir:

“Barış ekonomisinden savaş ekonomisine geçen bir ülkenin ekonomisinde bireyden beklentiler önemli ölçüde değişmiştir. Yeni koşullarda bireyden beklenen, menfaatini en yükseğe çıkararak ‘ekonomik insan’ olmasından ziyade, toplumsal sorumluluk duygusuyla gerekli fedakârlıkları yapacak bir ‘sosyal insan’ olmasıdır. Oysa deneyimler göstermiştir ki bu süreçte insanların tümü böyle bir dönüşümü gösterememekte ve savaşın yarattığı spekülâtif kâr fırsatlarını değerlendiren kişiler ortaya çıkmaktadır. Savaş ekonomisinde talebin çok hızla yükselmesi ve üretimin bu yükselen talebi karşılayacak durumda olmaması dolayısıyla girişimcilerin hiç olmazsa belli bölümü normal dışı bir kârlılıkla çalışmaya başlamakta ve fiilî bir tekel niteliği kazanan bu girişimcilerle beraber rekabet de yok olmaktadır. Bu durumda fiyatlardaki artış, talebi frenleyici bir mekanizma gibi çalışmamakta ve bundan dolayı ters elastikiyet denilen bir durum söz konusu olmaktadır. Arzın düşük olduğu durumda bazı kesimlerin elinde bir alım gücü oluşmuşsa, bu kesimler ellerindeki parayı bir an evvel mala çevirmekte, ileride fiyatların daha yükseleceği ümidiyle stok yapmakta ve bu şekilde arzı daha da azaltarak fiyatın hızla yükselmesine neden olmaktadır. Savaş döneminde, sulh döneminin muteber tüccarlarının hepsi olmasa da önemli bir kısmı stok yaparak ihtikârcıya dönüşecektir. İhtikâr süreci işlemeye başladığında ise mal darlığı daha da şiddetlenecek, fiyatların artışı hızlanacaktır. Sonuçta ise fiyat yükselmesine rağmen talep düşmeyecektir; işte buna ters elastikiyet denilmektedir. Toplumda yaşanan bu tür ekonomik gelişmeler, daha sonra sosyal insan davranışını benimseyen kesimlerce ekonomik bir krizden çok bir ahlâk krizi olarak görülmeye

başlayacak, toplumda bu yeni fırsatları kullanarak yükselen yeni sınıfların ya da ‘harp zenginleri’nin cezalandırılması talepleri ortaya çıkacaktır.”⁴²⁷

Her savaş döneminin toplumsal ve ekonomik hayatını özetleyen bu koşulları hem Birinci Dünya Savaşı Osmanlısı hem de İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si tecrübe etmiştir. Birinci Dünya Savaşı, savaşın toplumsal ekonomik alanda getirdiği sarsıntılar nedeniyle ortaya çıkan ahlak buhranına çözüm olarak önerilen solidarizm fikrinin düşünsel düzeyden ekonomik-politik alana inmesini sağlamıştır. Birinci Dünya Savaş’ının yol açtığı ekonomik bunalım ihtikâr-spekülasyon ortamını da beraberinde getirmiş, belirli bir kesimde toplanan yoğun birikim gelir dağılımındaki çarpıklıkları arttırmış, “331, 332, 333 zenginleri, spekülasyon erbabı, muhtekir” olarak adlandırılan yeni zenginler ortaya çıkmıştır. Bu ekonomik çarpıklığa karşı, yıllar sonra aynı koşullar nedeniyle çıkarılacak olan Varlık Vergisi tasarısını meclise sunuş konuşmasında Şükrü Saraçoğlu’nun tarihteki örnek olarak göstereceği Harp Kazançları Vergisi çıkarılmıştır. Savaş sırasında Osmanlı toplumunda bir taraftan zengin azınlık zümre ortaya çıkarken diğer taraftan da her türlü cefaya mahkum bırakılan bir çoğunluk belirmiş, bu iki kesim arasındaki uçurum giderek açılmıştır. Bu ortam içinde kişisel çıkar ile toplumsal çıkarın bağdaşmadığı açık bir şekilde anlaşılmış ve fatura liberalizme (bireyciliğe) kesilmiştir. Savaş yıllarında, bireycilikle toplumculuğun bağdaştırılması gereği tesanütçülük, tesanütçülük gereği müdahaleci, devletçi, yönlendirici bir iktisat politikası, kısacası “devlet kapitalizmi” benimsenmiş, ülke çapında ulusal ve genel çıkarın kişisel çıkara üstün geleceği sık sık telkin edilmiştir. Tesanütçülük gereği gündeme alınan devletçilik bazı kesimlerce sosyalistlikle itham edilmiş, buna karşın İttihatçı çevreler devletçiliğin ferdi ekonomiyi ortadan kaldırmak şöyle dursun ona yol göstermeyi amaçladığını belirtmiştir.⁴²⁸

Bu dönemde, harp zenginlerinin ortaya çıkması her şeyden evvel ekonomik değil bir ahlaki sorun olarak görülmüştür. Savaşın getirdiği artık değerler o dönemde ulusun değil bireyin çıkarına hizmet etmiştir. Buna göre, ulusal sanayi ve ticaretin gelişimi için kullanılacak artık değerler bireysel çıkarlara hizmet etmiş, ahlak buhranı toplumsal dengeyi bozmuştur. Dönemin entelektüellerine göre, bu ahlak yetersizliği

⁴²⁷ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, C.2, İletişim, İstanbul, 2014, s.13-14.

⁴²⁸ Toprak, *age*, s.304-330; Tekeli ve İlkin, *age*, s.41.

doğrudan “harp zenginleri” denilen yeni bir sınıfın doğmasına neden olmuştur. İktisadi çarpıklıkları, örneğin bir tüccarın fahiş fiyatla mal satmasının, mevzuatla önlenmesinin çok zor olduğu vurgulanmış özellikle Gökalp ve çevresi ahlak sosyolojisini gündeme alarak, toplumdaki ekonomik kargaşanın vicdanlarda oluşturulacak ahlaki yaptırım gücüyle giderilebileceğini belirtmiştir.⁴²⁹

Bu noktada Ziya Gökalp’in esinlendiği yer Durkheim’in Toplumsal İşbölümü adlı eseri olmuştur. Burada, ahlak kurallarının amacı bireyleri birbirlerine bağlamaktır. Başkasını gözeterek ya da hesaba katılarak yapılan her davranış ahlaklı davranış sayılmıştır. Durkheim’e göre ilkel toplumlarda benzerlik (kolektif vicdan) bu dayanışmayı sağlıyordu. Modern toplumda ise, toplumların evrimleşmesi ile toplumda iş bölümü artmış, işbölümü tıpkı ilkel toplumlardaki benzerlik gibi dayanışmayı sağlayan ahlaki bir mekanizma halini almıştır. Bu yeni ahlakın dayanak noktası uzmanlaşma olmuş, meslekler de yeni ahlakın kaynağını oluşturmuştur. Gökalp, işbölümünden hareketle, iş çevrelerine birbirlerine bağlı olduklarını hatırlatacak, genel ahlaka olumlu katkı yapacağı gibi meslekler içinde meslek ahlakını da düzenleyecek meslek zümrelerinden oluşan bir teşkilatın oluşturulmasını önermiştir. Gökalp’in halkçılık tanımı tam da bu noktada şekillenmiştir. Ona göre “toplumsal sınıflar aralarında uzlaşmayan, sürekli sınıf çatışmalarına yol açan bölücü öğelerdi; toplumsal iş bölümü esası üzerine kurulmuş meslek zümreleri ise uzlaşan bağdaşan kurumlardı.” Bu noktada halkçılığın amacı “tabaka ve sınıf farklarını kaldırarak cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız işbölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmektir. Yani halkçılık felsefesini bu düsturda icmâl eder: Sınıf yok, meslek var!”⁴³⁰

Gökalp halkçılığı, ahlaki bir buhran olarak kabul edilen Birinci Dünya Savaşı Osmanlısı’nın iktisadi koşullarında kendi çıkarı için toplumun diğer kesimlerini feda eden anlayışa çözüm getirmeyi amaçlamıştır.⁴³¹ Gökalp’in, fertlerin birbirlerini gözetmesini ve birbirlerine olan bağlılığını organik bir şekilde üretecek olan meslek teşekkülleri Cumhuriyet Türkiye’sinde uygulama alanı bulmamıştır.⁴³² Fakat,

⁴²⁹ Toprak, age, s.330-331.

⁴³⁰ Toprak, age, s.311-318.

⁴³¹ Toprak, age, s.318-319.

⁴³² Ahmet Makal, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları”, *Toplum ve Bilim*, Sayı, 93, (Yaz 2002), s.182-184.

sınıfları reddeden, toplumu iş bölümü ile birbirinin levazımı olan meslek zümrelerinden telakki eden görüş, birinci bölümde gördüğümüz üzere, rejimin resmi ilkelerinden biri olmuştur.

1940'lı yıllara tekrar dönülürse, İkinci Maarif Şûrasında ahlak meselesinin ana davası olarak liberal ya da devletçi ahlak telakkilerinin görüşülüp, ahlak raporuna ferdi çıkarlara karşı milli menfaati hatırlatan ilkelerin konulması ancak Cumhuriyet rejiminin toplumsal ve iktisadi karakterini yapısal olarak yansıtan devletçilik ve halkçılık ilkeleri ile aynı zamanda, savaş koşullarına özgü çarpık iktisadi koşulların İkinci Dünya Savaşı ile tekrar üretildiği dönemsal koşullarda anlaşılabilir. Nitekim benzer ahlak ilkelerini aynı aylarda eğitim kurumlarının yanında iktisadi kurumların hazırladığı dokümanlarda da görmek mümkündür. Daha önce değindiğimiz üzere, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ekonomik krizi menfaatleri doğrultusunda kazanca çeviren harp zenginlerinin türemiş olması sebebiyle, dönemin devlet erkânının konuşmalarında “şahsi menfaatlerin üstünde olan umumi menfaate” tekrar tekrar vurgu yapılmış, tüccar, sanayi ve esnaf zümrelerinin, “memleketin umumi menfaatlerine” uygun bir şekilde çalışmalarını sağlayacak bir “meslek ve ahlak disiplininin” temini maksadıyla da 1943'ün ilk aylarında Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu kabul edilmiştir. Bununla beraber, İkinci Maarif Şûrası'nın açılış konuşmasında Başvekil fertlerin huzur ve neşesini cemiyetin huzur ve neşesinde aramak gerektiğini belirtmiş, bu sözler ahlak ilkelerine doğrudan yansırken, aynı zamanda CHP ile olan yakınlığı bilinen Tasvir-i Efkâr'ın en üst sütunlarında ayrı bir çerçeve içine alınmış şekilde içinde bulunulan ortama bir mesaj olarak yer verilmiştir.⁴³³

Yine, bir önceki savaşın iktisadi-ahlaki buhranında önemle üstünde durulan - ve aynı zamanda rejimin yapı taşlarından biri haline gelen- Gökalp halkçılığına ahlaki bir değer katan işbölümü fikri bu dönemin yarattığı koşullar içinde ahlak şûrasında da vurgulanan konulardan biri olmuştur. Şûra sonuçları doğrultusunda basılan Türk Ahlâkının İlkeleri kitabında “İş Bölümü ve Bağlılık” başlığı ile

⁴³³ Bkz. Ek- 4. İkinci Dünya Savaşı yıllarında bazı gazete sahiplerinin ve yazarlarının aynı zamanda CHP milletvekili ya da üyesi olması hükümetin gazeteleri kontrol etme yöntemlerinden birini oluşturmuştur. O dönemde CHP üyesi olan Ziyad Ebüzziya'nın sahibi olduğu Tasvir-i Efkâr'ın yayınlarını hükümetin politikaları doğrultusunda şekillendirdiği bilinmektedir. Bkz. Orhan Topuz, **Tasviri Efkâr Gazetesinin İkinci Dünya Savaşı'na Bakışı (1940-1945)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011, s28-29.

bireylerin aslında birbirlerine ne kadar bağılı oldukları ortaokul seviyesinde sade bir dille anlatılmıştır:

“Gerek milletimizin yükselmesi, gerek insanlığın saadeti için onları meydana getiren parçaların iyi çalışmaları, iyi işlemeleri lâzımdır. Vücudumuzdaki bütün organlar birbirine bağılı olduğu gibi, cemiyet içinde her varlık da birbirine bağılıdır. Cemiyet içinde her birimiz, vücudumuzdaki organlar gibi, ayrı işler görüyoruz. Hayatımızı bu işle kazanıyor ve bu işle başkalarının ihtiyaçlarını karşılıyoruz. Çünkü bir insanın tek başına ihtiyaçlarının hepsini birden karşılamasına imkân yoktur. İnsan ayakkabısını kunduracıdan, elbisesini terziden, kitaplarını kitapçıdan, ekmeğini ekmekçiye alır. Buna karşılık kendisinin gördüğü işin mahsullerini de başkaları alırlar. Demek ki, bir cemiyet içinde işler bölünür ve herkes birbirinin yaptığı işten faydalanır. İşte bu suretle cemiyet içinde yaşayan fertlerin birbirinden ayrı işler görmelerine ‘iş bölümü’ derler...

İş bölümü üzerinde yaptığımız bu kısa araştırma insanların birbirlerine ne kadar bağılı olduğunu göstermeye kâfidir. Bugün neyimiz varsa hepsini bizden evvel yaşamış ve bizimle beraber yaşayan insanların çalışmalarına borçlu değil miyiz?”⁴³⁴

Kitapta, aynı başlığın içeriğinde “cemiyet işlerinde yurttaşlarla el ve emek birliği”⁴³⁵ yapmanın gerekliliğine vurgu yapılmış, aynı ifadeye ahlak komisyonu raporunun maddeleri arasında da yer verilmiştir.⁴³⁶ Dolayısıyla, devletçiliğe ait görüşler gibi, halkçılığın da gerektirmiş olduğu davranış ve düşünüş kalıpları hem yapısal hem de dönemsel koşullar altında ahlak eğitimi mevzusuna yansımıştır.

Ahlak eğitimine 1943 öncesinden yansıyan başka bir mesele vicdan hürriyeti olmuştur. Cumhuriyetin daha ilk yıllarında din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gereği doğmuş, inanç hürriyeti kanunlarla garanti altına alınmıştır. 1940’lı yıllarda laiklik bilinci müfredat programlarında yer almış, Hasan Ali Yücel çeşitli konuşmalarında “...Cumhuriyet Devleti(nin) esasen din ile devleti ayırmış, dini sırf

⁴³⁴ Taşkiran, *age*, s.15-17.

⁴³⁵ Taşkiran, *age*, s.17.

⁴³⁶ İkinci Maarif Şûrası, s.104.

fertlerin vicdanlarına, duygularına bırakmış”⁴³⁷ olduğunu hatırlatmıştır. Açılış konuşması ve komisyon görüşmelerinde laiklik vurgusunun yapıldığı şûrada⁴³⁸, Türk Ahlâkının Toplumsal ve Kişisel İlkelerinin Başlıcaları kısmının 18. maddesine “... başkalarının inançlarına saygı göstermek... toplumsal bir ödevdir”⁴³⁹ ifadesi eklenmiştir.

Laiklik ilkesi ile, aynı zamanda, toplumda müsbet ve tecrübevî ilim ve fenler hakim kılınmaya çalışılmış, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile çocukların eğitiminde bilgi dini kaynaklardan arındırılarak verilmiş, realist bir dünya görüşü aşılınmaya çalışılmıştır. Özellikle 1938 Lise Müfredatında öğrenciye bilimde sağduyunun yeterli olamayacağının benimsetilmesi yer almış, öğretmenlerden olayların tabiatüstü kuvvetlerle izah etmenin ilim zihniyetine uygunsuzluğunu talebeye iyice anlatılması istenmiştir. Bu yıllarda müspet ilim zihniyeti “gerçekçi olmak”, “olanı olduğu gibi görmek” ifadeleri ile dile getirilmiştir. Hasan Ali Yücel, 1942 Maarif Vekâleti bütçe görüşmelerinde Cumhuriyet eğitimine dair şu konuşmayı yapmıştır:

“Cumhuriyet maarifinin... prensip ve usulü vardır. Biz bir defa realist olmayı, gerçekçi olmayı müspet olan ilme intibakla anlıyoruz. Müspet ilme intibak demek, hepimizin bildiği gibi, olanı ancak olduğu gibi görmek demektir.”⁴⁴⁰

⁴³⁷ Yücel, **Millî Eğitimle...**, s.120. Hasan Ali Yücel, 1950’li yıllara gelindiğinde din derslerinin tekrar programa girmesini vicdan özgürlüğünü ihlal ettiği gerekçesiyle eleştirecektir: “Dinde teklif akıl bâliğ olanadır. Akıllı olup da henüz büluğa ermemiş ilkokul, kısmen de ortaokul çocuklarına din dersleri vermek vicdan özgürlüğüne saygı göstermemektir.” Mehmet Şanver, “TBMM Tutanaklarına Göre Türkiye’de Din Eğitimi (1946-1957)”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı, 1, (1996), s.346.

⁴³⁸ Hasan Ali Yücel açılış konuşmasında “Türk milletinin vatanseverlik ruhu ise üzerine kişi ve cemiyet ahlâkını inkılâpçı ve lâyük bir ruhla dayandırabileceğimiz yıkılmaz temeldir” diyerek laik ahlak vurgusu yapmıştır. **İkinci Maarif Şûrası**, s.10. Yine, ahlak komisyonunda ilk sözü alan Sadrettin Celal Antel’in Türk çocuğuna yakışan ahlaki vasıflar hakkındaki görüşlerini Safa şöyle aktarmıştır: “İlk söz alan Profesör Sadreddin Celâl Anten, lâik bir Türkiyenin muhtaç olduğu modern bir vatandaş tipinin vasıflarını anlattı. Bunlar şöyle hülâsa edilebilir: ‘Ahlaki bakımdan iyiyi, doğruyu, güzeli sevmek; gündelik hayatta bu amaçlara göre hareket etmek.’ Safa, “Şûradan İntibalar: İnkılâbımız...”, s.1.

⁴³⁹ **İkinci Maarif Şûrası**, s.106.

⁴⁴⁰ **Hasan Ali Yücel’in TBMM Konuşmaları...**, s.387; Hasan Ali Yücel, **Pazartesi Konuşmaları**’nda Türk inkılabını müspet ilmin zaferi saymış müspet ilmi de şöyle tanımlamıştır: “Olanı olduğu gibi görür, gerçekçi realistedir.” Yücel, **Pazartesi...**, s.163. Yine başka bir konuşmasında şu ifadelerle yer vermiştir: “İlim insanların kendilerine ve etraflarına dikkat edip içlerinde ve dışlarında neler olup bittiğini anlamak ihtiyacından doğmuştur... İlim, bu işi yapabilmek için beşer zekâsını Allahsız çalıştırmaktadır. ...bilim adamının olanı olduğu gibi görmek ve göstermekten başka bir düşüncesi yoktur.” Okçabol, **agm**, s.418.

1943'e gelindiğinde müspet ilim zihniyeti ahlak raporuna şu maddeler ile yansımıştır:

“Türk Ahlâkının Toplumsal ve Kişisel İlkelerinin Başlıcaları başlığının 7. maddesi: Türk çocuğu gerçeği olduğu gibi görür, her yerde, her işte, her zaman doğruluktan ve samimilikten ayrılmaz. Başkalarının da ayrılmasına meydan vermez. Doğru ve iyi bildiğini yerinde çekinmeden söyler.”⁴⁴¹

“Türk Ahlâkının Toplumsal ve Kişisel İlkelerinin Başlıcaları başlığının 9. maddesi: Gerçeği candan sevmek, onu daima aramak ve ona gitmek en büyük başarı ve keşiflerin kaynağı olmuştur.”⁴⁴²

Yine, ülkenin kültürel inşasının önemli bir bileşeni olan Türk diline bağlı bir Türk yetiştirmek de ahlak ilkeleri arasında yerini almıştır. Türk dil devrimi İkinci Meşrutiyet'te nüvelenmiş ve Cumhuriyet'le birlikte bu alanda radikal adımlar atılmıştır. Bu dönemde dilde Türkçeleşme hareketi başlamış ve okul müfredat programları, öğretmenlerin öğrencilere Türk dil hareketinin önemini kavratmalarını milli bir ödev addetmiştir. Ne var ki, 1943 yılına gelindiğinde, bazı kesimin dil hareketi doğrultusunda üzerine düşen görevi yerine getirmedikleri İkinci Maarif Şûrasının açılış konuşmasına yansımıştır. Hasan Ali Yücel şûranın açılış konuşmasında, “Dilde millileşme, uydurma bir davranış değil... uydurmaları atış ve kovuştur”⁴⁴³ diyerek dil inkılabı eleştirilerine bir anlamda cevap vermiş ve özellikle okullarda dil inkılabı hareketinin getirdiği vazifelerini yapmayan öğretmenleri eleştirmiştir.⁴⁴⁴

Bu dönemde gerçekten de, sadece öğretmenlerin değil, toplumun bir kısmının dil hareketine cevap vermediği ve harekete zarar verdiği görülmüştür. İlk bölümde Cumhuriyet'in ilk yıllarında Tunalı Hilmi'nin öz Türkçe ile ilgili meclise verdiği kanun önerisinin reddedilmesine ve Kazım Karabekir'in latin harflerinin kullanımına karşı tepkisine yer verilmişti. Bununla beraber, İkinci Maarif Şûrası'nın toplandığı günlerde bile resmi nüfuz altında gereksiz yere sözcük kırımına giriştiği ve “suni”,

⁴⁴¹ İkinci Maarif Şûrası, s.105.

⁴⁴² İkinci Maarif Şûrası, s.106.

⁴⁴³ İkinci Maarif Şûrası, s.12.

⁴⁴⁴ İkinci Maarif Şûrası, s.15.

“yanlış”, “tehlikeli” olduğu gerekçeleriyle dil inkılabının basında eleştirildiği görülmüştür.⁴⁴⁵ Bu dönemde öğretmenler arasında bakanlıkça yapılan bir ankete verilen cevaplarda da farklı kesimler arasında dil inkılabına riayet edilmediği gözlemlenmektedir:

“Gazeteler başka türlü yazar, biz elimizdeki esaslara göre başka türlü yazarız. Vekillik neşriyatı dışındakiler de başka türlü imlâ tatbik edilir. Binaenaleyh talebe, bize bunların hangisi doğrudur diye sormaktadır...”⁴⁴⁶

Bu ortamda, İsmet İnönü, 26 Eylül 1941 tarihli Dil bayramı dolayısıyla yayımlanan mesajında dil inkılabına yeterli özeni göstermeyen aydınlara şu sözlerle seslenmiştir:

“Millî dili arıtmanın bu kadar uzun ve yavaş sürmesi, aydınların kendi zevklerinde çok kıskanç olmalarından ve herkesin kendi ölçüsünü en üstün tutmasındandır. Eğer Türkler, bilimin her dalında yabancı diller için çalıştıkları kadar kendi öz dilleri için emek çekselerdi, Türk dili çok zamandan beri eksikliklerinden tamamıyla kurtulmuş ve medeniyet dünyasının örnek bir dili olmuş bulunurdu. Aynı alışkanlık, bugün de bizi kolayca elde edeceğimiz çok ilerleyişten alıkoymaktadır. Ulusa söz işittiren ve okutabilen her aydınımız, dil işinde bir tek yabancı kelimenin eksik olmasını, özenmeye değer bir zevk saysa birçok sıkıntıyı hiç fark etmeden geçebiliriz.”⁴⁴⁷

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel de, 12 Mart 1942 tarihinde felsefe terimleri çalışmaları vesilesiyle yaptığı bir konuşmasında halkın bazı kesimlerinin, gazetelerin ve ilim adamlarının Türkçe yerine yabancı ve eski dildeki sözcükleri tercih etmelerinden yakınmıştır.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Ahmet Emin Yalman şûra münasebetiyle kaleme aldığı yazılarında Maarif Vekati'nin dil politikalarını eleştiren görüşlerine yer vermiştir. Bkz. Yalman, *agm*, s.1 ve 3; Ahmet Emin Yalman, “Tenkide Saygı”, *Vatan*, (21 Şubat 1943), s.1. Bununla beraber, aynı günlerde, dil hareketine destek veren, hareketin Meşrutiyet yıllarından beri karşılaştığı zorlukları özetleyen yazılar da basında yer almıştır. Bkz. T. İ., “Dil Dâvası ve Harf Meselesi”, *Ulus*, (18 Şubat 1943), s.2; T. İ., “Lâtin Harfleri Üzerinde Münakaşalar...”, *Ulus*, (19 Şubat 1943), s.2.

⁴⁴⁶ Yücel, *Millî Eğitimle...*, s.101.

⁴⁴⁷ İnönü, *age*, s.89.

⁴⁴⁸ Yücel, *age*, s.122.

Dil inkılabında yaşanan bu buhranın çözümü için eğitim teşkilatı içinde bazı tedbirlerin alındığı görülmektedir. Örneğin, ortaokul ve liselerde bakanlığın yeni terimlerle basılmış kitaplarını okuyan öğrencilerin, yüksekokullara gelince, bu terimleri kullanmayan akademisyenler nedeniyle zorlandığı görülmüş, bunun üzerine eğitim bakanlığına bağlı kurumlara yeni terimler kullanmadan yazılan makale ve kitapların basılmaması emri verilmiştir.⁴⁴⁹ Eğitim teşkilatı içinde alınan önlemlerden bir diğerinin İkinci Maarif Şûrasında irdelendiği görülmektedir. Az önce de bahsedildiği üzere, öğretmenlerin dil inkılabı doğrultusunda görevlerini yerine getirmemelerinin şûraya yansıdığı görülmektedir. Dil hareketinde, Türkçe öğretmenlerinin yetiştirilmesi ve mesleki yeterliliklerin arttırılmasının teknik yönlerinin dil komisyonunda ele alındığı şûrada⁴⁵⁰, ahlak komisyonu da ahlak raporunun birinci maddesine dil meselesini koymuş ve yetiştirilmek istenen öğrenci vasıflarını “Türk diline, kültürüne, inkılâbın eser ve esaslarına, umumiyetle Türklük idealine bağlı bir Türk” olarak sıralamıştır.⁴⁵¹

Yine, 1943 öncesi döneme göz atmadan anlaşılamayacak olan bir başka konu, ahlak eğitimine yansımış aile meselesidir. Aile, İttihat ve Terakki döneminde modern toplumsal yapının çekirdeği olarak görülmüştür. Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Atatürk aileye sosyal, iktisadi ve siyasal hayatın temel işlevini gören bir önem atfetmiştir. Erken Cumhuriyet’te ideolojik bir kurum olarak algılanan ailenin vazifesinas bir yurttaş yetiştirmesinde özellikle annelik rolüne önem verilmiş, reformlarda kadınların annelik rolünün zedelenmemesine dikkat edilmiş, kadınların eğitim reformlarıyla daha aydın anneler olması hedeflenmiştir. İsmet İnönü medenileşme sürecinde aileye ve aile içinde kadına verilen önemi şu sözleriyle dile getirmiştir:

“İçtimai eksikliklerimizi düzeltmenin en kısa ve feyizli yolu kızlarımızı iyi yetiştirmektir. Kızların iyi terbiye edilmesi sayesinde ki, aileleri temdin imkanını kazanacağız. Sıhhi cehillere galebe etmek, hurafeleri yenmek, iyi yaşamaya engel olacak maniaları devirmek, hayatın en nezh zaruretlerinden olduğuna herkesin ittifak ettiği sanayii nefise zevki vermek

⁴⁴⁹ Hasan Ali Yücel’in TBMM Konuşmaları..., C.2, s.291.

⁴⁵⁰ İkinci Maarif Şûrası, s.40-42.

⁴⁵¹ İkinci Maarif Şûrası, s.104.

gibi bir aileyi medeni bir seviyeye çıkaracak inkılabın bütün temelini bugünkü kızlarımız teşkil ediyor.”⁴⁵²

Aile İkinci Maarif Şûrası’nda da gündeme gelmiş, çocuğa eğitim sürecinde ahlaki değerlerin ancak aile kurumunun yardımıyla verilebileceği vurgulanmış, ahlak raporuna “Aile, cemiyetin çekirdeğidir. Aileye maddi ve manevi zarar getirebilecek her türlü hareket, cemiyet ve insanlığa karşı en büyük suçtur”⁴⁵³ şeklinde bir madde eklenmiştir. Türk Ahlâkının İlkeleri ders kitabında da ailenin çocuğa karşı görevleri açık bir şekilde sıralanmıştır:

“Aile sosyal hayatın ilk yuvasıdır... Vatan, millet ve insanlık için lâzımgelen duyguların ilk beşiği ailedir. Ailenin cemiyet içinde çok büyük bir yeri vardır. Milletin ve insanlığın, yarının büyükleri olacak çocuklar ailelerde yetişirler. Onları cemiyete faydalı bir şekilde yetiştirmek ailenin borcudur... Çocuk yalnız ailenin değildir. Çocuk ailenin içinde cemiyetin yarını için yetişmektedir. Cemiyetin yarın için her sahada namuslu işçilere, cesur askerlere, kuvvetli seçicilere ihtiyacı vardır.”⁴⁵⁴

Kitapta aile kurmanın hayatın en mühim ödevlerinden biri olduğu ve çocuk yapmanın da hayatın devamı ve gelişmesine karşı bir hizmet olduğu vurgulanmıştır.⁴⁵⁵ Ayrıca ahlak komisyonu raporunun Okullarda Ahlâk Eğitiminin Geliştirilmesi bölümüne “Kız okullarında ve bilhassa kız enstitülerinde, çocuk bakımı ve ailede çocuk eğitimi konularına daha fazla önem verilerek müstakbel anaların daha iyi yetişmelerini sağlamak”⁴⁵⁶ maddesi eklenmiştir.

Aile mevzusu, bu çalışmada, 1943 öncesine izlerini sürerek bir kısmını açıklamaya çalıştığımız ahlak komisyonu raporunun son konusunu oluşturmaktadır. Tüm bu gelişmeler ışığında söylenebilir ki, burada ele alınan ahlak eğitimi erken Cumhuriyet döneminin iktisadi, toplumsal ve kültürel inşası sürecinde devletin bireylerden beklediği davranış ve düşünüş kalıplarını içermektedir.

⁴⁵² Yiğit, age, s.54.

⁴⁵³ İkinci Maarif Şûrası, s.106.

⁴⁵⁴ Taşkiran, age, s.12-15.

⁴⁵⁵ Taşkiran, age, s.13-14.

⁴⁵⁶ İkinci Maarif Şûrası, s.111.

SONUÇ

Cumhuriyet Türkiye'si, 20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmesi ile birlikte gelişmek için üstesinden gelmek zorunda olduğu bir mirası devralmıştır. Kurucu kadro, yeniden inşa sürecinde, modern çağın ritminin iktisadi, toplumsal ve kültürel alanlarda atılacak birçok kurumsal adım ile yakalanabileceğine inanmıştır. Bununla beraber, inkılapların gayesi kurumsal tedbirlerin işlemlerini sağlayacak manevi araçları ve şartları da hazırlamak olmuştur. Modern Türkiye'nin inşası sürecinde belirli hedefler doğrultusunda gündeme alınan kurumsal atılımların ve dönemin liderlerinin talep ettiği davranış ve düşünüş tipleri, 1943 yılına gelindiğinde, İkinci Maarif Şûrası'nda ahlak adı altında ele alınmıştır.

Türkiye, bağımsızlık savaşının zaferle sonuçlanmasından sonra ülkeyi geri kalmışlıktan kurtaracak birçok iktisadi, toplumsal ve kültürel atılımları gündemine almıştır. Osmanlı Devlet'inden kalan yarı sömürge yapı içinde sanayisiz, tarım ekonomisi niteliği gösteren iktisadi yapıyı devralmış, mevcut durum, oluşturulan sanayi planlarıyla, çıkarılan teşvik kanunlarıyla, Sümerbank gibi sanayi atılımını yönlendirecek kurumların kuruluşlarıyla ve bu yapıyı besleyecek olan sanat mekteplerinin kurulmasıyla aşmaya çalışılmıştır. Ekonomik yapılanma içinde tasarruf ve tutuma vurgu yapılmış, Misak-ı İktisadi ilgili davranışlara ilkeleri arasında yer verirken, 1920'lerin sonunda Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Maarif Vekâleti okullarda tasarruf ve tutum bilincini aşılacak programlar oluşturmuş, para biriktirme alışkanlığı yatırımların önemli bir bileşeni olarak görülürken, birikimleri milli sermayeye dönüştürecek banka teşkilatı geliştirilmiştir. İktisadi atılım sürecinde beşeri sermaye ihtiyacı belirlemiş, sağlıklı ve gürbüz nesiller yetiştirme politikası bu amaca edeceği hizmetin yanında yurt savunmasının da önemli bir parçası olarak görülmüş, ilgili süreç birçok kurum ile yönlendirildiği gibi, halka bu konuda çeşitli yükümlülükler getiren kanunlar çıkarılmıştır. İktisadi alanda verimli, ödev bilincine sahip yurttaşların yetiştirilmesinde "eğitimde iş akımı" dönemin eğitimcileri tarafından benimsenmiş, eğitim araç ve gereçlerini tayin eden müfredat programları bu ilkeler doğrultusunda oluşturulmuştur. Müfredat programlarına yansıyan bir başka husus ülkenin gelişimi sürecinde bilgiyi maddi hayatta başarı getirdiği oranda faydalı sayan görüşler olmuştur.

Bunların yanı sıra, toplumsal ve iktisadi alanda tüm bireyci/çıkarıcı ilişkileri milli birlik ve milli menfaat doğrultusunda sınırlayan görüşler anayasada halkçılık ve devletçilik ilkeleri olarak yer almıştır. Çeşitli siyasi ve toplumsal olayların sonucunda bir gereklilik olarak ortaya çıkan vicdan özgürlüğü de laiklik ilkesi ile anayasada yerini almıştır. Laiklik ilkesinin bir başka hedefi bireylere pozitif bakış açısı kazandırmak olmuş, Tevhid-i Tedrisat bu amaca hizmet ederken, eğitim kurumlarının müfredat programları da bu doğrultuda oluşturulmuştur. Türk dil devrimi, hem milli devlet inşasının temel parçalarından biri olarak gerekli görülmüş hem de halk ile aydın arasındaki dil ikiliğine son vermenin bir aracı olarak kabul edilmiştir. Bu alandaki en büyük atılımlar harf inkılabı ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulması olmuş, düzenlenen dil kurultayları ile dili sadeleştirme çalışmaları yürütülmüştür. Tüm bunların yanında Erken Cumhuriyet yöneticileri ideolojik bir kurum olarak ailenin öneminin farkında olmuşlar, çocuk yetiştirme işi Türk Medeni Kanunu'yla aile içinde kadına verilirken, kadına dair kamusal reformlarda ailenin bu rolünün zedelenmemesine önem verilmiştir.

1943 İkinci Maarif Şûrası'nda ahlak eğitiminin gündeme alınması, tüm bu sürecin etkin bir şekilde işlemesini sağlayacak ahlaki şartları tayin eden bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla tesadüf değildir ki, İkinci Maarif Şûrası ahlak görüşmelerinde, ilkeler belirlenirken altı ok ve endüstri toplumunun ahlakı göz önünde bulundurulmuştur.

Türk ahlakının ilkeleri, bu haliyle, Türk inkılabının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkarken, özellikle basın şûrada ahlak konusunun mevzubahis edilmesini, dünya savaşı sonrası galip ideolojinin muhtemel istilasına karşı bir tedbir olarak yorumlamıştır. Gerçekten de 2000'li yıllardan geriye bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı'nın liberal devletin zaferiyle sonuçlandığı ve liberal politikaları programına alan Demokrat Parti'nin ortaya çıkışı ile solidarist ilkelerin sarsıldığını görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. KİTAPLAR

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

AKIN, Yiğit, **“Gülbüz ve Yağız Evlatlar”**: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

AKYÜZ, Hüseyin, **Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992.

ALKAN, Türker, **Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.

ANNESLEY, Claire, **A Political And Economic Dictionary of Western Europe**, Routledge, London, 2005.

ARAR, İsmail, **Hükümet Programları: 1920-1965**, İstanbul, 1968.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Hazırlayanlar: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, M. Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

AYHAN, Halis, **Türkiye'de Din Eğitimi**, Dem, İstanbul, 2014.

BAŞARAN, Mehmet, **Büyük Aydınlanmacı Öğretmenim Hasan Âli Yücel**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

BELGE, Murat, **Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Bilimleri Tarihi**, Öğretmen Hüseyin Hüsnü Tekişik Eğitim Araştırma Geliştirme Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

-----, **Eğitim Düşüncesi Tarihi**, Binbaşioğlu Yayınevi, Ankara, 1982.

-----, **Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005.

Birinci Maarif Şûrası, T.C. Maarif Vekilliği, Ankara, 1939.

Birinci Türk Neşriyat Kongresi 1-5 Mayıs 1939, Raporlar-Teklifler-Müzakere Zabıtları, Edebiyatçılar Derneği Yayınları, Ankara, 1997.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

BULUŞ, Abdulkadir, **Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015.

CEVİZCİ, Ahmet, **Felsefe Ansiklopedisi**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.

CİCİOĞLU, Hasan, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985.

COŞKUN, Alev, **Hasan Âli Yücel: Aydınlanma Devrimcisi**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010.

ÇIKAR, Mustafa, **Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.

DARITY, William A., **International Encyclopedia of The Social Sciences, 2nd Edition**, Macmillian Reference USA, Detroit, 2008.

DOĞAN, Hıfzı ve diğerleri, **Okul Sanayi İlişkileri: Okuldan İş Hayatına Geçiş**, Ankara, 1997.

DURKHEIM, Emile, **Ahlak Eğitimi**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2004.

DURSUN, Davut, **Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.

ERGİN, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, C.5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

GEDİKOĞLU, Şevket, **Kemalist Eğitim İlkeleri, Uygulamalar**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978.

- GEORGEON, François, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- GÖÇER, Feyyat, **Değişme Sürecinde Devlet ve Eğitim**, Tek Ağaç, Ankara, 2005.
- GÜNDÜZ, Mustafa, **Ahlâk Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2010.
- Halil Fikret Kanat Yaşamı ve Hizmetleri**, Hazırlayan: Cahit Kavcar, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 2002.
- Hasan Ali Yücel'in TBMM Konuşmaları ve İlgili Görüşmeler**, Hazırlayan: Canan Yücel Eronat, C.1-2, TBMM Basımevi, Ankara, 1999.
- İÇSEL, Pakize ve İçsel, Nazım, **Aile Bilgisi ve Ev İdaresi, İlkokul IV**, Mürettibiye Basımevi, İstanbul, 1937.
- İkinci Maarif Şûrası**, T.C. Maarif Vekilliği, 1943.
- İlkokul Programı**, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1936.
- İLOĞLU, Asım Süreyya, **Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış**, Türk Ekonomi Kurumu, Ankara, 1974.
- İNAN, A. Âfet, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- , **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 1. Sanayi Planı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972.
- , **Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975.
- İNÖNÜ, İsmet, **Eğitim-Öğretim Üzerine**, Hazırlayan: İlhan Turan, İnönü Vakfı, Ankara, 2006.
- KAPLAN, İsmail, **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

- KEYDER, Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- KİPAL, Ulaş ve Uyanık, Özgür, **Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.
- KILIÇ, Ali, **Atatürk’ün Hususiyetleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- KILIÇ, Metin, **Etnisite ve Spor**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- KÖKER, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- KÜÇÜKAĞA, Ahmet, **Türkiye’de Laiklik Serüveni**, Emre Yayınları, İstanbul, 1999.
- LEVEND, Agâh Sırrı, **Türk Dilinin Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.
- Lise Programı**, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1938.
- MAKAL, Ahmet, **Ameleden İşçiye**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- OKUTAN, M. Çağatay, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Ortaokul Programı**, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1938.
- Ortaokullar, Liseler, Şehir İlk Öğretmen Okullarıyla Meslekî Ve Teknik Okullar Disiplin Talimatnamesi**, T.C. Maarif Vekilliği, İstanbul, 1939.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi**, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara, 1997.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

ÖZGEN, Bekir, **Düşünce Özgürlüğü ve Laiklik**, Çınar Yayınları, İstanbul, 1994.

PAMUK, Şevket, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

PARLA, Taha, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku**, C.3, İletişim, İstanbul, 1995.

PERİNÇEK, Doğu, **Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.

RESULZADE, Mehmet Emin, **Millî Tesanüd**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1978.

RITZER, George, **Modern Sosyoloji Kuramları**, De Ki, Ankara, 2011.

SADOĞLU, Hüseyin, **Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

SANDER, Oral, **Siyasal Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.

SEZEN, Yümni, **Sosyoloji Açısından Din**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

ŞANLI, Halise Karaaslan, **Hasan Âli Yücel Konuşmaları: Ulusal Kimlik İnşası ve Politik Retorik**, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara, 2012.

ŞİMŞİR, Bilal, **Türk Yazı Devrimi**, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

TAŞKIRAN, Tezer, **Türk Ahlâkının İlkeleri**, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1943.

TEKELİ, İlhan ve İlkin, Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Odtü, Ankara, 1977.

-----, **İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi**, C.2-3, İletişim, İstanbul, 2014.

TEMEL, Mehmet, **Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele**, Nehir Yayınları, İstanbul, 2008.

- TEZCAN, Mahmut, **Eğitim Sosyolojisi**, Feryal Matbaası, Ankara, 1996.
- TEZEL, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.
- TONGUÇ, İ. Hakkı, **Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1947.
- TOPRAK, Zafer, **Türkiye’de Popülizm 1908-1923**, Doğan Kitap, İstanbul, 2013.
- TÖKİN, İsmail Husrev, **C.H. Partisinin Dünya ve Cemiyet Görüşü**, Ülkü Basımevi, Ankara, 1946.
- , **C.H. Partisinin İktisadi Siyaset Sistemi**, Ülkü Basımevi, Ankara, 1946.
- TURAN, Kemal, **Ahilikten Günümüze Mesleki ve Teknik Eğitimin Tarihi Gelişimi**, İFAV, İstanbul, 1996.
- , **Meslekî Teknik Eğitimin Gelişmesi ve Mehmet Rüştü Uzel**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992.
- TURAN, Şerafettin, **Atatürk ve Ulusal Dil**, Cumhuriyet, 1998.
- ULUSKAN, Seda Bayındır, **Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- UNAT, Faik Reşit, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara, 1964.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Sosyoloji**, Remzi Yayınları, İstanbul, 1943.
- , **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- ÜLKÜTAŞIR, Şakir, **Atatürk ve Harf Devrimi**, TTK yayınları, Ankara, 1991.

VILLALTA, Jorge Blanco, **Atatürk**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

WIDMANN, Horst, **Atatürk ve Üniversite Reformu**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

YİĞİT, Ali Ata, **İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

YÜCEL, Hasan Ali, **Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

-----, **Pazartesi Konuşmaları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

2. MAKALELER

ACAR, Şehbâl Deryâ, “Yeni Dünyaya Mukaddime: ‘Yeni Okullar’”, **Prof. Dr. Yahya Akyüz’e Armağan: Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları**, Pegem Akademi, Ankara, 2011, s.109-117.

ACUN, Fatma, “Görsel Verilerde Kadın İmajı (1923-1960)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı, 16, (Aralık 2007), s.91-112.

-----, “Osmanlı’nın Torunları Cumhuriyet’in Çocukları: Osmanlıdan Cumhuriyet’e Değişme ve Süreklilik”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı, 15, (Mayıs 2007), s.39-64.

AKPOLAT, Yıldız, “1935-1959 Yılları Arasında Siyasi Bilgiler/İlimler Mecmuası’nda/Dergisi’nde Sosyoloji”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı, 46, (2012), s.91-118.

AKSU, Mualla Bilgin, “Milli Eğitimimizin Eşsiz Bakanı: Hasan-Âli Yücel”, **Hasan-Âli Yücel**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.107-126.

AKŞİN, Sina, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C.4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, s.27-123.

- AKYÜZ, Ünal, “Siyaset ve Ahlak”, **Yasama Dergisi**, Sayı, 11, 2009, s.93-129.
- AKYÜZ, Yahya, “Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s.89-103.
- ALTUN, Fahrettin, “Medya Etiği ve Tarafsızlık Söylemi”, **İş Ahlakı Dergisi**, C.4, Sayı, 8, (Kasım 2011), s.9-24.
- ANTEL, S. Celâl, “2inci Maarif Şûrasında Konuşulan Meseleler: Okullarda Ahlâk Eğitiminin Gelişmesi”, **Tan**, (1 Mart 1943), s.3.
- ARAT, Zehra F., “Kemalizm ve Türk Kadını”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.51-70.
- ARI, Asım, “Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.22, Sayı, 2, (2002), s.181-192.
- ARIKAN, Zeki, “Hasan-Âli Yücel’in Tarihçiliği ve Türk-İngiliz İlişkileri”, **Hasan-Âli Yücel**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.145-164.
- ARTEL, Tarık, “Ahlâk, Terbiye, Bilgi”, **Yeni Sabah**, (20 Şubat 1943), s.1 ve 2.
- AYDIN, Erdem, “Atatürk’ün Sağlık Kavram ve Anlayışı”, **Ankara Tıp Mecmuası**, C.48, (1995), s.43-54.
- AYTEPE, Oğuz, “Yeni Belgelerin Işında Halifelüğün Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı, 29-30, (Mayıs-Kasım 2002), s.15-29.
- BAKACAK, Ayça Gelgeç, “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Atatürk Yolu Dergisi** Sayı, 44, (Güz 2009), s. 627-638.
- BALTACIOĞLU, İ. H., “Bu Nasıl İlim”, **Yeni Adam**, (11 Şubat 1943), s.2.
- , “Gençlik”, **Yeni Adam**, (4 Şubat 1943), s.2.
- , “Maarif Şûrası Milli Ahlâkımız İçin Işıklar Saçabilir”, **Yeni Adam**, (21 Son Kanun 1943), S.421, s.2.

BAŞAR, Erdoğan, “Hasan-Âli Yücel ve Türk Eğitim Yönetiminde Ortak Aklın Kullanımı”, **Hasan-Âli Yücel**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.265-282.

BAŞCAVUŞOĞLU, F., “Gençlik – Terbiye”, **Ulus**, (19 Şubat 1943), s.2 ve 4.

BENİCE, Etem İzzet, “Bugünün ve Yarının Türk Genci”, **Büyük Doğu**, (22 İlkteşrin 1943), s.3.

-----, “Millî Ahlak: Türk Gencinde Aradığımız Vasıf”, **Son Telgraf**, (17 Şubat 1943), s.1.

BERKES, Niyazi, “İçtimaî Dâvalarımızda İlmin Rolü:2”, **Vatan**, (31 Mart 1943), s.2.

-----, “Maarif Şûrası, İlmî Hazırlık Noksanlarını Apaçık Belirtmiştir”, **Vatan**, (30 Mart 1943), s.2.

BOZOUKLU, Derya, “Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemi ve Gelişimine Genel Bir Bakış”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.19. Sayı, 55, (2003), s.269-302.

BULUT, Taner, “Cumhuriyet’in Bir Gençlik Projesi Olarak Kızılay Kampları (1936-1950)”, **ÇTTAD**, C.6, Sayı, 14, (Bahar 2007), s.103-135.

CAHİD, Burhan, “Bugün Toplanan Maarif Şûrasından Memleket Ne Bekliyor?”, **Son Posta**, (15 Şubat 1943), s.2.

CANTEK, Funda Şenol ve Yarar, Betül, “Erken Cumhuriyet Dönemi Dergi ve Gazetelerinde Spor ve Kadın (1928-1960)”, **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Sayı, 29, (2009), s.201-218.

ÇELİK, Kemal, “Atatürk’te Yasallık (Meşrûiyyet) Anlayışı”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı, 39, (Mayıs 2007), s.397-408.

ÇETİN, Hasibe, “Eğitimden İdealist Beklentiler Pragmatist Yaklaşımlar”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C.27, Sayı, 2, (1994), s.659-678.

- ÇILGIN, Alev Sınar, “Genç Cumhuriyet’in Ütopyası: Gürbüz Türk Çocuğu”, **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:5, Sayı, 6, (2004), s.97-119.
- DEMİR, Gökhan Yavuz, “Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş-Dil Teorisi”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:11, Sayı, 19, (2010/2), s.385-396.
- DEMİRCİ, H. Aliyar, “Tek Parti Döneminde Siyaset-Gençlik İlişkilerine Bir Örnek: Gençlik Teşkilatı Tasarıları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.58, Sayı, 2, (2003), s.55-77.
- DEMİRCİOĞLU, İsmail H., “Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Tarih Öğretiminin Genel Amaçlarının Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.16, Sayı, 2, (2006), s.133-146.
- DOĞAN, Hıfzı, “Mesleki ve Teknik Eğitim”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s.357-382.
- , “Orta Öğretim Programları Üzerinde Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C.3, Sayı, 1, (1970), s.65-90.
- DOĞAN, Mehmet Can, ““Yücel” Dergisinin Fikrî ve Edebî Tahlili”, **Gazi Türkiyat**, Sayı, 3, (Güz 2008), s.97-114.
- DOĞAN, Murat, “Türk Medenî Kanunu’nun Evliliğin Genel Hükümleri Bakımından Getirdiği Yenilikler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.52 Sayı, 4, (2003), s.93-129.
- DUMAN, Doğan, “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.1, Sayı, 2, (1992), s.127-141.
- DUMAN, Doğan ve Varnalı, Özgür Şahap, “1930’larda Çocuk Piyasalarında Yerli Malı Kullanımı ve Ulusal Ekonomi Bilincini Oluşturma Çabaları”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Volume 6 Issue 2, (February 2013), s.1529-1547.

- DURU, Kâzım Nami, “İkinci Maarif Şûrası”, **Ulus**, (15 Şubat 1943), s.2 ve 4.
- EKİN, Nusret, “Türkiye'nin Sanayileşmesinde "Köylü-Şehirli İşçi"ler”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.27, Sayı, 3-4, (1968), s.225-264.
- ERDEM, H. Haluk, “Hasan-Âli Yücel ve Birinci Türk Neşriyat Kongresi”, **Hasan-Âli Yücel**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.167-176.
- ERGİL, Doğu, “İdeoloji Üzerine Düşünceler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.38, Sayı, 1, (1983), s.69-95.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin F., “Milliyetçilik Gayesi ve Topyekûn Terbiye”, **Tasviri Efkâr**, (4 Nisan 1943), s.2.
- GÜL, Hüseyin, “Atatürk ve Hasan-Âli Yücel Dönemi Eğitim Reformları ve Günümüze Çıkarımlar”, **Hasan-Âli Yücel**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.283-304.
- GÜL, Muhittin, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası”, **G.Ü. Dişhek. Fak. Dergisi**, C.5, Sayı, 1, (1988), s.249-258.
- GÜL, Songül Sallan, “Cumhuriyetten 1940’lı Yıllara Toplumsal Dönüşümler: Eğitim ve Hasan-Âli Yücel”, **Hasan-Âli Yücel**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.305-323.
- GÜNAY, Nejla, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Beden Eğitiminin Gelişimi ve Gazi Beden Terbiyesi Bölümü” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.29, S, 85, (Mart 2013), s.73-99.
- GÜNDÜZ, Ömer ve Fırat, İsmail, “Dil Devriminin Gerçekleşmesinde Türk Dil Kurumunun Rolü”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.7, Sayı, 34, s.59-71.
- GÜVEMLİ, Zahir, “Yetişenlerin Dili”, **Vakit**, (22 Şubat 1943), s.2.

GÜZEL, Mehmet Şehmus, “İkinci Dünya Savaşı Boyunca Emek ve Sermaye”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950**, İletişim, İstanbul, 2011, s.197-224.

HAYIR, Celal, “Cumhuriyet Dönemi: İktidar, İdeoloji, Sinema”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.7, Sayı, 31, s.347-354.

“Herşeyden Evvel Seciye Kuvveti Lâzım!”, **Tasviri Efkar**, (18 Şubat 1943), s.1 ve 3.

HİLAV, Selahattin, “Düşünce Tarihi (1908-1980)”, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C.4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, s.383-414.

“İkinci Maarif Şûrası”, **Ülkü**, C.13, Sayı, 35, (1 Mart 1943), s.23.

İLERİ, Suphi Nuri, “Mefkûre Eksiğimiz”, **Büyük Doğu**, (26 İkinciteşrin 1943), s.5 ve 12.

KATOĞLU, Murat, “Cumhuriyet Türkiyesi’nde Eğitim, Kültür, Sanat”, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C.4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, s.417-520.

KERİMOĞLU, Hasan Taner ve Vural, Mithat Kadri, “Maarif, Beden Eğitimi-Spor Şûraları ve Hasan-Âli Yücel”, **Hasan-Âli Yücel**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.179-189.

KESKİN, Yusuf, “Türkiye’de İlkokul Programlarında Yer Alan Sosyal Bilgiler İçerikli Derslere Ait Öğretim Programlarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:13, Sayı, 2, (Ağustos 2009), s.107-130.

KILIÇ, Metin, “Tek Partili Dönemde Türkiye’de Modern Sporun Teşekkülü”, **Tarih Okulu**, Sayı, XIV, (2013), s.27-53.

KOCABAŞ, Kemal, “Yaşamından Kesitlerle Hasan-Âli Yücel”, **Hasan-Âli Yücel**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.67-86.

KOÇ, Nurgün, “Şeyh Sait Ayaklanması” **Turkish Studies**, Volume 8/2, Winter 2013, s.153-166.

KOÇAK, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C.4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, s.127-211.

KOŞTAŞ, Münir, “Türkiye’de Laikliğin Gelişimi (1920’den Günümüze Kadar)”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.39, Sayı, 2, (1999), s.185-196.

“Maarif Şûrası”, **Yeni Sabah**, (17 Şubat 1943), s.1.

“Maarif Şûrası Çalışmalarına Devam Ediyor”, **Vakit**, (17 Şubat 1943), s.1.

“Maârif Şûrâsı Dün Başvekil Ş. Saracoğlunun Bir Nutku İle Açıldı”, **Tasviri Efkar**, (16 Şubat 1943), s.1 ve 2.

“Maârif Şûrası, Dün Başvekilin Nutku İle Açıldı”, **Vatan**, (16 Şubat 1943), s.1-2.

“Maarif Şûrası Dün Komisyonlar Halinde Çalışmalarına Devam Etti”, **Ulus**, (17 Şubat 1943), s.1 ve 4.

“Maarif Şûrası İlk Toplantısını Yaptı”, **Tan**, (16 Şubat 1943), s.1 ve 2.

MAKAL, Ahmet, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı, 93, (Yaz 2002), s.173-199.

OKÇABOL, Rıfat, “Hasan-Âli Yücel: Bilime Bakışı ve 1946 Üniversite Reformu”, **Hasan-Âli Yücel**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s.415-439.

ONGUN, Cemil Sena, “Ahlâk Davası”, **Varlık**, C.13, Sayı, 233, (15 Mart 1943), s.341-343.

OSKAY, Ünsal, “Popüler Kültür Açısından ‘İdeoloji’ Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.35, Sayı, 1, (1980), s.197-253.

ÖZ, Ayhan, “Heyet-i İlmiye Toplantıları ve Millî Eğitim Şûralarında Din Eğitimi”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.16, Sayı, 29, (2014), s.129-156.

ÖZER, Sevilay, “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Çerçevesinde Yerli Malı ve Tutum Haftası Kutlamaları”, *Turkish Studies*, Volume 8/5, Spring 2013, s.595-613.

ÖZKAN, Mustafa, “Yenileşme Sürecinde Türk Dili”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.32 (2004), s.81-109.

ÖZKAN, Orhan, “Atatürk Döneminde Sağlık Politikası”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.191-205.

SAFA, Peyami, “Ahlâkta İdeal”, *Tasviri Efkâr*, (19 Şubat 1943), s.1.

-----, “Aile ve Mektep Meselesi”, *Tasviri Efkâr*, (21 Şubat 1943), s.1 ve 2.

-----, “Fert, Millet, İnsanlık”, *Tasviri Efkâr*, (18 Şubat 1943), s.1.

-----, “Maarif Şurasından İlk Çizgiler”, *Tasviri Efkâr*, (16 Şubat 1943), s.1.

-----, “Meselelerin Tablosu”, *Tasviri Efkâr*, (17 Şubat 1943), s.1.

-----, “Şûradan İntibalar: Bir Prensip Münakaşası”, *Tasviri Efkâr*, (16 Şubat 1943), s.1-2.

-----, “Şûradan İntibalar: İnkılâbımız Bir Manivelâ, Dayandığı Nokta İse Millettir”, *Tasviri Efkâr*, (18 Şubat 1943), s.1-2.

SAĞ, Vahap, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.2, Sayı, 1 s.9-23.

SARIKAYA, Makbule, “Gülbüz Çocuk Yarışmaları”, *Atatürk Dergisi*, C.1, Sayı, 1, (2012), s.201-224.

-----, “Gülbüz Türk Çocuğu Dergisinde Çocuk Sağlığı Sorunu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:5, Sayı, 9 (Bahar 2009), s.151-163.

ŞANVER, Mehmet, "TBMM Tutanaklarına Göre Türkiye'de Din Eğitimi (1946-1957)", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı, 1, (1996), s.333-347.

ŞERİFSOY, Selda, "Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950", **Vatan Millet Kadınlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.155-188.

ŞEVKET, Ertuğrul, "Maarif Şurası Çalışıyor", **Vatan**, (18 Şubat 1943), s.1 ve s.3.

ŞİMŞEK, Ufuk ve diğerleri, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının İdeolojik Temelleri", **Turkish Studies**, Volume 7/4, (Fall 2012), s.2809-2823.

ŞİRİN, Funda Selçuk, "İktidar ve Çocuk", **Turkish Studies**, C.8, Sayı, 8, (Yaz 2013), s.1275-1284.

T. İ., "Dil Dâvası ve Harf Meselesi", **Ulus**, (18 Şubat 1943), s.2.

-----, "Lâtin Harfleri Üzerinde Münakaşalar...", **Ulus**, (19 Şubat 1943), s.2.

TEKELİ, İlhan ve Şaylan, Gencay, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", **Toplum ve Bilim**, Sayı, 6-7, (Yaz-Güz 1978), s.44-110.

TEMUÇİN, F. Ertan, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik", **Atatürk Yolu Dergisi** Sayı, 39, (Mayıs 2007), s.409-423.

TOKGÖZ, Erdiñ, "Atatürk'ün Tasarruf Politikası", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.35-43.

TOPRAK, Zafer, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", **Toplum ve Bilim**, Sayı, 1, (Bahar 1977), s.92-123.

-----, "Osmanlı Devleti'nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.377-381.

TUNA, Muammer, "Toplum ve Çevre", **Sosyolojiye Giriş**, Martı Kitap ve Yayınevi, Ankara, 2003, s.363-394.

TURAN, Kemal, "İkinci Maarif Şûrası", **Ulus**, (16 Şubat 1943), s.1 ve 4.

"Türk Cemiyeti Ahlâkı", **Ulus**, (18 Şubat 1943), s.1 ve 3.

US, Asım, "Ankarada Maarif Şûrası Toplantısı" **Vakit**, (17 Şubat 1943), s.1.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, "Maarif Şûrasının Meşgul Olacağı Meselelerden: İş Ahlâkı", **Tan**, (20 Şubat 1943), s.3-4.

-----, "Maarif Şûrasının Telifçi Havası", **Tasviri Efkâr**, (25 Mart 1943), s.2.

Vâ-Nû, "Ahlâk, Terbiye ve Muaşeretle Millîlik ve Arsiulusallık", **Akşam**, (17 Şubat 1943), s.3.

YALMAN, Ahmet Emin, "İdeal Türk Genci", **Vatan**, (16 Şubat 1943), s.1 ve 3.

-----, "Tenkide Saygı", **Vatan**, (21 Şubat 1943), s.1 ve 3.

YAVUZ, Erdal, "Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-40", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, İletişim, İstanbul, 2011, s.155-195.

YILMAZ, Ahmet, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi", **ÇTTAD**, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), s.191-212.

3. TEZLER

ACAR, Deryâ, **Yeni Mektep Hareketinin Türk Eğitim Hayatı Üzerindeki Etkileri (1909-1929)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2012.

ASLANER, Nilgöl, **Milli Eğitim Şûraları ve Eğitim Politikaları (1939-1946)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

- CEYHAN, Bayram, **Türk Dil Kurumunun Kuruluş Sürecinde Mecliste ve Basında Dil Tartışmaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- CUCUNEL, Hakan, **Türk Dil Devriminin Ulus Devlet Olma Sürecine Katkısı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.
- ÇETİN, Hasan, **İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2007.
- DİNÇER, Fatma, **Kâzım Nami Duru, Hayatı, Eserleri ve Türkçe Öğretimine Katkıları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, , Ankara, 2007.
- EFENDİOĞLU, Naziye, **Milli Eğitim Şûralarında Din ve Ahlak Eğitimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2013.
- EKİNCİ, Emre, **Atatürk Döneminde Türkiye'de Milli Eğitim ve İdeoloji**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2013.
- EREN, Murat, **Laiklik Açısından Demokrat Parti Dönemi Milli Eğitim Politikaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
- ERSOY, Adem, **İkinci Maarif Şûrası'nda Alınan Kararlar ve Dönemin Aydınlarının Görüşleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- GÜLBAHAR, Gamze, **Cumhuriyet Dönemi (1920-1950) Türk Eğitim Sisteminin Felsefi Temelleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2006.

GÜN, Ömer, **Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın Çalışmaları (1946-1973)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.

MALA, Nur, **Cumhuriyetten Günümüze İlköğretim Programlarının Faydacı Ve İlerlemeci Ekole Uygunluğu Bakımından Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya, 2011.

ÖZKAN, Feriha, **Atatürk'ün Laiklik Anlayışının Eğitim Sistemimizdeki Yansımaları (1919-1938)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2006.

ŞİMŞİR, Emrah, **Laiklik Teorileri Açısından 1938 – 1950 Dönemi Türkiye'sinde Laiklik Anlayışı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2012.

TOPUZ, Orhan, **Tasviri Efkâr Gazetesinin İkinci Dünya Savaşı'na Bakışı (1940-1945)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011.

TÜRKMEN, Mutlu, **Siyasal Toplumsallaşma Aracı Olarak Beden Eğitimi ve Spor; İşçi Sporları ve Türkiye'deki Etkileri (1923-1938)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2012.

VERGİLİ, Ayhan, **Türkiye'de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

YALÇIN, Recep, **İsmail Hakkı Tonguç'un Türk Eğitim Sistemi Üzerine Görüşleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2006.

YILMAZ, Özgür, **İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Dönemde Türkiye'de İdeolojik Politikaların Doğuşu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2004.

EKLER

Ek-1⁴⁵⁷*(Ahlâk Komisyonu raporu okundu)*

AHLÂK İLKELERİ

Okullarda ahlâk eğitimi birbirini tamamlayan üç amaca bağlıdır:

1 — Türk diline, kültürüne, inkılâbın eser ve esaslarına, umumiyetle Türklük idealine bağlı bir Türk,

2 — Bütün medeni milletlerce kabul edilen yüksek ahlâk ilkelerini benimsemiş bir insan,

3 — Kendine ve başkalarına saygı gösteren, haysiyet, şeref ve namus sahibi bir şahsiyet yetiştirmek.

İDEALİMİZ TÜRK ÇOCUĞU

1 — İyi, doğru ve güzel olan mânevi değerleri benimsiyerek yaşar ve etrafındakileri yaşatmaya çalışır. Kendi günlük hayatında çalışma ve başarılarıyla milletine en çok faydalı olur. Kendi menfaat ve saadetini milletin menfaat ve saadetinde arar ve bulur. Vazifesinde titizdir. Kendi hakları gibi başkalarının haklarını da aramakta ısrarlıdır.

2 — Milli egemenliğin ifadesi olan kanunlara bilgi ve sevgi ile uyar.

3 — İyi ve doğru işlere kendi teşebbüsü ile sarılır. Bilgi ve karakterine dayanarak çalışır ve işin soravını çekinmeden üzerine alır. İyi ve doğru bildiği şeyleri cesaretle müdafaa eder.

4 — Cemiyet işlerinde yurttaşlarıyla el ve emek birliği yapar. Geçmiş nesillerin bıraktıkları maddi, mânevi, milli ve insani değerleri yalnız korumakla kalmaz, onları zenginleştirerek kendinden sonra gelenlere devreder.

5 — Milletini en yüksek medeniyet seviyesine çıkarmayı ülkü bilir.

⁴⁵⁷ 15-21 Şubat 1943 tarihleri arasında toplanan İkinci Maarif Şûrası'nda kabul edilen Ahlâk Komisyonu raporu. İkinci Maarif Şûrası, s.104-106.

*Ahlâk Eğitimi***BURAYA VARMAK İÇİN TÜRK ÇOCUĞU**

- 1 — Ciddî çalışır, ödevine bağlıdır.
- 2 — Her yerde, her işte, her zaman doğruluktan da ayrılmaz, başkalarının ayrılmasına da meydan vermez.
- 3 — Yurttaşını sever, ona yardım eder ve güvenir.

TÜRK AHLÂKININ TOPLUMSAL VE KİŞİSEL İLKELERİNİN BAŞLICALARI

1 — Türk yurdu varlığımızın temelidir. Her şeyimizi feda ederek Cumhuriyetimizi, istiklâlimizi korumak en büyük ödevimizdir. Millî istiklâle dayanmayan hayat Türk için ölümden beterdır.

2 — Yurdunu seven Türk, memleket için faydalı bir iş tutar ve o meslekte en ileri olmaya çalışır. Tuttuğu işi seve seve, titizlikle, metotla, tam zamanında usanmadan yapar ve yarım bırakmaz. Çalışmak en büyük saadet kaynağıdır, tembellik cemiyet ve fertler için felâkettir.

3 — Yurdun varlığının devamı için yapılması gereken birçok işler vardır. Bunların her birini iyi ve namusiyle yapan her kişi aynı derecede saygıya değer. El işi görenlerin millete hizmetleri kafa ile çalışanlarınkı kadar büyüktür.

4 — Yapılan bir işin başkalarına zararı dokunmamasına dikkat etmek şarttır. Başkalarının yaptığı işleri şahsi duygulardan sıyrılarak değerlendirmek lâzımdır. Her olayda iyi ve doğruyu görmek Türkün meziyetlerindendir.

5 — Bir ödev, ancak tutulan iş tamamlandığı zaman biter. Onu her hangi bir bahane ile yapmamak veya eksik yapmak, başka birinin üzerine yüklemek hilekârlıktır.

6 — Kendi şahsi faydalarını topluluğun menfaatinden üstün tutanların kurdukları cemiyetler daima yıkılmıştır. Bencilik ahlâksızlığın en büyüğüdür.

7 — Türk çocuğu gerçeği olduğu gibi görür, her yerde, her işte, her zaman doğruluktan ve samimilikten ayrılmaz. Başkalarının da ayrılmasına meydan vermez. Doğru ve iyi bildiğini yerinde çekinmeden söyler.

8 — Gösteriş ve şarlatanlık fert ve cemiyet için öldürücüdür.

9 — Gerçeği candan sevmek, onu daima aramak ve ona gitmek en büyük başarı ve keşiflerin kaynağı olmuştur.

10 — Adalet toplumsal doğruluğun en güzel deyimidir ve insanlar için azık kadar gereklidir.

11 — Doğru emirlere uymak, intizam ve disipline bağlılık en büyük başarı sırrıdır.

12 — Aile, cemiyetin çekirdeğidir. Aileye maddi ve mânevi zarar getirebilecek her türlü hareket cemiyet ve insanlığa karşı en büyük suçtur.

13 — Herkesin sağlığını koruması tabiatın verdiği bir ödevdir. Beden, giyim ve eşya temizliği bunun ilk şartlarından. Sağlam kafa sağlam vücutta olur. Vücudu kuvvetlendirecek ve güzelleştirecek hareketleri yapmak gerektir.

14 — Kısa bir zaman için zevk veren zehirleri kullananlar hem kendi hayatlarını tehlikeye korlar, hastalığa yol açarlar, hem de nesillerini ve cemiyetlerini soysuzlaştırırlar.

15 — Başkalarının başarısından sevinmeye kendimizi alıştırmalıyız. Kıskançlık âdillğin en aldatmaz delilidir. Yalnız başarı gösterenlerden daha iyisini yapmaya çalışmak tabii bir ilerleme kaynağıdır. Birbirine yardım edenler ve iyiliği sevenler hep birden yükselirler.

16 — Neife hâkimiyet her türlü erdemın temelidir. Öfkeyi çabuk geçirmek ve öfkenin etkisine kapılmamak olgunluğun en güzel alâmetidir. Kin ve intikam insanı alçaltır.

17 — Kibir küçüklüktür. Ahlaklı adam kendini olduğundan fazla görmez.

18 — Söylenileni dinlemek, başkalarının inançlarına saygı göstermek, yapılan yerinde tenkidleri hoş görmek toplumsal bir ödevdir.

19 — Başkalarıyla eğlenmek, dedikodu yapmak ahlakça düşkünlüktür.

20 — Öz saygısını daha bilgili ve erdemli olmakla memnun etmeye alışmalıyız. Bu bir büyük saadet kaynağıdır. İstikbali düşünmek ve gereken tedbirleri almak lâzımdır.

21 — Estetik zevk, ahlak duygusunun yardımcısıdır.

22 — Lüks ve israf fert ve cemiyet için yıkıcıdır. Yapıcılık, tutum ve artırma ile olur. Cömertlik ne kadar iyi ise cimrilik o kadar fenadır.

Ahlâk Eğitimi

23 — Merhamet ve şefkat insanlığın yüksek vasıflarındandır ve insanları birbirine bağlayıcı bir kuvvettir.

OKULLARDA AHLÂK EĞİTİMİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Gerekçe :

Ahlâkı, eylemden ayırmak imkânsızdır. İnaniymiyan ve yaşınamıyan ahlâk olamaz. İnsan yaptığı şeye daha iyi inandığı gibi benimsediği bir şeye de başkasını daha kuvvetle inandırır.

Bu temelleri psikolojik ve sosyolojik zaruretlerin neticesi olarak ileri sürüyoruz. Ahlâki karakterin ve şahsiyetin teşekkül edebilmesi için okuldan önce okul dışında ve okulda iş birliği temelinden hareket etmek lâzım geldiğine inanıyoruz.

Ahlâk ilkelerinin yerleştirilmesi için lâzım gelen bu iş birliğinin ne gibi vasıtalarla tatbik edilebileceğini aşağıdaki izahlarımızda göstermek istiyoruz.

İlk okullar :

Gerekçe :

7 — 12 yaşlarındaki çocukların psikolojileri bakımından ilk okullarda ahlâki eğitimin sağlanması için daha ziyade örnek olmak, sözle telkin yapmak, iyi hareketleri tekrarlatmak ve devamlı olarak yaptırmak lâzımdır. Ancak bu suretle ahlâklılık bir alışkanlık haline getirilir.

İlk okullarda ahlâk eğitiminin başlıca tedbirleri şunlardır :

1 — Öğretmenler öğretim ödevini yaparken sınıf içinde ve sınıf dışında ve yazma ödevlerinde çocukların fena alışkanlıklar almasına sebeb olacak küçük büyük bütün hareketlerine ve kusurlarına ilgili bulunmak ve bunları düzeltmek ; fakat ahlâk bakımından önemli olmıyan ve yaşları gereği tabii bulunan bazı hareketler üzerinde fazla durarak çocukları usandırmamak.

2 — Okullarda iyi bir disiplin kurmak ve çocukları itaate alıştırmak.

3 — Çocuğun çevresinde, başta öğretmenler olmak üzere, iyi örnekleri çoğaltmak ve fena örnekleri kaldırmak.

4 — Aşılması istenilen ahlâki ilkeleri sık sık tatbik ettirerek çocukların iyi alışkanlıklar kazanmalarını sağlamak.

5 — Talebe teşkilâtı ile bazı ödev ve soravlara talebenin mümkün olduğu kadar iştirak ettirilmesine çalışmak.

6 — Kavrayış, duyuş ve görgü seviyeleri içinde, sözle tesirli telkinlerde bulunmak ve bilhassa yakın ve uzak Türk tarihinden, büyük Türk şahsiyetlerinin hayatlarından faydalanarak milli duyguları kuvvetlendirecek olguları telkin vasıtası olarak kullanmak.

7 — Ahlâk eğitiminde estetik duyguların yardımcı bir öge olduğu göz önünde bulundurularak her fırsatta tabiat ve sanat güzelliklerinin çocuklar tarafından duyulmasına ve yaşanmasına çalışmak; ilk okul talebesinin zevk ve psikolojisine göre bestelenmiş seçme okul şarkıları ve halk türküleri, rontlar ve kanonlarla estetik ve ahlâk eğitmenlerine yararlı olmak ve bu amacın elde edilmesi için müzik eğitimini düzeltmek.

8 — Yurttaşlık bilgisi derslerinde olduğu gibi diğer derslerde de ahlâkın gelişmesine yarıyacak her fırsattan faydalanmak.

Orta dereceli okullar:

Gerekçe;

Orta okul yaşına gelen çocuklarda millî, içtimai ve ahlâki duygular daha bilinçlidir. Bunlarda ahlâk ilkeleri ve ahlâk eylemleri hem telkin hem de düşündürme yollarıyla kuvvetlendirilmelidir.

Tedbirler:

1 — Orta dereceli okullarda da, ilk okullarda olduğu gibi gençlere uygun sözler söyliyerek ve örnekler vererek yüksek ahlâk ilkelerini sevdirmek, bir disiplin altında iyi alışkanlıklar kazandıracak hareketleri yaptırmak, cemiyete karşı ödevlerini açıklamak.

2 — Gençlerin iradelerini, toplulaştırma ilkesine dayanan talebe teşkilâtıyla perçinlemek, onlarda toplumsal ahlâkı, ödev ve sorav duygularını ve karşılıklı yardım eğilimlerini geliştirmek.

3 — Kazanılan iyi alışkanlıkları devamlı bir surette ahlâki ve içtimai değerlere uygun fikirlerle aydınlatarak bi-

Ahlâk Eğitimi

linçte ve bilinç altında hemen faaliyete geçecek bir duruma getirmek.

4 — Fedakârlık ve teşebbüs kabiliyetlerini geliştirmeye yarayan tarihi olayları, büyük insanların hayatlarını ve fikirlerini canlı bir surette gösteren eserler meydana getirmek, gençlerde bedenî ve ruhi gelişimi sağlayacak kuvvetli bir edebiyatın yayılmasına çalışmak.

5 — Talebe teşkilâtında, öğretmenlerin bakımı altında, bilimsel, toplumsal ve estetik meseleleri talebeye münakaşa ettirmek, talebenin kendi kendilerini mantık ve soğuk kanlılıkla tenkid etmeleri için yapılan bu toplantılarda öğretmenlerle talebe arasında karşılıklı konuşmalar yapmak suretiyle gençlere muâşeret âdabı öğretmek, kısacası ahlâkî aktif bir şekle koymaya çalışmak.

6 — Gençlere zararlı ve cinsel telkinler yapan, onların hayat anlayışlarını sathileştiren veya altüst eden filimlerin mümkün olduğu kadar memlekete girmesine ve bu neviden eserlerin yayılmasına engel olmak.

Fedakârlık, kahramanlık ve toplumsal yardımlaşma olgularıyla dolu olan Türk tarihinden faydalanarak millî eserlerin ve filimlerin yaratılmasına çalışmak.

7 — İlk okullarda olduğu gibi, çocukların estetiğe ait her iyi şeyi duymalarına çalışmak, tarih kitaplarında sanat ve bilim tarihine yer ayırmak, memleketin yakın ve uzak çevrelerinde tarih ve tabiat bakımından faydalı görülen yerleri ve anıtları programlı ve toplu gezintilerle gösterip tanıtmak, Türklerin bu güzel ve değerli eserlerinin medeni ve mânevi zenginlik olduğunu ve bunların korunması gerektiğini anlatmak.

8 — Toplu oyunları ahlâka yardım edecek bir şekle koymak için bunları, ilgili öğretmenlerin gözcülüğü altında yaptırmak ve her türlü fena ve zararlı yarışmaları önlemek.

9 — Orta okul talebesi için bestelenmiş seçme okul şarkıları, seçme halk türküleriyle talebenin estetik ve ahlâk eğitimlerine yararlı olmak.

10 — Yatılı okullarda bulunan talebeye, okulda ilerde yaşıyacağı hayata yakın temiz ve sade bir hayat yaşatmaya çalışmak.

1943 Maarif Şırası

11 — Kütüphane çalışmalarıyla talebede okuduğunu anlamak, faydalı notlar almak, notları sıralamak ve arkadaşlarıyla birlikte araştırmalar yapmak alışkanlığını kazandırmak.

12 — Ahlâki ilkelerin etkin bir hale gelmesini sağlamak maksadiyle izcilik teşkilâtını kuvvetlendirmek.

13 — Ahlâk ilkelerinin iyice benimsenmesi, yurtseverliğin ülkü ve inanç haline gelmesi için okul dışında, gençleri halkevlerine çekecek vasıtaları sağlamak.

Yüksek öğretim okulları:**Gerekçe:**

Lisenin son sınıflarında ve yüksek öğretim kurumlarında bulunan talebeye ahlâk eğitimi verilirken düşüncelelerine ve usamlarına daha önemli yer ayırmak gerekmektedir. Gençlerin bu devirlerde benlik duyguları da fazla gelişmiş bir haldedir. Bundan ötürü yükselme eğilimlerini ahlâkta ve bilgide yükselmek yönünde tatmin etmelerini sağlamaya çalışmak gerektir.

Tedbirler:

1 — Yüksek öğretim talebesinin aktif ahlâklı ve karakterli olmalarına bilhassa önem vermek. Bunun için, liselerde olduğu gibi, gençleri üniversite hayatında da pratik çalışmalarla ilmi araştırmalara alıştırmak ve kendi kendini idare, kendi işlerini organize etme ilkesine daha fazla önem ve yer vermek.

2 — Gençlere küçüklükten itibaren kazanmış oldukları alışkanlıkların mahiyetini iyice kavratmak ve bu maksatla felsefi, ilmi ve sıhhi telkinlerde bulunarak hareketlerinin hesaplarını kendi kendilerine verebilecek kabiliyete ulaşmalarına çalışmak.

3 — Gençlerin ruhunda millî duyguların son derece kuvvetli bulunmasına çalışarak milliyet ülküsünü her Türk vatandaşının ruhunda birleştirici, hamle yapıcı ve yaratıcı bir kudret haline getirmek, bu suretle gençlerin her bakımdan yüksek ülkelere ulaşmalarına çalışmak, kendine güvenliği ve kişisel teşebbüs kabiliyetlerini çoğaltmak.

Ahlâk Eğitimi

Meslekî ve teknik okullarda ve köy enstitülerinde ahlâk ilkelерinin iş ahlâkına tatbiki:

Tedbirler:

1 — Meslekî ve teknik okullarda ve köy enstitülerinde ahlâk eğitimi, ilk okullarda, orta dereceli ve yüksek öğretim kurumlarında gösterildiği şekilde tatbik edilir.

2 — Bedenî işle ve istihsale uğraşan okullarda hem istihsalin verimli ve iyi olmasını sağlamak, hem de iradeli, içtimai ruhlu, becerikli, birbirlerine yardıma alışık vatandaş yetiştirmek için her fırsattan faydalanarak ahlâkî telkinlerde bulunmak.

Okuldan önce çocuk eğitimi:

Gerekçe:

Okul çağına gelmemiş bulunan çocukların eğitimleri ve alışkanlıkları temel olmak bakımından çok önemlidir. Ailede Türk yavrularının eğitimi noksan kaldıkça okul hayatında ahlâk eğitimini sağlamak, öğretmenler için son derece zorlaşır. Bunun için okul çağına henüz ulaşmamış bulunan çocukların eğitim bakımından incelenmesi ve elverişli bir hal şekline bağlanması faydalıdır.

Tedbirler:

1 — Aileleri dergilerle, konferanslarla, radyolarla, çocuk bakımı ve çocuk eğitimi kitaplarıyla aydınlatmak.

2 — Eğitim ödevlerini yapmıyan ve yahut yapacak durumda bulunmıyan şehirli ailelere ana okulları ve çocuk bahçeleri teşkilâtlarıyla yardım etmek.

3 — Kız okullarında ve bilhassa kız enstitülerinde, çocuk bakımı ve ailede çocuk eğitimi konularına daha fazla önem verilerek müstakbel anaların daha iyi yetişmelerini sağlamak.

4 — Çocukların eğitimlerinde aile ile okulun samimî iş birliği yapmalarını sağlamak.

Orta öğretim kurumlarındaki toplumbilim ve ahlâk dersleri:

Orta öğretim kurumlarındaki toplumbilim ve ahlâk, yurt bilgisi programları incelendi. Yurt bilgisi dersine yurttaşlık bilgisi adı verilmesi ve bu derslerde ahlâka dair bahislere daha geniş bir yer verilmesi düşünüldü. Filozofi, sosyoloji ve ahlâk derslerinde de pratik ahlâka daha fazla önem verilmesi gereklidir. Bu bakımdan sosyoloji ve ahlâk kitaplarının

mühim bir kısmı işlenmeye muhtaçtır. Ahlâk derslerinin nazari ve tatbiki olarak bir bütün halinde ele alınması ve bu tatbiki kısımda Türk ahlâkının ilkelerine önem verilmesi uygun görülmüştür.

Talebenin okul dışı durumlarının murakabesi:

Çocuğun okul içindeki hayatı kadar dışı ile de meşgul olmaya mecbur olduğumuz için bu dış hayatı da teşkilâtlandırmak lâzımdır. Bu arada okul dışında talebe kulüpleri, faal izcilik teşkilâtı, spor kulüpleri, kütüphaneler, okuma odaları, açık ve kapalı havalarda çeşitli oyun yerleri, müzik, konuşma, münakaşa odaları, sanat duygularını yükseltmeye yarıyacak teşkilât, iyi filimli sinemalar, çocukluk ve gençlik psikolojisine uygun bol neşriyat, bu alanda çok esaslı rol oynayacaktır.

İzcilik ve spor teşkilâtının ahlâk bakımından daha tesirli bir hale getirilmesine gereken tedbirleri almak.

Çocukların ahlâk ve terbiyesi bakımından öğretmenlerle ana ve babanın el ve emek birliği yapmaları maksadiyle zaman zaman görüşmelerini sağlamak.

DİLEKLER

Ahlâk eğitiminde sağlık problemi

1 — Şûramızın açılış nutkunda Sayın Vekilimiz «çocuklarımıza beden temizliği ve sağlığının bizim için ve bizlerden teşekkül eden Türk cemiyeti için ne kadar önemli olduğunu, vücudumuzu, elbiselerimizi, eşyamızı ve ruhumuzu temiz tutmanın, sağlık bilgisi kurallarını iyice belleyip onlara göre hareket etmenin ne kadar lâzım olduğunu ve bunlara riayetsizlik yüzünden kişinin ve memleketin ne büyük tehlikelere mâruz bulunduğunu bütün açıklığıyla anlatalım» buyurdular. Her şeyin temelini teşkil eden sağlık dâvasının okullarımızda gerçekleştirilmesi için bu işi bir meslek ve ödev edinen bir okul hekimi zümresinin yetiştirilmesi şarttır. Okul hekimi diye anladığımız, tababetin bu işle ilgili çocuk, sinir ve ruh ihtisas şubelerinde hiç olmazsa 6 şar ay çalışmış, hijyen ve bilhassa koruyucu hijyen esaslarına vâkıf

Ahlâk Eğitimi

ve 6 ay da Pedagoji Enstitüsünde çocuk ruhiyatıyla ilgilenmiş insandır. Bu vasıfta bir hekimin yetişmesi 2 seneye bağlıdır. İsabetli bir vasıfta düşünüşle Üniversitede teşkili Maarif Vekâletince kararlaştırılan okul hekimliği enstitüsünün bir an evvel faaliyete geçirilmesini bu yönden temenni ediyoruz. Bu tarzda hekim yetiştirilinceye kadar Ankara, İstanbul, İzmir, Konya ve buna benzer büyük şehirlerimizde okul hekimliğini iş edinmiş, başka yerde vazifesi olmıyan sağlık enspektörleri vasıtasıyla çocuklarımızın beden sağlığı cihetinden sıkı bir murakabeye tâbi tutulmaları, mümkünse son zamanda sayıları çoğalan kız hekimlerimizin mecburi hizmet şeklinde bu ödevle vazifelendirilmeleri, Yüksek Öğretmen Okuluna öğretmen alındığı gibi yatılı kız ve erkek hekim talebe alınmak suretiyle mecburi hizmete tâbi bir maarif hekimi zümresi yetiştirilmesini teklif ediyoruz.

2 — Ankara, İstanbul gibi şehirlerde maarif sıhhiyesine bağlı bir asabi ve akli hastalıklar mütehassısının bulundurulmasını, okulda suç işliyen ve anti sosyal belirtiler gösteren talebelerin bu mütehassıslar tarafından tetkiki, bu mütehassısların psiko pedagoji enstitüsüne devam ettirilmesi.

3 — Okul talebelerinin sağlık fişleri yanında beden ve ruh yapılarını gösteren birer karakteroloji fişlerinin vücuda getirilmesi.

4 — Milli müdafaa yaşımda bulunan lise, yüksek öğretim ve Üniversite talebelerinin kan gruplarının tesbit edilerek hüviyet cüzdanlarına geçirilmesi,

5 — Okullarda zihnen geri ve ruhan mütereddi olanların elenerek zihnen geriler için büyük şehirlerimizden birisinde yatılı yardımcı okulu, ruhan mütereddiler için de düzeltici pedagoji müessesesinin vücuda getirilmesi,

6 — Okullarımızda ilk öğretimde muâşeret dersleri içerisinde diş temizlemek, yıkanmak, çevresini temiz tutmak ve buna benzer sağlık ana prensiplerinin öğretilmesi, orta ve liselerde hiç olmazsa haftada bir sağlık bilgisi dersleri okutulması ve bunların mümkün olduğu kadar hayattan misaller, sıhhi müze ve müesseseler gezintileri, filimler ve renkli levhalarla pratik hayata yarar bir şekilde öğretilmesi,

7 — İlk Teknik okullarımızda oryantasyon profesyonel tâyinine yarıyacak psiko teknik lâboratuvarlardan hiç ol-

1943 Maarif Sorusu

mazsa iki tanesinin Devlet Merkezinde ve İstanbulda kurulması, bu işi iyi öğrenmek için Amerika ve Almanyaya şimdiden talebe gönderilmesi,

8 — Püberte ve prepüberte zamanlarında çocuğun cinsî buhranlara düşer olmaması için okullarımızda tabiat bilgisi derslerinde hocaların cinsî hayatı aydınlatmaları,

9 — Çocuğun okuduğu roman, gittiği sinemalar bakımından erotizmini tahrik ve onu cinsî suiistimallere sevk edecek eser ve filimlere karşı uyanık bulunması için zaman zaman kendisini ve ailelerini aydınlatmak,

10 — Çocuğun beden ve ruh durumunda gerek ana ve gerek babası ve gerekse okulun idaresi tarafından dikkati çekecek haller görüldükte iki tarafın birbirini aydınlatması,

11 — Orta okul ve liselerde çocuklarla sıkı temas edip onların iç hayatlarına kadar girebilecek müzakereci bir eğitmen zümresi vücuda getirilmesi,

12 — Çocuğun okul dışındaki hayatını incelemek üzere büyük şehirlerde maarife bağlı pedagog talebe müfettişleri teşkilâu vücuda getirilmesi.

DİLEKLER

1 — Ahlâk ve karakter terbiyesini sağlamak maksadiyle alınacak tedbirlerin iyi netice vermesi için her şeyden önce bilgisi ve ödev bilinci ve meslek ahlâkı kuvvetli, inançları sağlam öğretmenler yetiştirmek. Bu öğretmenleri aydınlatıcı, gençlik psikolojisi ve ahlâk terbiyesi üzerine kitaplar yazdırmak.

2 — Yatılı okul direktörlerinin eğitim işleriyle gereği gibi uğraşabilmesi için böyle okullarda ekonomik ihdası.

3 — Yatılı ve yatısız okullarda okulun bazı hizmetlerini bizzat talebeye gördürmek.

4 — Mümkün olduğu takdirde orta dereceli okul öğretmenlerinin derslerinin aynı okulda toplanması.

5 — Bir sınıfta ders sayısı en çok olan öğretmenin o sınıf talebesinin ahlâki ve fikri eğitimleriyle bilhassa ilgilenilmesi.

6 — Büyük bestecilerin plâklara alınmış eserlerini talebeye dinletmek.

Ahlâk Eğitimi

7 — Okulu mümkün olan durumlarda çevreyi ilgilen-diren toplumsal ve ekonomik eylemlere iştirak ettirmek.

8 — Türk gençlerine dünya ölçüsünde büyük bilgi adamı olmak, insanlığa yeni, iyi ve güzel değerler kazan-dırmak idealini aşılacak için onlarda cesaret, mukavemet ve mânevi atılganlık vasıflarını kuvvetlendirmek.

9 — Orta okullarda iş terbiyesine, resim dersine ve (re-sim iş) derslerine geniş bir yer vermeli ve bu faaliyete önümüzdeki ders yılında yeri ve öğretmeni bulunan okul-lardan başlanması imkânları araştırılmalıdır.

10 — Aynı okul öğretmenleri arasında olduğu kadar bir yerin muhtelif derecedeki okullarında çalışan öğretmenleri zaman zaman bir araya getiren meslekî teşekküller, yardım-laşma kurumları, faydalı toplantılar ve yurt içinde tetkik gezintileri için mümkün olan kolaylıklar gösterilmelidir.

11 — Mesken ve aile hayatı durumları elverişli olmıyan çocukların maddi ve mânevi ihtiyaçlarına çare arıyan ku-rumların faaliyetlerini genişletme imkânları araştırılmalı ve muhtelif teşebbüslerle yaşatılan talebe pansiyonları ve yurtları Maarif Vekilligince yakından takibedilmeli ve gelişmeleri sağlanmalıdır.

12 — Okul dışı gençliğini içine alan ve onları çalıştıran muhtelif iş yurtlarına ve meslekî teşekküllere ahlâk ve karakter eğitimi bakımından düşen ödevlerin yapılıp yapılmadığı, iş daireleri, belediyeler, ilgili müesseseler ve cemi-yetler tarafından takibedilmelidir.

13 — Okul dışı gençlik ve umumiyetle halk için mahal-linde veya bölgeler merkezinde konserler, sergiler, temsiller, spor birlikleri, kütüphaneler, türlü bayram ve halk eğlenceleri geniş ölçüde bir halk eğitimi eylemine fırsat vereceğinden buna da ehemmiyet verilmelidir.

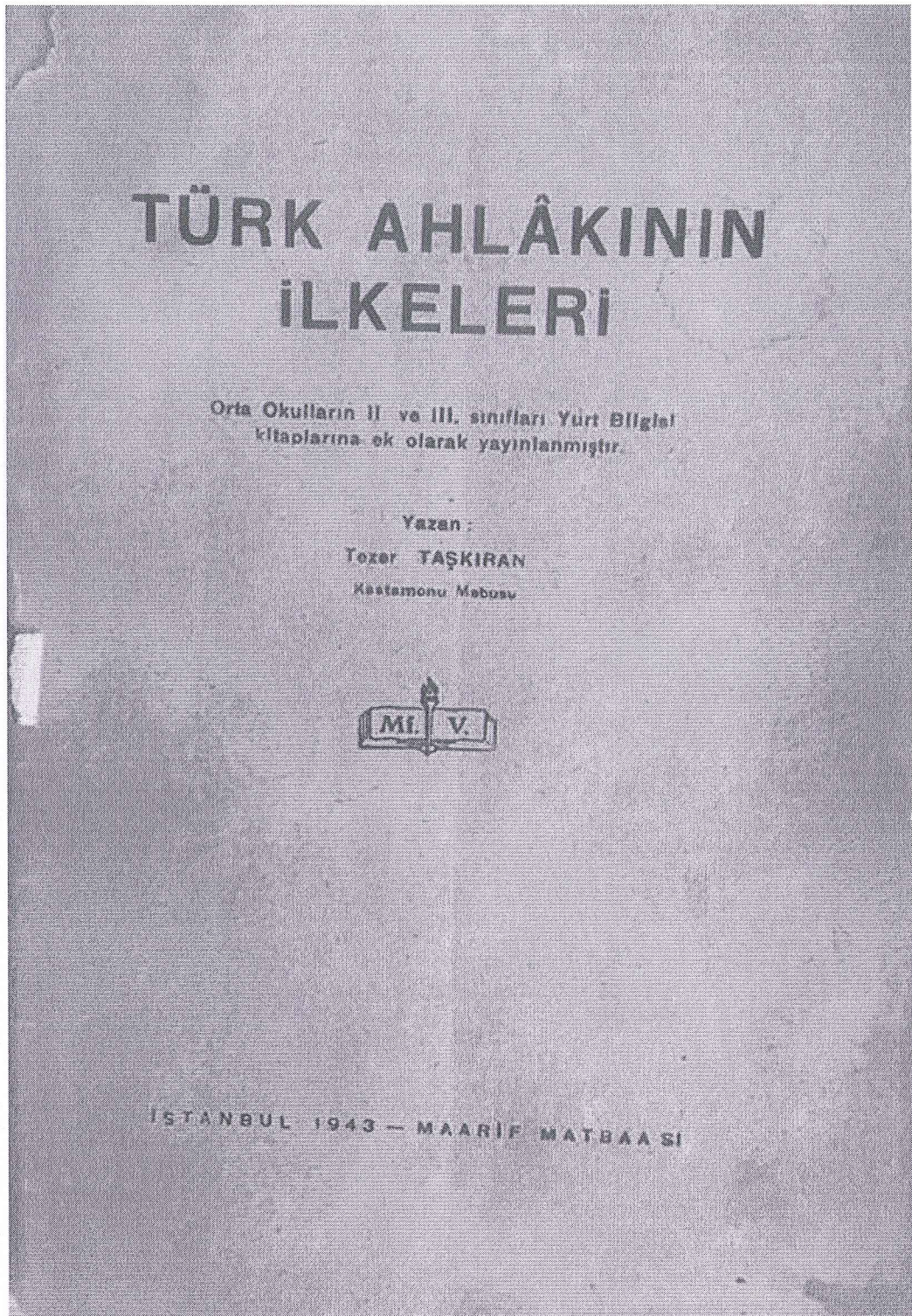
14 — Ahlâk eğitimi için Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük kültür merkezlerinde, halkevlerine bağlı ve bu işte uzman olan kimselerden "ahlâk danışma kolları," vücuda getirilmelidir. Bu kollar çocuklarında gördükleri ahlâki ku-surların giderilmesi için ne yapmak lâzım geldiğini öğren-mek istiyen ana ve babalara birer başvurma yeri olmalıdır. Bu hususta radyodan da faydalanmak mümkündür.

1943 Maarif Şırası

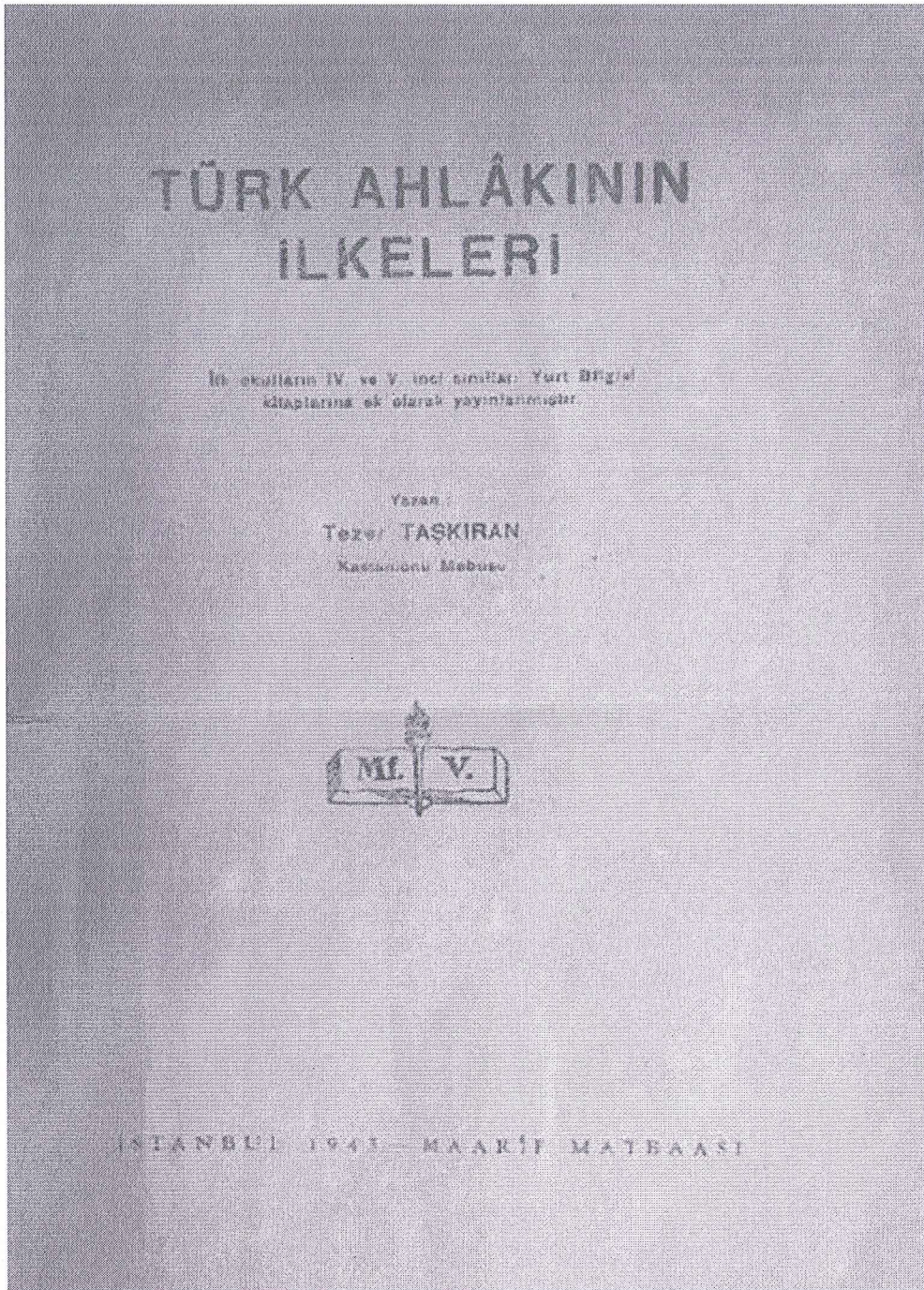
15 — Türk çocuğu büyüklerinin yerinde olan öğütlerini saygı ile karşılar. Bunun için her köyde ve şehirlerin her mahallesinde en münasip kimselerden müteşekkıl birer "ahlâk öğüdü verme kolu," vücuda getirilmeli ve bu kollar mahallelerinde bulunan gençlerden yolsuz hareket edenlere ve bu hareketlerine göz yuman ana ve babalara gereken öğütleri vermelidir.

16 — Öğretmen okullarına alınan talebeler orta okulları bitirenlerden seçilmektedir. Öğretmen oldukları vakit çocuklara ahlâk eğitimi verecek olan bu gençlerin ahlâkça en kuvvetlilerinden seçilmesine çok dikkat edilmesi ve öğretmenlik mesleğinin daha çekici bir hale getirilmesi gerektir.

17 — Talebe içinde müstesna bir kabiliyet gösterenleri gözden kaybetmiyerek yarınki Türkiye'yi temsil ve inşa edecek güzidler sınıfını kültür ve bilhassa milli ahlâk bakımından iyi yetiştirmek için her fedakârlığı göz önünde tutmak.

Ek- 2⁴⁵⁸

⁴⁵⁸ Ortaokullarda okutulan Türk Ahlâkının İlkeleri ders kitabının kapağı.

Ek- 3⁴⁵⁹

⁴⁵⁹ İlkokullarda okutulan Türk Ahlâkının İlkeleri ders kitabının kapağı.

MÜSTAKİL YEVMI GAZETE

Telefon: 20520
Telg. Tasviriafiâr, İstanbul

*Ferdin huzur ve neş'esini
cemiyetin huzur ve neş'e-
sinde aramak lâzımdır.*
Şükrü Sarısoğlu
(Şark) 2. cilt 345. nümara)

MÜHÜRERİM, Hükümetin Meclis-i Şer'ine müvazefiyyet irad ettiği mütakale 'salâs'ıymız kârr-ı İzzet-i Türkîye cümleleri ve Türk Milleti için olduğuna bairdir tutanak hazırladı' diyor.

Tutanağın meslecinin, bugünkü heyet-i meşvurî edan edenleri dâvama rıgıyuna ve esatına bu cümlelerin mütak. olduğu tasvii ve hüküm ileşkil eylesmektedir.

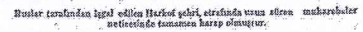
Halkın mücip olduğu maddelerle nazıl olsa gerur, nazıl

Ankara, 17 (Peyami Safa
telefonla bildiriyor)
Millî Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim
Bakanlığı'nı müfettişlerini bildiren

İktisat Komisyonu, dün sabah, Türk üyeliğine yaratan şikâk vassıflarına münakaşasına başla-
dı. İlk söz alan Profesör Sadre-
ddin Cümlî Antea, ilk bir Türk-
yezin müdâris olduğu modern
bir vatandaşın tipinin vassıflarını
anlattı. Bunlar şöyle hüda edil-
diler: "Akıldaki bakımdan iyi-
değruyu, gürebi veim; gündü-
şli hayatta bu amellara göre ha-
dâdet olma."

Cemaya azami faydalı adam vatanperverdir. Fakat vatanperverliği muayyen zamanlarda serüver adam muvakket bir iş gör deşildir. İsmine gündelik hayatına atı her harikete ve cemaya zararlı olmamak endişesi içine tutulmuş iktidardır. Muvakket işe gire gelen adam vatanperver deşildir. Kanuna istikrarlı adam ne kadar vatanperver deşildir. Kanunozukluları görürsen, ikahet kalem adamı vatanperver deşildir. Arık kalem

**Mihver ordusu Feriana
istikametinde ilerliyo**

Alman toblig

Berlin, 17 (A.A.) — Alman orduları umumî ta
sgahı tedbiki;
Hecken köprübaşını şimal cephesinde Güneş

Sovyet təbliği

Londra, 17 (RADYO) — Sırcı kuyvetleri, Harhofun şimalinde bulunan Orel'e 60. kilometre uzaklıktaslar ve Moskova şüündeki Alman

⁴⁶⁰ İkinci Maarif Şûrası'nın açılış konuşmasındaki Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun sözlerine en üst sütunda yer veren Tasviri Efkar'ın 18 Şubat 1943 tarihli nüshası. **Tasviri Efkar**, (18 Şubat 1943), s.1.

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Serhat KUMBALI

Doğum Yeri : Konak / İZMİR

Doğum Yılı : 03.02.1988

Medeni Hali : Bekar

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 2003-2007 : İzmir Anadolu Öğretmen Lisesi, İZMİR

Lisans 2007-2013 : Orta Doğu Teknik Üniversitesi / Tarih ANKARA

Lisans 2009-2013 : Orta Doğu Teknik Üniversitesi / Sosyoloji ANKARA

Yabancı Dil : İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER

2013 yılından beri Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.